

12.325

OSZK

46/3...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

UNIVERSITY OF SOUTHERN CALIFORNIA

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

A RÓMAI PÁPÁK
AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

BUDAPEST,
1889.

A RÓMAI PÁPÁK

AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN.

IRTA

RANKE LIPÓT.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL A HETEDIK KIADÁS UTÁN

FORDITOTTA

ACSÁDY IGNÁCZ.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST, 1889.

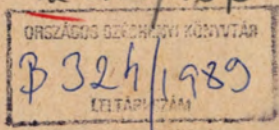
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

NYOLCZADIK KÖNYV.

**A PÁPÁK A TIZENHETEDIK SZÁZAD
KÖZEPE TÁJÁN.**

12.325/46/3

Minthogy a pápáknak világuralmok megujtására irányuló kísérlete, bármennyire előre haladt, végül mégis meghiusult, helyzetök, valamint az érdeklődés, melylyel irántok viseltetünk, egyáltalán megváltozott. Ismét leginkább a fejedelemség viszonyai, kormányzata és belső fejlődése foglalkoztatják figyelmünket.

Mint mikor a magas hegységből, mely nagy és messze kilátásokat nyit, a völgybe érünk, mely korlátozza és szűk határokhoz köti a szemhatárt, úgy térünk át az általános világesemények szemléletéből, melyekben még egy izben olyan nagy szerepet játszott a pápaság, az egyházi állam különös viszonyainak vizsgálatára.

Csak VIII. Orbán idejében jutott az egyházi állam befejezéséhez. Kezdjük ez eseményen.

Urbino visszaháramlása.

Urbino herczegség hét várost, valami háromszáz kastélyt ölelt fel; volt termékeny, kereskedésre alkalmas fekvésű tengerpartja, — az Apenninek felé egészséges, bájoló hegyvidéke.

Mint a ferrarai, akképen az urbinói herczegek is hol

katonai tettekkel, hol irodalmi törekvésekkel, hol meg bőkezű, fényűző udvartartással tűntek ki. II. Guidubald 1570-ben négy udvartartást rendezett be: a saját magáén kívül külön egyet neje, egyet trónörököse a herczeg s egyet a herczegné részére¹⁾: mindnyájan fényesek, belföldi nemes urak által szívesen látogatottak voltak s nyitva álltak az idegenek előtt²⁾. Régi szokás szerint minden idegent a palotában vendégeltek meg. Az ország jövedelmeiből alig telt volna ez a bő költekezés; ezek olyankor sem tettek többet valami 100.000 scudinál, mikor a gabonakereskedés Sinigagliában jól ment. De a herczegek legalább névleg és rang szerint mindig idegen katonai szolgálatban állottak: az ország szerencsés fekvése Olaszország közepén hozta magával, hogy a szomszédos államok versenyezve igyekeztek őket kedvezmények, zsoldfizetések és pénzsegélyek útján hűségökben megtartani.

Az országban észrevették, hogy a herczeg többet hoz, mint a mennyibe kerül.

Tettek ugyan, mint mindenütt, itt is kísérleteket a közterhek emelésére: de e téren olyan nagy nehézségek mutatkoztak, legelől magában Urbino városában, hogy végül félig jóakaratból, félig, mert nem tehettek egyebet, a hagyományos adóknál maradtak. Ez uralkodó család ol-

¹⁾ Bernardo Tasso az *Amadigi* negyvenhetedik könyvében pompás dicséretet szentelt nekik:

Vedete i quattro a cui il vecchio Apennino

Ornera il petto suo di fiori e d'erba — —

²⁾ *Relatione di Lazzaro Mocenigo ritornato da Guidubaldo duca d'Urbino 1570. Vuole alloggiar tutti li personaggi chi passano per il suo stato, il numero de quali alla fine dell' anno si trova esser grandissimo.*

talma alatt San-Marino megtartotta ártatlan szabadságát¹⁾. Míg Olaszország többi részeiben a fejedelmi hatalom mindinkább szabadabb, csapongóbb, féktelenebb lett, itt megmaradt régi korlátai között.

Ez okozta, hogy a lakosok a legszorosabban simultak uralkodó házukhoz: annál hűségesebben ragaszkodtak hozzá, mert tudták, hogy egyesítésök az egyházi állammal kétségkívül az összes hagyományos viszonyok felforgatását régi szabadságaik elvesztését vonná maga után.

Ily körülmények közt legfőbb fontosságú, országos ügy volt tehát, hogy a hercegi családnak magva ne szakadjon.

Urbino trónörököse, Ferencz Mária, egy ideig II. Fülöp spanyol király udvarában tartózkodott²⁾. Ott, mint beszélük, nagyon komoly viszonyba lépett egy spanyol hölgygel s azzal a gondolattal foglalkozott, hogy nőül veszi. De atyja Guidubald föltétlenül ellenezte a dolgot: mindenekelőtt egyenrangú menyet kívánt házában látni. Rá kényszerítette tehát fiát, térjen haza s Estei Lucrecia ferrarai hercegnőnek nyujtsa kezét.

¹⁾ »Ha humore d'esser repubblica — San Marinoról egy Discorso a N. S. Urbano VIII sopra lo stato d'Urbino. Mikor az egyházi államhoz csatoltatott, még gyarapította kiváltságait.

²⁾ Az Amadigiben még szabatosan, igen csinosan van rajzolva :

Quel piccolo fanciul, che gli occhi alzando
par que si specchi nell' avo e nel padre
e l'alta gloria lor quasi pensando.

Mocenigo már házassága idejében írja le. Giostra leggiadramente studia et è intelligente delle matematiche e delle fortificationi: tanto gagliardi sono i suoi esercitii, come giuocare alla balla, andare alla caccia a piedi per habituarsi all' incomodo della guerra, e così continui que molti dubitano che gli abbino col tempo a nuocere.

Jól összeillő párnak látszhattak. A herczeg ügyes és erős, gyakorlott a vitézi mesterségben s nem tudományok — főleg katonaiak — nélkül: a herczegnő szellemes, telve fenséggel és bájjal. Mindenki annak a reménynek engedte át magát, hogy ezzel szilárd alapokra van az uralkodó ház fektetve: a városok versenyeztek, hogy az új házaspárt diadalívекkel és díszes ajándékokkal fogadják.

De a baj az volt, hogy a herczeg még csak huszonöt esztendő s volt, a herczegasszony ellenben már negyvenedik éve körül járt. Ezen az atya túltette magát, mert azt, hogy a spanyol házasságot ellenezte, mi Fülöp udvarának bizonyára kedvetlenséget keltett, egy szertelenül előkelő, fényes s egyuttal gazdag összeköttetéssel óhajtotta szépítgetni. De a dolognak rosszabb vége lett, mint képzelték. Guidubald halálával Lucreciának vissza kellett tértie Ferrarába: utódokra immár gondolni sem lehetett! ¹⁾

Fentebb említettük, minő döntő befolyása volt Ester Lucreciának Ferrara herczegség sorsára, felbomlására. Most az urbinoi ügyekkel szintén a legszerencsétlenebbül látjuk őt összebonyolódva. Már akkor, midőn Ferrara elvétetett, bizonyosnak látszott Urbino visszaháramlása is, annál inkább, mert itt nem voltak oldalági rokonok, kik igényt emelhettek az utódlásra.

De még egyszer megváltozott a helyzet. 1598. februárban Lucrecia meghalt: Ferencz Mária új házasságra gondolhatott.

¹⁾ Mathio Zane Relatione del duca d'Urbino 1574 Lucreciát már így írja le: Signora di bellezza manco che mediocre, ma si tien ben acconcia: — — si diuspera quasi di poter veder da questo matrimonio figliuoli.

Az ország örömrában úszott, midőn csakhamar hire terjedt, hogy a jó urnak, ki hosszú évek során enyhe és békességes módon vezette a kormányzatot, kit mindenki szeretett, csakugyan van reménye, hogy nemzetsége nem száll vele sírba. Sokan fogadalmat tettek az új herczegasszony szerencsés lebetegedésére: midőn a szülés ideje elérkezett, az ország nemesei, a városok tanácsai Pesaróban, hol a herczegné tartózkodott, gyűltek össze: a szülés órájában a palota előtti tér a közeli utcákkal együtt tömve volt emberrel. Végre a herczeg megjelent az ablakban. »Az isten — kiáltá erős hangon — fiúgyermekkel ajándékozot meg bennünket.« Leirhatatlan örömjajjal üdvözlötték e hirt. A városok, a mint fogadták, templomokat építettek és egyes alapítványokat tettek.

De minő csalékonyak a remények, melyek emberre fektetvék!

A trónörököszt nagyon jó nevelésben részesítették tehetségeket fejtett ki, legalább irodalmiakat; atyjának, az öreg herczegnek megvolt az az öröme, hogy egy toscanai herczegnővel házasiíthatta össze. Maga azután Casteldurante magányába huzódott vissza s fiára bízta az uralkodást. ¹⁾

De alig lett a herczeg a saját ura, az ország fejedelme, hamar elragadta a hatalom mánora. Csak ez időben terjedt el Olaszországban a színház iránt való érdeklődés: a fiatal herczeget annál inkább elfogta, mert bele szeretett egy színésznőbe. Nappal abban a nerói élvezetben részesíté magát, hogy kocsiskodott, este maga jelent meg a színpad deszkáin; ezernyi más kicsapongás következett. A be-

¹⁾ La devoluzione a S. Chiesa degli stati di Francesco Maria II della Rovere, ultimo duca d'Urbino, descritta dall'illmo Sr. Antonio Donati nobile Venetiano. (Inff. politt. nyomtatásban is megjelent).

csületes polgár emberek leverten néztek egymásra. Nem tudták, busúljanak vagy örüljenek-e neki, mikor a herczeget 1623-ban egy vadul átdorbézolt éjszaka után halva találták ágyában.

Erre az öreg Ferencz Mariának újra át kellett venni az uralkodást: mély keserűséggel volt tele a miatt, hogy mégis csak ő lesz az utolsó Rovere, hogy családja immár végét járja, kétszeresen és háromszorosan boszankodott azon, hogy az ügyeket akarata ellen is vinni s a római székel való kínos találkozásokban részt venni kénytelen. ¹⁾

Eleinte azt hitte, attól kell félnie, hogy a Barberinik hatalmukba kerítik a leányt, egy egyéves gyermeket, ki fia után maradt. Hogy csábításaik köréből végképen kivonja, a leánykát egy toscanai herczeggel jegyeztette el s nyomban ez országba küldötte.

De rögtön egy más kellemetlen körülmény állott be.

Minthogy a császár is igényt emelt az urbinoi terület némely részére, VIII. Orbán, hogy biztosítsa magát, nyilatkozatot kívánt a herczegtől, hogy mindazt, a mi je van, a szent széktől bírja hűbérül. Sokáig vonakodott Ferencz Mária: az ily nyilatkozatot lelkiismeretébe ütközőnek találta; végre azonban mégis megadta. »De azóta — mondja tudósítónk — soha többé vidám nem lett: úgy érezte magát, mintha az a lelkét nyomta volna.«

Nem sokkal ezután meg kellett engednie, hogy erődített helyeinek parancsnokai a pápának esküt tegyenek. Végül — csakugyan ez volt a legjobb — az uralkodást teljesen a pápa megbizottainak adta át.

¹⁾ Contarini: trovandosi il duca per gli anni e per l'indisposizione già cadente prosternato et avvilito d' animo.

Életunottan, elaggva, lelki fájdalomtól megtörve, mivel bizalmas barátait egymásután látta sírba szállani, a herczeg az ájtatosság gyakorlataiban találta az egyedüli vigaszt; 1631-ben halt meg.

Taddeo Barberini nyomban elősietett, hogy az országot birtokba vegye. Az allodialis örökség a Florenczben levő leánynak jutott. Ellenben Urbino vidékét a többi országrészek mintájára szervezték s csakhamar itt is halljuk mindazon panaszt, melyeket a papok uralkodása szokott kelteni. ¹⁾

De térjünk át általában magára e kormányzatra és pedig először a legfontosabb mozzanatra, melytől minden egyéb függ, a pénzügyekre.

Az egyházi állam adósságainak szaporodása.

Ámbár V. Sixtus korlátolta a kiadásokat és kincset gyűjtött, a jövedelmeket és az adókat ő is szaporította s nagy összegű adósságot alapított reájok.

Meghúzni magát, pénzt gyűjteni, nem minden ember dolga. E mellett az egyház, valamint az állam szükségletei szintén esztendőről esztendőre fokozódtak. Hozzá nyúltak tehát a kincshez is; csakhogy érintése olyan szigorú föltételekhez volt kötve, hogy ezt mégis csak a legritkább esetben tehették. Sajátságos, hogy sokkal könnyebb volt kölcsönket kötni, mint a pénzt, mely készen hevert, fölhasználni.

¹⁾ Aluise Contarini 1635-ben a lakosokat nagyon elégedetleneknek találja: *Quei sudditi s'aggravano molto della mutatione, chiamando tirannico il governo de preti, i quali altro interesse che d'arricchirsi e d'avanzarsi non vi tengono.*

Az adósságcsinálás ösvényén a pápák a legsebesebben és minden tekintet nélkül haladtak előre.

Nagyon érdekes megfigyelni, hogyan alakult az arány a bevételek és az adósság összege, valamint ennek kamatai közt a különböző években, melyekből erre nézve hitelt érdemlő számításaink vannak.

1587-ben a bevételek 1,358.456, az adósságok hetedfél millió scudit tettek. A bevételeknek körülbelül fele 715.913 scudi, az adósság kamataira volt utalványozva.

1592-ben a bevételek 1,585.520 scudi, az adósságok 12,242.620 scudira növekedtek. A tartozások szaporodása immár sokkal nagyobb tehát, mint a bevételek gyarapodása; 1,088,600 scudi, azaz a bevételeknek valami kétharmada van a hivatalokra és luoghi di montéra alapított adósságok kamatára rendelve.¹⁾

Már ez az arány is olyan visszás volt, hogy komoly aggodalmakat ébreszthetett. Készségesen és nyomban a kamatláb leszállításához fogtak volna tehát: azt a javaslatot tették, vegyenek ki egy milliót a kincstárból, hogy azoknak, kik a kamatleszállításba nem egyeznek, visszafizessék a tőkét. Ez által a tiszta jövedelem lényegesen emelkedett volna. De V. Sixtus bullája, a kincs elfecsérlésétől való aggodalom megakadályozta az efféle rendszabályokat s így meg kellett az úton, mihelyt már egyszer ráléptek, maradni.

Azt hihetnők talán, hogy olyan jövedelmező ország megszerzése, minő Ferrara herczegség, különös könnyítést nyújtott; de nem így volt.

¹⁾ A pápai pénzügyek kimerítő jegyzéke VIII. Kelemen pápaságának első évéből, minden czim nélkül. Bibliot. Barb. No. 1699, nyolczvan lapon.

A kamatok már 1599-ben az összes jövedelemnek majdnem háromnegyed részét elnyelték.

1605-ben, V. Pál trónraléptekor pedig a kamara bevételeiből még csupán 70.000 scudi nem volt kamatra kiutalva. ¹⁾ Du Perron bibornok azt állítja, hogy a pápa, noha a palota kiadásai igen mérsékeltek, akár egy fél esztendeig sem tudna megélni rendes jövedelméből.

Annál kevésbbé lehetett kikerülni, hogy adósságot adósságra ne halmozzon. Hiteles följegyzésekből látjuk, milyen szabályszerűen nyult V. Pál ehhez az eszközhöz: 1607 novemberben, 1608 januárban kétszer, márcziusban juniusban, juliusban, szeptemberben kétszer, és így tovább uralkodásának mindegyik évén át. Nem nagy kölcsönök ezek a mi értelmünkben; az apró szükségleteket, a mint éppen fölmerülnek, kisebb-nagyobb számú új luoghi di monte alkotásával és eladásával fedezik. Hol az anconai vámra, hol a római vagy valamelyik tartományi dogánára, hol a só árának emelésére, hol a posta jövedelmére alapítják azokat. Lassankint mégis roppant nagyra nőnek. Egyedül V. Pál két milliónál több adósságot csinált luoghi di monte-ben. ²⁾

Ez azonban lehetetlen lett volna, ha egy egészen különös körülmény hasznára nem válik ennek a pápának.

A hatalom mindenkor magához vonzza a pénzt is. A meddig a spanyol monarchia nagy haladásait folytatta s befolyásával uralkodott a világon, a genuiaiak, akkor a

¹⁾ Per sollevare la camera apostolica sconto di monsr. Malvasia 1606. Gli interessi che hoggi paga la sede apostolica assorbono quasi tutte l'entrate, di maniera che si vive in continua angustia e difficoltà di provvedere alle spese ordinarie e necessarie, e venendo occasione di qualche spesa straordinaria non ci è dove voltarsi.

²⁾ Nota di luoghi di monte eretti in tempo de pontificato della felice memoria di Paolo V. 1606—1618.

legdúsabb pénzbirtokosok, tőkéiket a királyi kölcsönökbe fektették s ebben II. Fülöp némely erőszakos kamatleszállítása és túlkapása sem zavarta őket. Lassankint azonban, mikor a nagy mozgalom csökkent, a háborúk és a velök járó szükségletek megszűntek, visszavonták pénzüket. Rómába fordultak, mely időközben ismét olyan hatalmas világallásra tett szert. Európa kincsei megint oda özönlöttek. V. Pál alatt Róma talán a legelőkelőbb pénzpiacz volt Európában. A római luoghi di montékat rendkívül keresték. Minthogy jelentékeny kamatot hoztak s elegendő biztosságot nyújtottak, vételáruk olykor-olykor egész 150 százalékra emelkedett. Akármennyit alapított legyen a pápa, vevő mindig akadt bővében.

Így történt azután, hogy az adósságok nőttön-nöttek. VIII. Orbán uralkodása elején tizenennyolcz millióra rúgtak. Ezzel a római udvar rendszere mellett a bevételeknek is arányban kellett maradniok; a bevételt az említett időben 1,818.104 scudira és 96 bajoccora számították. ¹⁾ Nem találom pontosan megmondva, mennyi ment el ez összegből kamatra; de mindenestre jóval több a felénél. Ha a számadásokat részleteikben átvizsgáljuk, a szükséglet nagyon gyakran meghaladja a bevételt. 1592-ben a dogana di Roma 192.450 scudit hozott, 1625-ben 209.000 scudi volt a jövedelem; de 1592-ben még legalább 169.560 scudi folyt belőle a kamara pénztárába, most ellenben az utalványozás 13.260 scudival haladta meg a bevételt. A salara di Roma ez időközben 27.654 scudiról 40.000-re emelkedett; de 1592-ben még maradt 7482 scudi fölösleg. 1625-ben viszont 2321 scudi és 98 bajocco volt a hiány.

¹⁾ Entrata e uscita delle sede apostolica del tempo di Urbano VIII.

Látni való, hogy bármi takarékosan gazdálkodtak, ily módon alig lehetett boldogulni.

Legkevésbbé ment ez olyan kormányzat mellett, minő a VIII. Orbáné volt, kit politikai féltékenykedése igen gyakran hadi készülődésekre és erődítmények emelésére ösztönzött.

Urbínót megszerezték ugyan: de ez kivált eleinte csak keveset hozott. Az allodialis jószágok átengedése után a jövedelmek csak 40.000 scudit tettek. Ellenben a birtokbavétel, melynél az örökösöknek nem jelentéktelen engedményeket tettek, sok költséget okozott.¹⁾

Már 1635-ben egész 30 millió scudira szaporította VIII. Orbán az adósságokat. Hogy megkapja a hozzájuk szükséges új alapokat, tiz különböző adót részint ujonnan behozott, részint legalább emelt. De távolról sem ért célzt velők. Olyan körülmények merültek föl, melyek arra sarkalták, hogy még tovább menjen, melyeket azonban csak úgy tekinthetünk át, ha előbb egy másik fejlődést veszünk szemügyre.

Új családok alapítása.

Ha ugyanis azt kérdjük: hová is jutottak, mire is fordítottak tehát azok a sokféle bevételek, úgy mindenestre tagadhatatlan, hogy nagyobbrészt a katholicismus általános törekvéseinek szolgáltak.

Olyan hadseregek, minőket XIV. Gergely indított Francziaországba, — melyeket azután egy ideig utódai is

¹⁾ Barberini Ferencz megjegyzése a nuntiusához Bécsben, mint-hogy ama szerzeményekre a császár igényt emelt.

fizetni kényszerültek; — VIII. Kelemen tevékeny részvétele a török háborúban; olyan pénzsegélyek, minőket a ligának, a Habsburg-háznak V. Pál alatt olyan gyakran adtak, melyeket azután XV. Gergely még megkészszerezett s VIII. Orbán legalább részben Miksa bajor választóra ruházott át, a római udvarnak szükségképen töméntelen összegekbe kerültek.

Az egyházi állam szükségletei szintén gyakran igényeltek rendkívüli költségeket. Így például Ferrara meghódítása VIII. Kelemen alatt, V. Pál intézkedései Velence ellen, VIII. Orbán mindenféle hadi készülődései.

Ehhez járultak a nagyszerű építkezési művek, hol a város szépítésére, hol az állam szilárdítására. Ez építkezésekben mindegyik új pápa versenyzett elődeinek emlékével.

Fejlődött azonban ki még egy más intézmény is, mely nem kevésbé járult amaz adósságtömeg felhalmozásához s mely persze sem a kereszténységnek, sem az államnak, még a városnak sem szolgált hasznára, hanem egyes-egyedül a pápák családainak.

Általában szokásossá vált s a papi osztálynak a nagyon kifejlett családszervezethez való állásával függ össze, hogy az egyházi jövedelmek fölöslege rendszerint az egyes pápák rokonainak jutott.

Az akkori pápák elődeik bullái által voltak gátolva abban, hogy hozzátartozóiknak, mint régebben olyan gyakran próbálták, fejedelemségeket adományozzanak; de azért az egyházi rend általános szokásával nem szakítottak; most csak még inkább szívőkön viselték, hogy dúsgazdagsággal és szilárd birtokkal szerezzenek családjoknak örökös tekintélyt.

Nem mulasztották el ez eljárásukat érvekkel igazolni.

Abból indultak ki, hogy fogadalom nem kötelezi őket szegénységre: midőn ebből azt következtették, hogy az egyházi hivatal gyümölcseinek a fölöslegét saját tulajdonuknak tekinthetik, egyszersmind azt hitték, hogy joguk van rokonai-
kat e fölösleggel megajándékozni.

De sokkal inkább, mint az efféle nézetek, működtek itt közre a szokás meg a vér és az ember azon természetes hajlama, hogy halála után valamely alapítványt hagyjon hátra.

Az első, ki megtalálta a formáját, melyhez utóbb a többiek tartották magokat, V. Sixtus volt.

Pronepotai egyikét bibornokká tette, részt adott neki a közügyekben s 100.000 scudi egyházi jövedelemmel látta el; — a másikat egy Sommaglia-leánynyal házасította össze, mentanai marquesevé nevezte ki, melyhez később Venafrò fejedelemség és Celano grófság járult nápolyi területen. A Peretti-család jó ideig nagy tekintélyben tartotta magát: ismételten megjelennek tagjai a bibornoki testületben.

Jóval hatalmasabbakká lettek az Aldobrandinik.¹⁾ Láttuk, milyen befolyást gyakorolt Pietro Aldobrandini nagybátyjának uralkodása idején. Már 1599-ben valami 60.000 scudi egyházi jövedelme volt, mely azóta még tetemesen szaporodhatott. Estei Lucrecia örökségének nagy hasznát vette: sok jószágot vásárolt; azt is említve találjuk, hogy pénzt tett le a velencei bankba. De bármennyit kaparított össze, végül mindenének mégis nővére s ennek

¹⁾ Niccolo Contarini : Storia Veneta : Clemente VIII. nel conferir li beneficii ecclesiastici alli nepoti non habbe alcun termine et andò etiandio di gran lunga superiore a Sisto V. suo precessore, che spalancò questa porta.

férje, Aldobrandini Ferencz családjára kellett szállania. János Ferencz San Angelónak kasztellánja, a borgo kormányzója, a testőrség kapitánya, az egyház generálisa lett. 1599-ben neki szintén már 60.000 scudi egyházi jövedelme volt; gyakran kapott készpénzt a pápától: olyan számadásra akadtam, mely szerint VIII. Kelemen általában uralkodásának tizenhárom éve alatt egy milliónál többet ajándékozott kész pénzben nepotainak. Ezek annál nagyobb vagyona tettek szert, mert János Ferencz jó gazda volt; Rinaldo Pio jószágait, melyek Pionak nem hoztak többet háromezer scudinál, megvásárolta s jövedelmezőségöket egész tizenkétezer scudiig fokozta. Nagy költekezéssel hozta létre leánya házasságát Farnese Rainuccioval; ez számos előnyös kedvezményen kívül 400.000 scudi hozományt kapott ¹⁾, habár, mint láttuk, ez összeköttetés később nem bizonyult oly bensőnek, mint remélték.

Az Aldobrandinik ösvényén azután a Borghesek még gyorsabban és még kevesebb tekintettel haladtak előre.

Scipione Cafarelli Borghese V. Pálon olyan hatalmat gyakorolt, minőt Pietro Aldobrandini csak néha VIII. Kelemenen. Bizonyára még nagyobb gazdagságra is tehetett szert. 1612-ben a javadalmakat, melyek reá ruháztattak, máris 150.000 scudi évi jövedelemre számították. Az irigységet, melyet ennyi hatalom és gazdagság szükségképen ébresztett, jóindulattal és udvarias, előzékeny magaviselettel igyekezett apasztani, de ne csodálkozzunk, hogy ez neki nem sikerült teljesen.

¹⁾ Contarini: Il papa mostrando dolore di esser condotto da nepoti da far così contro la propria coscienza non poteva tanto nasconder nel cupo del cuore che non dirompesse la soprabondanza dell'allegrezza.

A világi tisztségek Marc Antonio Borghesere jutottak; ezenfelül a pápa átengedte neki Sulmona fejedelemséget nápolyi földön s ellátta palotákkal Rómában, valamint a legszebb nyaralókkal a környékén. Nepotait elárasztotta ajándékkal. Ezek összeírását ismerjük egész uralkodása idejéből 1620-ig. Néha drágakövet, ezüst edényt ad; máskor pompás kárpitokat vesznek egyenesen a palota készleteiből s visznek át a nepotokhoz; néha hintókat, sőt puskát és ágyut — falconettát — ad nekik. A földolog azonban mindenkor a készpénz. Föl van jegyezve, hogy 1620-ig összesen 689.727 scudit és 31 bajoccot készpénzben, luoghi di monté névértékek szerint 24.600 scudit, hivatalokban pedig azon összeget számítva, melybe megvásárlásuk került volna, 268.176 scudit kaptak; mindez épen úgy, mint az Aldobrandiniknél, körülbelül egy milliót tesz. ¹⁾

A Borghesek sem mulasztották el, pénzüket nyomban ingatlan birtokba fektetni. A római Campagnában valami nyolczvan jószágot vásároltak; a római nemes urakat a jó ár, melyet elérhettek s a nagy kamatozás, melyet a luoghi di monték hoztak, s melyeket a vételáron vettek, ősi tulajdonuk és örökük elárusítására csábította. Az egyházi állam más vidékein is megfészkelték magokat a Borghesek s igyekezetöket a pápa külön kiváltságokkal mozdította elő. Néha megkapták a jogot száműzötteknek menedéket adni, vásárt tartani, vagy pedig alattvalóik kivételes kedvezményekben részesültek; gabellákat engedtek el nekik, olyan bullát szereztek, mely szerint jószágaikat soha sem szabad elkobozni.

¹⁾ Nota di danari, officii e mobile donati da papa Paolo V. a suoi parenti e concessioni fattegli. Kézirat.

A Borghesek lettek a leggazdagabb és leghatalmasabb nemzetség, mely addig Rómában a magasba emelkedett.

Ezzel azonban a nepotizmus oly annyira lendületet vőn, hogy egy rövid uralkodás is talált eszközt a dús ellátásra. ¹⁾

Kétséggkívül még feltétlenebbül, mint az előbbi nepotok, uralkodott XV. Gergely unokaöccse, Ludovico Ludovisio bibornok. Az a szerencséje volt, hogy kormányzata idején a kuria két legfontosabb tisztsége, az alkanczellárság és a camerlengóság megüresedett és neki jutott. Kétszázezer scudinál több egyházi jövedelmet szerzett. A világi hatalom, az egyház generálissága s több más zsiros hivatal egyelőre a pápa testvérére, Don Oraziora szállott, ki Bologna senatora volt. Minthogy azt hitték, hogy a pápa nem sokáig él, annál inkább siettek a család ellátásával. Rövid időben 800.000 scudi luoghi di montét juttattak neki. A Sforzáktól Fiano herczegség, a Farnesektől Zagarolo fejedelemség vásároltatott meg számára. Az ifju Niccolo Ludovisio már a legfényesebb, leggazdagabb házasságra tarthatott igényt. Első házasságával Venosát, a másodikkal Piombinot szerzé meg családjának. Mindehhez külön még a spanyol király kegyelme járult.

E fényes példákkal versenyezve immár a Barberinik is ugyanezen útra vetették magokat. VIII. Orbán mellett

¹⁾ Pietro Contarini : Relatione di 1627. Quello che possiede la casa Peretta. Aldobrandina, Borghese e Ludovisia, li loro principiati, le grossissime rendite, tante eminentissime fabbriche, superbissime supellettili con straordinarii ornamenti e delizie non solo superano le conditioni di signori e principi, ma s' uguagliano e s' avanzano a quelle dei medissime re.

emelkedett testvérbátyja Don Carlo, mint az egyház generálisa. — Egy komoly, gyakorlott üzletember, a ki nem sokat teketóriázott, szerencséje napkeltétől szemét el nem vakíttatá, de hiú dölyfre se csábíttatta magát, hanem mindenek előtt nagy családi birtok alapítására gondolt. ¹⁾ »Tudja — mondja az 1625-ki relatio — hogy a pénz birtoka különbözteti meg az embert a nagy tömegtől és nem tartja illendőnek, hogy a ki egyszer egy pápával állott rokonságban, ennek halálával szűk viszonyok közt jelenjék meg.« Don Carlonak három fia volt, kiknek most közvetlenül nagy jelentőségre kellett jutniok: Francesco, Antonio és Taddeo. A két első egyházi pályának szentelte magát. Francesco, ki szerénységével és jóindulatával közbizalmat szerzett, s egyuttal nagybátyjának szeszélyeihez is alkalmazkodni tudott, megkapta a vezető hatalmat, mely, noha egészben mérsékletességet tanusított, annyi sok év alatt magától is jelentékeny gazdagságot juttatott neki. 1625-ben 40.000, már 1627-ben valami 100.000 scudi évi jövedelme volt. ²⁾ Nem egészen az ő akaratával történt, hogy Antonio is bibornokká neveztetett ki, még pedig azon határozott kikötéssel, hogy ne vegyen részt a kormányzatban. Antonio nagyratörő, önfejű, gögös, habár testileg gyöngye volt; hogy testvére legalább

¹⁾ Relationo de' quattro ambasciatori 1625. Nella sua casa è buon economo e ha mira di far donari, assai sapendo ogli molto bene, che l'oro accresce la riputazione agli uomini, anzi l'oro gli inalza e gli distingue vantaggiosamentq nel cospetto del mondo.

²⁾ Pietro Contarini 1627. E di ottimi, virtuosi e lodevoli costumi di soave natura, e con esempio unico non vuole ricever donativi o presente alcuno. Sarà nondimeno vivendo il pontifice al pari d'ogni altro cardinale grande e ricco. Hor deve aver intorno 80.000 sc. d entrata beneficii ecclessastici, e con li governi e legationi che tieni deve avvicinarsi 100 m. sc.

ne mindenben homályosítsa el, azon buzgólkodott, hogy jó csomó állást, nagy jövedelmet kaparítson össze, mely 1635-ben szintén már megközelíté a százezer scudit. Egymagá-
hat máltai commendát kapott, mi bizony aligha nagyon
inyökre lehetett e rend lovagjainak; ajándékokat szintén
elfogadott, de viszont sokat is költött; célzatosan volt
bőkezű, hogy a római nemességben pártot szerezzen.

Arra, hogy örökös jószágok szerzésével családot ala-
pítson, a középső testvér: Don Taddeo volt kiszemelve.
Ő kapta a világi nepot méltóságait, atyjának halála után
ő lett az egyház generálisa, S. Angelo castellánja, a borgo
kormányzója; már 1635-ben annyi jószággal volt ellátva,
hogy ő is 100.000 scudi évi jövedelmet élvezett ¹⁾ és szünet
nélkül új jószágokat szerzett. Don Taddeo nagyon vissza-
vonultan élt s mintaszerű háztartást vezetett. Rövid idő
mulva a három testvér rendes bevételeit összesen félmillió
scudira becsülték. Ovéik voltak a legfontosabb hivatalok.
Mint a camerlengóság Antoniora, akképen az alkanczel-
lárság Francescora, a praefectura, mely az urbinoi herczeg
halálával üresedésbe jutott, Don Taddeora ment át. Ugy
számítgatták, hogy e pápaság alatt hihetetlen összeg:
105 millió scudi jutott a Barberiniknek. ²⁾ »A paloták —

¹⁾ Vagyis ennyire mentek a jószágokból eredő bevételek, per li
novi acquisti, mondja Al. Contarini, di Palestrina, Monterotondo, e
Valmontone, fatto vendere a forza dai Colonesi e Sforzeschi per pa-
gare il debiti loro. — Az egyház generalisának tisztsége évi 20.000
scudit hajtott.

²⁾ Conclave di Innocenzo X. Si contano caduti nella Barberina,
come risulta da sincera notitia di partite distinte, 105 milioni di con-
tanti. Ez az összeg annyira hihetetlen, hogy iráshibának lehetne gon-
dolni. De különböző kéziratokban egyformán előfordul.

folytatja e hir följegyzője — például a Quattro Fontanenál levő palota, mely királyi munka, a szőlőskertek, a festmények, szobrok, a feldolgozott arany-ezüst, a drágakövek, a melyek nekik jutottak, sokkal nagyobb értéket képviselnek, mint képzeljük és kimondhatjuk.«

Úgy látszik olykor-olykor magában a pápában is aggodalmak ébredtek családja e dús ellátása miatt: 1640-ben formászerűen bizottságot küldött ki, hogy az adományok törvényességét megvizsgálja.¹⁾ E bizottság először is azon alapelvet mondotta ki, hogy a pápasággal fejedelemség van összekapcsolva, a melynek fölöslegét vagy megtakarításait a pápa a maga családjabelieinek ajándékozhatja. Ezután vizsgálat alá vette a fejedelemség viszonyait, hogy meghatározza: milyen messzire mehet a pápa ez ajándékozásban. Miután mindent összeszámított, ítélete az volt, hogy a pápa nyugodt lelkiismerettel alapíthat 80.000 scudi tiszta jövedelmű majoratust s ezenkívül még secundogeniturát is, családjában; a leányok kiházásítása: kelengye, hozomány elérheti a 180.000 scudit. Vitelleschi jezsuita generálist, mert a jezsuiták kezének mindenben ott kellett lennie, szintén megkérdezték; a bizottság megállapodásait mérsékelteknek találta s helyeselte.

Ilyenképen mindegyik pápa uralma alatt egyre új nemzetségek vergődtek örökös hatalomra: közvetlenül az ország főaristocratiájának rangjára emelkedtek, melyet készségesen elismertek bennök.

Természetes, hogy surlódások sem hiányozhattak kö-

¹⁾ Niccolini tárgyalja ezt. Találtam ezen bizottság egyik tagjától egy külön iratkát is: *Motivi a far decidere, quid possit papa donare, al 7 di Luglio 1640.*

zöttük. Az elődök és utódok közötti ellentét, mely előbb a conclave párttöredékeiben nyilvánult, immár a nepotokban testesedett meg. Az uralomra kerülő új nemzetség féltékenyen örködött a saját legfőbb méltóságán s rendszerint ellenséges indulattal, sőt üldözéssel sujtotta a közvetlenül megelőzőt. Bármilyen sok részök volt az Aldobrandiniknak V. Pál megválasztásában, ennek rokonai mégis mellőzték, költséges és veszedelmes pörökkel halmozták el őket¹⁾, miért is e pápát a nagy háládatlannak nevezték. Ép oly kevésbé találtak kegyelmet V. Pál nepotjai a Ludovisiknél; Ludovisio bibornok maga viszont közvetlenül a Barberinik uralmának beálltakor Rómából távozni kényszerült.

Mert a Barberinik is sok dícsvágygyal érvényesítették immár azt a túlsúlyt, melyet a pápai hatalom birtoka szerzett nekik a hazai nemesség és az olasz fejedelmek felett. VIII. Orbán azért adományozta világi nepotjának a prefetto di Roma méltóságát, mert vele oly tiszteleti jogok voltak összekötve, amelyek e családnak örökre biztosítani látszottak az első rangot a többiekkel szemben.

Ehhez azonban végtére olyan mozgalom fűződött, amely nem volt ugyan világra szóló jelentőségű, de a pápaság helyzetét illetőleg az egyházi államon belől, valamint egész Olaszországban fontos korszakot alkot.

A cástroi háború.

A legfőbb rangot a nem uralkodó pápai családok közt mindenkor megtartották a Farnesek, mert nemcsak

¹⁾ Erre példa a Vita del Cl. Cecchiniben.

az országban tettek szert, mint a többiek, dús vagyonra, hanem ezen felül egy nem jelentéktelen fejedelemség birtokában is voltak s az uralkodó nepotoknak egykönnyen nem ment, ezt a családot hűségben és illő alárendeltségben tartani. Midőn Farnese Odoardo herczeg 1639-ben Rómába jött, minden telhető kitüntetésben részesítették.¹⁾ A pápa szállást rendelt neki, nemes urakat adott mellé, kik kiszolgálják s pénzüzleteiben is támogatta; a Barberinik ünnepélyeket rendeztek tiszteletére, festményekkel, lovakkal ajándékozták meg. De mindezzel sem nyerhették meg. Farnese Odoardo tehetséges, szellemes, önérzetes fejedelem volt, s nagy mértékben táplálta amaz idők dicsvágyát, mely aprólékos kitüntetések féltékeny megőrzésében tetszelgett magának. Nem lehetett rábírní, hogy a prefetto méltóságát Taddeoban illendően elismerje s megadja neki a rangot, mely vele járt. Még akkor is, mikor a pápánál látogatást tett, házának előkelőségétől, sőt a saját személyes előnyeitől nagyon kihívó módon elteltnek mutatta magát. Félreértések merültek föl, a melyeket annál kevésbbé lehetett eloszlatni, mivel legyőzhetetlen személyes benyomáson nyugodtak.

Fontos kérdéssé vált tehát, hogyan fogják elutazásakor a herczeget kikisélni. Odoardo ugyanolyan bánásmódot

¹⁾ Deone : Diario di Roma I. kötet. E fatale a Sigri Barberini di non trovare corrispondenza ne beneficiati da loro. Il duca di Parma fu da loro allogiato, accarezzato, servito di gentil'huommi e carozze, beneficiato con la reduitione del monte Farnese con utile di grossa somma del duca e donno grandissimo di molti poveri particolari, corteggiato e pasteggiato da ambi li fratelli, cardli per spatio di piu settimane, e regalato di cavalli, quadri et altri galanterie, e si parti da Roma senza pur salutarli.

követelt, minőben a toscanai nagyherczeget részesítették volt: az uralkodó nepot, Barberini Ferencz bibornok adja meg neki személyesen a kíséretet. Ez viszont csak úgy nyilatkozott késznek, ha előbb a herczeg formaszzerű bucsulátogatást tesz nála a Vaticanban, mire azonban Odoardo nem érzé magát kötelezettnek. Ehhez járultak némely nehézségek, melyeket pénzüzleteiben emeltek úgy, hogy kétszeresen sértett önszeretete hevesen föllángolt. Rövid szóval panaszkodva a nepotra vett bucsút a pápától, mire eltávozott a palotából és a városból a nélkül, hogy Ferencz bibornok csak üdvözölte volna. Ez azt remélte, hogy ezzel szíve mélyéig megbántotta a herczeget ¹⁾).

De a Barberiniknak, minthogy korlátlan hatalommal uralkodtak az országban, megvoltak eszközeik, hogy még érzékenyebben boszút álljanak rajta.

A pénzgazdaság, mely az államban kifejlődött, elfogadásra és utánzásra talált mindazon fejedelmi házaknál, melyek az állam aristocratiáját alkották: mindnyájan alapítottak montékat s hitelezőiket épen úgy jószágaik jóvedelmére utalták, a mint a pápák a magok adósságait a kamara bevételeire; e luoghi di monték hasonlóképen egy

¹⁾ Az ez ügyben készült számos vitairat közül, melyek kéziratban fenmaradtak, különösen nyugodtnak és hitelt érdemlőnek találok: Riposta in forma di lettera al libro di duca di Parma, az Informationi 45. kötetében: Il duca Odoardo fu dal papa e ringraziollo, soggiunse di non si poter lodare del Sr. Cle Barberino. Dal papa gli fu brevemente risposto che conosceva l'affetto di S. Emza verso di lui. Licentia così da S. Beatne senza far motto al Sr. cardinale, se n'ando al suo palazzo, dovendo se voleva esser accompagnato da S. Emza rimanere nelle stanze del Vaticano e licentiarsi pormente da S. Emza, come è usanzà de principi. La mattina finalmente parti senza far altro.

kézből a másikba mentek át. Ezek a monték azonban aligha részesültek volna közhitelben, ha a legfőbb hatalom felügyelete alatt nem állottak volna: csupán a pápa különös engedélyével lehetett montét alapítani vagy módosítani. Az uralmon levő család egyéb előjogai közé tartozott az is, hogy ezzel a főfelügyelettel az összes főuri családok házi ügyeire jelentékeny befolyást gyakorolt: a monték átváltoztatása alacsonyabb kamatlábra napirenden állott és az ő jóakaratótól, hajlandóságától függött.

A Farnesek viszont nagyon tetemes adóssággal voltak terhelve. A Monte Farnese vecchio még Farnese Sándornak a flandriai hadjáratokban felmerült szükségleteiből és költségeiből származott. Utóbb egy új alapított; a pápák kedvezésével az adósság tömegei szaporodtak, új luoghik alacsonyabb kamatozással létesültek, a régiek pedig nem törlesztettek. A különböző műveleteket más-más, egymással versenyző bankházak vezették s így az egészben zűrzavar támadt ¹⁾.

Ehhez járult, hogy a Barberinik immár néhány olyan rendszabályt léptettek életbe, mely a herczegnek nagy kárt okozott.

A két Farneseféle monte fedezete Castro és Ronciglione jövedelmére volt alapítva. A Sirik, a castroi jöve-

¹⁾ Deone T. I. Fu ultimamente l'uno et altro stato, civè Castro e Ronciglione, affettato per 94 m. scudi l'anno a gli Siri. Sopra questa entrata è fondata la dote dell' uno e dell' altro monte Farnese, vecchio civè e nuovo. Il vecchio fu fatto del duca Alessandro di 54 m. scudi l'anno, denari tutti spesi in Fiandra: al quale il presente duca Odoardo aggiunte somma per 300 m. scudi in corte principale a ragione di $4\frac{1}{2}$ per cento: e di più impose alcuni censi: di modo che poco o nulla rimane per lui, si che se li leva la tratta del grano, non ci sarà il pago per li creditori del monte, non che de censuarii.

dékek bérlői, a herczegnek 94.000 scudit fizettek, melylyel a monték kamatait épen csakhogy törleszteni lehetett. De az, hogy a jövedelem ily magasra rúgott, csupán III. Pál által családjának adott némely kedvezmény következménye volt. Pál pápa e végből a nagy országutat Sutriból Ronciglioneba tette át s ama vidéknek a gabonakivitelben nagyobb szabadságot engedett, mint a többi tartományoknak. Most a Barberinik elhatározták, hogy visszavonják e kiváltságokat. Visszahelyezték az országutat Sutriba; Montalto di Maremmában, honnan a castroi gabonát ez ideig el szokták szállítani, kiviteli tilalmat hirdettek ki ¹⁾).

A szándékolt eredmény azon pillanatban mutatkozott. A Sirik, kik az említett műveletek miatt különben is feszült viszonyban álltak a herczeggel, s most támaszt találtak a palotában — a mint beszélük, néhány főpap külön ösztönzésére, kik titokban társai voltak üzleteiknek, — vonakodtak szerződésöket teljesíteni s abbahagyták a Monte Farnese kamatai fizetését. A monte-birtokosok vagyis a hitelezők, mint nevezték őket: montisták, kiknek jövedelme hirtelen megszűnt, erélyesen ragaszkodtak jogaikhoz s a pápai kormányhoz fordultak. A herczeg szántszándékkal nem tett intézkedést kielégítésökre, mert ő meg a saját érdekeit szintén szándékosan károsítva látta. De a montisták panaszai olyan élénkek, sürgetők és általánosak voltak, hogy a pápa jogosítotttnak hitte magát a jelzálog birtokba vételére, hogy ezzel annyi sok római polgárnak

¹⁾ Ez intézkedéseket III. Pál bullájának azon szavaira fektették, melyek által csak a »*facultas frumenta ad quaecunque etiam praefatae Romanae ecclesiae e nobis immediate vel mediate subjecta conducendi*« adatik meg. Ebből azonban általában a szabad kivitel fejlődött ki.

visszaszerezze az évjáradékot. E szándékból egy kisebb haderőt küldött Castroba. A dolog nem ment minden ellenállás nélkül: »kénytelenek voltunk — írja furcsa haragos buzgalommal intő levelében — négy nagy lövést tétetni, melyek egyiké az ellenségből egy embert megölt.« ¹⁾ 1641. október 13-án bevette Castrot. De éppen nem volt hajlandó ennél megállapodni. 1642. január havában a herczegre, ki említett jövedelmét érinteni nem engedte, kimondták az egyházból való kiközösítést, — összes hűbéreitől megfosztottnak nyilvánították; csapatok indultak útnak, hogy Parmát és Piacenzát is elragadják tőle. Kibékülésről a pápa hallani sem akart; kijelenté, hogy »az úr és hűbérese közt kibékülésnek helye nincs; meg akarja alázni a herczeget; van pénze, bátorsága, hadi ereje, az isten és a világ az ő pártján van.«

Ezzel azonban az ügy általános jelentőséget nyert. Az olasz államok réges-régen féltékenyen nézték az egyházi államnak ismételt terjeszkedéseit. Nem akarták tűrni, hogy esetleg Parmát is magába olvaszsza, mint Urbinót meg Ferrarát; az Esték ferrarai, a Medicik urbinoi igényeikről még nem mondtak le. Don Taddeo követeléseit mindnyájokat sértették; a velenceieket kétszerte, mert VIII. Orbán kevéssel azelőtt a Sala Regiában egy feliratot, mely III. Sándorral szemben kifejtett mesés védel-

¹⁾ Ez egy hidnál történt. *Dietus dominus marchio, ex quo milites numero 40 circiter, qui in ejusdem ponte et valo ad pugnandum appositi fuerunt, amicabiliter ex eis recedere recusabant, immo hostiliter pontificio exercitui se opponebant, fuit coactus pro illorum expugnatione quatuor magnorum tormentorum ictus explodere, quorum formidine hostes perterriti fugam tandem arripuerunt, in qua unus ipsorum interfectus remansit.*

mökért magasztalta őket, megsemmisítettett, mit nagy sértésnek vettek. Mindehhez általánosabb politikai tekintetek is járultak. Mint azelőtt a spanyol, akképen most a franczia túlhatalom ébresztette föl az olaszok aggodalmait. A spanyol monarchiát mindenütt a legnagyobb veszteségek sújtották; az olaszok attól féltek tehát, hogy nálok is általános felforgatás áll be, ha VIII. Orbán, kit a francziák szövetségesének tartottak, még hatalmasabbá válik. Mind-ezen okokból elhatározták, hogy ellentállanak neki. Csapatok modenai területen egyesültek. A Barberinik kénytelenek voltak lemondani azon tervökről, hogy e területen mehessen át a pápai hadsereg, mely a szövetségesekkel szemben Ferrara környékén vonult szállásba.

Ezek szerint némileg itten is ismétlődött a franczia és a spanyol érdek között való ellentét, mely általában mozgásban tartotta Európát. De mennyivel gyöngébbek voltak az indító okok, az erők, az erőlködések, melyek itt valami küzdelem-félébe jutottak!

Egy támadás, melyet a parmai herczeg, a ki immár a nélkül, hogy a maga részéről sokat járult volna hozzá, megvédve, de még sem kötelezve érezte magát, a saját szakállára indított, kellően föltárja előttünk a fennálló állapot furcsaságát.

Tüzérség és gyalogság nélkül, csakis 3000 lovassal tört be Odoardo az egyházi államba. Urbano erőd, melyet annyi költséggel emeltek volt, az összegyűlt polgárőrség, a mely soha nem is gondolta, hogy fegyveres ellenséggel is találkozhatik, fel nem tartóztatták. A bolognaiak falaik közé zárkóztak: a nélkül, hogy pápai csapatok csak szeme elé is kerültek volna, a herczeg tovább nyomult. Imola megnyitotta előtte kapuit; látogatást tett a pápai parancs-

noknál s intette a várost, maradjon hű a római székhez. Mert azt állította, hogy nem Róma, még nem is VIII. Orbán, hanem csupán nepotjai ellen fogott fegyvert: az egyház gonfalonierjének lobogója alatt vonult tovább, melyen szent Pétert és szent Pált lehetett látni: az egyház nevében követelt átbocsátást. Faenzában elsánczolták a kapukat; de mikor a kormányzó az ellenséget megpillantá, kötélen lebocsátkozott a falról, hogy személyesen alkudozzék a herczeggel. A tárgyalások vége az volt, hogy a kapukat kinyitották. Ugyanez történt Forliban. Mindezen városok lakói nyugodalmasan nézték ablakaikból az ellenség átvonulását utczaikon. A herczeg a hegységen keresztül Toscanába ment: Arezzo felől azután újra betört az egyházi államba. Castilione da Lago, Citta del Pieve kaput tártak előtte; feltartóztatlanul sietett előre, neve rémülettel tölté el az országot ¹⁾). Különösen Rómában keltettek az események nagy ijedtséget: a pápa attól félt, hogy VII. Kelemen sorsára jut. Felfegyverezni igyekezett a rómaiakat. De egy kivetett adót kénytelen volt visszavonni; házról házra járva, kellett adományokat gyűjteni, miközben nem hiányoztak a csipős megjegyzések, míg egy kis lovas csapat felszerelésére némi pénz gyűlt össze. Ha a parmai herczeg ez időben ott megjelenik, kétségkívül egy pár bibornokot küldtek volna eléje a Ponte Molleig s minden követelésé megadták volna.

Katona azonban ő sem volt. Isten tudja, minő szempontok, minő tekintetek tartották vissza. Rávétette magát hogy alkudozásokba bocsátkozzék, melyektől pedig soha-

¹⁾ E vállalatot részletesen elbeszéli Siri: Mercurio. Tom. II. p. 1289.

sem várhatott semmi jót. A pápa ismét föllélegzett. A veszélytől megifjított buzgalommal erősítette meg Rómát.¹⁾ Új sereget állított talpra, mely csakhamar kiszorította az egyházi államból a herczeget, kinek csapatai nem igen tartottak össze. Mihelyt nem volt többé mitől félnie, Orbán megint a legkeményebb feltételekkel állt elő: — a herczeg követei elutaztak Rómából s a békés Olaszországban is újra készülődni kezdtek, hogy honfitársaikkal összemérjék fegyveröket.

A szövetségesek 1643. május havában ferrarai területen kezdték meg a támadást. A pármai herczeg néhány erődtett helyet: Bondenot, Stelatát elfoglalta; a velenceiek és modenaiak egyesültek s mélyebben behatoltak az országba. De, mint mondtuk, a pápa szintén teljes erővel készült; 30.000 gyalog katonája és 6000 lovasa volt együtt; a velenceiekben aggodalmak ébredtek, hogy ily tekintélyes haderőt megtámadjanak; visszahúzódtak s az egyházi csapatokat nemsokára modenai földön és Polesine di Rovigoban látjuk előnyomulni.²⁾

Ekkor a toscanai nagyherczeg már hasztalan vetette magát Perugiára: a pápa csapatai itt-amott nagyherczegi területen portyáztak.

¹⁾ Deone: Si seguitano le fortificationi non solo di Borgo, ma del rimanente della mura di Roma, alle quali sono diputati tre cardinali, Pallotta, Gabrieli et Orsini, que giornalmente cavalcano da una porta all' altra; e si tagliano tutte le vigne che sono appresso le mura per la parte di dentro di Roma, cioè fanno strada tra le mura e le vigne e giardini con danno grandissimo de' padroni di esse: e così verra anche tocco il bellissimo giardino di Medici, e perdera la partecella che haveva nella mura di Roma.

²⁾ Frizzi: Memoriè per la storia di Ferrara. V. p. 100.

Minő különösen veszik ki magokat e mozdulatok, melyeket mindkét részről annyira minden nyomaték és hév nélkül indítottak, ha összehasonlítjuk őket az ugyanez időben Németországban folyó küzdelmekkel, a svédek amaz előnyomulásaival, melyek a keleti tengertől Bécs közeléig, Morvaországtól Jütlandig terjedtek.¹⁾ És e mellett a küzdő felek még tisztán olaszok sem voltak; mindkét részen idegenek szolgáltak; a szövetséges seregben a németek, az egyháziban a francziák tették a többséget.

Az a következménye azonban megvolt az olasz háborúnak is, hogy az ország kimerült és kivált a pápai pénztárak a legnagyobb zavarba jutottak.

Sok mindenféle eszközzel megpróbálkozott VIII. Orbán, hogy pénzt szerezzen, melyre oly nagy szüksége volt. Még 1642. szeptember havában V. Sixtus bullája új tanácskozás tárgyává tétetett, mire a consistoriumban azon határozat hozatott, hogy a castelloból 500.000 scudi vétesék ki.²⁾ Ezzel természetesen valami nagyon sokra nem lehetett menni; kölcsönöket kezdtek venni ama kincs ma-

¹⁾ Riccius: *Rerum italicarum sui temporis narrationes* Narr. XIX. p. 590: *Ingens opinioneque majus bellum exarsit, sed primo impetu validum, mox senescem, postremo neutrius partis fructu, imo militum rapinis indigenis exitiale, irritis conatibus prorsus inane in mutua studia officiaque abiit.*

²⁾ Deone 20. Sett: 1642. Havendo il papa fatto studiare da le-gisti e theologi di potere conforme la bolla di Sisto V. cessare denari dal tesoro del castel Sant' Angelo, il lunedì 22 del mese il papa tenne consistoro per il medesimo affare. — Fu risoluto di cessare 500 m. scudi d'oro, a 100 m. per volta, e non prima che sia spesi quelli che al presente sono ancora in essere della camera.

radványából, azaz kimondották, hogy a pénzt, melyre szükség volt, később a kincstárnak vissza akarják fizetni. Már láttuk, hogy személyi illetékekhez, fejadóféléhez folyamodtak; ezek gyakran ismételtettek: a pápa közölte a conservatorokkal, milyen összegre van szüksége; erre azután a lakosság közt, — az idegeneket sem véve ki — kivetették a quótát. A főjövedelmet azonban mégis a fogyasztási adók szolgáltatták. Eleinte ezek nem igen voltak terhesek, például a sólymászathoz szükséges darára vetett adó. Csakhamar azonban súlyosabbak következtek a legnélkülözhetlenebb életszükségletekre, a tüzelő fára, a sóra, kenyérre és borra. ¹⁾ Ezúttal ezen adók másodizben vettek nagy lendületet: 1644-ben 2,200.000 scudira emelkedtek. Magától értetődik, hogy minden emelést, minden új adót nyomban tökécsítették, reá montét alapítottak s ezt eladták. [Cesi bi-bornok, előbb kincstárnok, kiszámította, hogy ily módon 7,200.000 scudi új adósságot csináltak, noha a kincsben is maradt még 60.000 scudi. Az egész háború költségéről a velencei követnek 1645-ben azt mondták, hogy tizenkét milliónál többre ment. ²⁾]

Minden pillanatban jobban érezték, hogy ez mit jelent: a hitel végül mégis kimerítettett: lassanként minden

²⁾ Deone nov. 29. 1642. Si sono imposte 3 nuove gabelle, una sopra il sale oltre l'alte, la 2-a sopra le legna, la 3-a sopra la dogana, la quale in tutte la mercantie che vengono per terra riscuote 7 per cento, per acqua 10 per cento. Si è cresciuto uno per cento d'avvantaggio, e si aspettano altre 3 gabelle per le necessità correnti, una sopra le case, l'altra sopra li censi, la terza sopra li casali, cioè poderi nella campagna.

¹⁾ Relatione de' IV. ambasciatori: L'erario si trova notabilmente esausto, essendoci stato affermato da piu cardinali, aver spese i Barberini nella guerra passata sopra 12 milioni d'oro.

segélyforrásnak ki kellett apadnia. A háború sem mindig úgy folyt, mint óhajtották. 1644 márczius 17-én a lagoscuriai csetepatében Antonio bibornokot csupán lovának gyors lábai mentették meg az elfogatástól. ¹⁾ Minthogy a pápa is érzi, hogy ereje napról napra hanyatlik, békére kellett gondolnia.

A francziák vállalkoztak a közvetítésre. A spanyolok olyan csekély befolyással voltak a pápai udvarnál s tekintélyökben másutt is annyi csorbát szenvedtek, hogy ezúttal teljesen mellőztettek.

Régebben a pápa gyakran mondá, hogy jól tudja, hogy a velenceieknek az a szándékuk, hogy boszúsággal öljék meg; ez azonban ne sikerüljön nekik; helyt fog tudni velök szemben állani. Most azonban mégis kénytelennek látta magát, mindent megadni, a mit kívántak: a páрмаi herceget az egyházi átok alól feloldani s őt Castroban visszahelyezni. Sohasem hitte, hogy ennyire jut s azért szíve mélyében fájlalta a dolgot.

E mellett még valami más is szorongatta. Ujra fölmerült lelkében az eszme, hogy nepotjait talán mégis illetlenül kedvezményezte s hogy ez isten trónusa előtt teherként fog lelkiismeretére nehezedni. Ujra összehívott a saját jelenlétében való tanácskozássra néhány hittudóst, kikbe különös bizalmat helyezett s kik közt Lugo bibornokot és pater Lupis jezsuitát említik. A válasz az volt: minthogy ő szentsége nepotjai annyi ellenséget szereztek magoknak, méltányos, sőt az apostoli szék becsülete érdekében szükséges is meghagyni nekik az eszközöket, hogy ellenségeik

¹⁾ Noni : Storia Veneta lib. XII p. 740.

daczára a pápa elhunytá után is fentarthassák csorbíthatlan tekintélyöket.¹⁾

Ilyen kinos kételyek és a meghiusúlt vállalat keserű érzése közt ment a pápa a halálnak eléje. Orvosa azt állította, hogy azon pillanatban, melyben a castroi békét alá kellett írnia, a fájdalomtól lesújtva elájult: ezzel kezdődött a betegség, melyben meghalt. Halála előtt is a mennyekbe küldé fohászait, boszúlja meg őt az Úr azon az istentelen fejedelmen, a ki háborúra kényszerítette. 1644. július 29-én halt meg.

Alig hogy a pápai szék megszűnt az európai ügyek középpontja lenni, az olasz ügyekben, tehát az állam ügyeiben is olyan vereséget szenvedett, minőt réges-régen nem.

VIII. Kelemen^{is} összeveszett volt ugyan a Farnesekkel s végül bocsánatában részeltette őket. Ezt azonban csak azért tette, mert a többi olasz fejedelmek segélyével boszút akart a spanyolokon állani. Most a helyzet sok tekintetben más volt. VIII. Orbán összes hatalmával megtámadá a páрмаi herceget: de Olaszország egyesített ereje kimerítette az övét s őt kedvezőtlen békére kényszerítette. Nem lehetett tagadni: a pápaság immár végre határozottan hátrányban maradt.

X. I n c z e.

A legközelebbi conclaveban rögtön mutatkoztak ennek visszahatásai.²⁾ VIII. Orbán nepotjai negyvennyolcz

¹⁾ Nicoletti: Vita di papa Urbano. Tom. VIII.

²⁾ A széküresedés régi erőszakos állapotai ismét érvényesültek. I. Nicii Erythraei epist. LXVIII. ad Tyrrhenum III. non. Aug. 1644. Civitas sine jure est, sine dignitate respublica. Tantus in urbe armorum numerus cernitur, quantum me alias vidisse non memini. Nulla

bibornokot, nagybátyjuk creaturáit vezették oda be: soha sem volt ott oly erős párttöredék. Mindazonáltal nagyon hamar belátták, hogy szívők választottját: Sacchettit keresztül nem vihetik; a szavazások napról napra kedvezőtlenebbül alakultak. Hogy nyilvánvaló ellenségek ne kapja a tiarát, Barberini Ferencz végül Pamfili bibornok pártjára állott, a ki legalább VIII. Orbánnak creaturája volt, habár erősen a spanyolokhoz húzott s a franczia udvar határozottan kifogást emelt ellene.

Pamfili bibornok 1644. szept. 16-án megválasztatott. X. Inczének nevezte magát, a mint mondották, VIII. Incze iránti tiszteletből, ki alatt családja Rómába jött vala.

Ezzel azonban egyszerre megváltozott a római udvar politikája. A szövetséges fejedelmek, főleg a Medicik, kiknek az új pápa megválasztását kiválóan tulajdonította, immár befolyást nyertek ama hatalomra, mely ellen eddig küzdöttek: a letörölt velencei felírás visszaállíttatott; ¹⁾ az első kinevezéskor csaknem csupa olyanok kapták a bibort, kik a spanyolok barátai voltak. Az egész spanyol párt újra fölébredt s a francziát, legalább Rómában, megint egyensúlyban tartotta.

Legelől a Barberinik érezték a dolgok e fordulatát.

domus est paulo locupletior, quae non militum multorum praesidio muniatur: ac si in unum omnes cogerentur, magnus ex eis exercitus confici posset. Summa in urbe armorum impunitas, summa licentia: passim caedes hominum fiunt; nil ita frequenter auditur, quam: hic vel ille notus homo est interfectus.

¹⁾ Relationi di IV. Ambasciatori 1645. Il presente pontifice nel bel principio del suo governo ha con publiche dimostrazione registrati in marmi detestato le opinioni del precessore, rendendo il lustro alle glorie degli antenati di VV. EE. Látni való, hogy ebből mily nagy dolgot csináltak.

Ma már nem igen lehet többé eldönteni, mi igaz mindabból, a mit bűnökül róttak volt fel. Elmondották rólok, hogy az igazságszolgáltatás menetébe merészkedtek avatkozni, hogy idegen javadalmakat ragadtak magokhoz, főleg azonban, hogy közpénzeket sikkasztottak el. A pápa elhatározta, hogy elődének nepotjait a castroi háború folyamában való pénzkezelésök miatt felelősségre vonja.¹⁾

Eleinte a Barberinik azt hitték, hogy Franciaország védelme elég lesz biztosításukra: minthogy Mazarini az ő házukban, az ő segélyökkel jutott a magasba, most nem is tagadta meg tőlök támogatását: kitették a francia czimereket palotáikra s formaszzerűen Franciaország oltalma alá helyezkedtek. Csakhogy Incze pápa kijelenté: azért van itt, hogy igazságot szolgáltasson s ettől még akkor sem térhetne el, ha Bourbon a város kapui előtt állana.

Erre először Antonio, ki leginkább volt veszélyeztetve, szökött meg 1645. október havában; néhány hónap mulva Ferencz és Taddeo — ez utóbbi gyermekeivel együtt — szintén eltávozott.

A pápa lefoglalta palotáikat, szétszította hivatalaikat, zár alá vétette luoghi di montéikat. A rómaiak helyeselték eljárását. 1646. február 20-án a nép gyűlést tartott a Capitoliumon. Emberemlékezet óta nem láttak ily fényes gyűlést, annyi előkelő, rangra és czimre kiváló egyén vett benne részt. Felmerült a javaslat: kérjék meg a pápát,

¹⁾ Relatione delle cose correnti 25. Maggio, 1646. MS. Chigi. I Barberini, come affatto esclusi dal matrimonio del novello pontifice, cominciarono a machinar vastità di pensieri stimati da loro nobile. Il papa continuo ad invigilare con ogni accuratezza che la discamerata camera fusse da loro sodisfatta.

hogy VIII. Orbán adói közül legalább a legnyomasztóbbat, az őrlési adót törölje el. A Barberinik hívei azon aggodalomban, hogy mihelyt ez adó eltöröltetik, a reá alapított adósságot az ő vagyonukból akarják majd törleszteni, ellenzték a tervet: Donna Anna Colonna, Taddeo Barberini-nek neje, egy iratot olvastatott fel, melyben emlékeztette a népet azon érdemekre, melyeket VIII. Orbán a város körül szerzett, a buzgalomra, melyet az igazság kiszolgáltatásában kifejtett, s illetlennek nevezte a felszólalást egy ilyen érdemes pápának törvényes adói ellen. Mindazonáltal a határozat meghozatott: X. Incze minden tétova nélkül elfogadta; a hiányt, mely az eddigi adójövedelem elmaradásával támadt, mint helyesen előre látták, csakugyan Don Taddeo vagyonából fedezték.¹⁾

Midőn azonban az előbbi pápa családját igen hevesen megtámadták és üldözték, fölmerült az a kérdés, — ez lett immár a legfontosabb érdek minden új pápa alatt — hogyan fog az új család berendezkedni. A pápaság történetére általában fontos esemény, hogy immár ez nem egészen úgy történt, mint azelőtt, ámbár az ösztönzés, melyet az udvar ez irányban adott, tulajdonképen még fokozódott.

Incze pápának különösen azért voltak ángya, viterboi Donna Olimpia Maidalchina irányában kötelezettségei, mert tetemes vagyont hozott a Pamfili családba. Nagy érdeméül tudta be, hogy férje — a pápa testvére — halála után nem akart új házasságra lépni.²⁾ Ez a pápának is nagy hasznára

¹⁾ A Diario Deone-ből.

²⁾ Bussi: Storia di Viterbo p. 331. Eleinte Olimpia jó hirben is állott, 1645-ben a velencei követek azt mondják róla: Donna Olimpia è dama di gran prudenza e valore, conosce il posto in cui si trova di

vált; kezdettől fogva Olimpiára bízta a család gazdasági ügyeit: nem csoda, hogy e nő immár a pápaság kormányzatára is befolyást nyert.

Csakhamar nagy tekintélyre vergődött. Először nála tesznek látogatást az érkező követek: bibornokok termeiket diszítik ki arczképével, mint fejedelmekével szokás tenni; idegen udvarok ajándékkal igyekeznek kegyeit megnyerni. Minthogy általában mindazok, kiknek a curiánál keresetök van, ugyanezt teszik — azt állítják, hogy Olimpia apróbb hivatalokért, melyeket megszerzett, az illetőkkel havi járulékot fizettetett magának — töméntelen vagyon halmozódott föl kezén. Nem sokára nagy házat vitt: ünnepélyeket adott, vígjátékokat hozatott színre, utazgatott és jószágokat vásárolt. Leányai a legelőkelőbb, legvagyonosabb családokba mentek férjhez: az egyiket egy Ludovisi, a másikat egy Giustiniani vette el. Fiára, Don Camillora, csekély tehetségei miatt eleinte czélszerűbbnek találta a papi pályát, hogy legalább külsőleg elfoglalhassa a bibornok-nepot állását.¹⁾ De midőn alkalom kínálkozott, hogy ő is fényes házasságra léphessen, — midőn Róma leggazdagabb örökösnoje, Donna Olimpia Aldobrandina férje elhunytával özvegységre jutott, — Camillo kilépett az egyházi rendből s megkötötte e házasságot.

Don Camillo ezzel a lehető legnagyobb szerencsét csinálta. Neje nem csupán dúsgazdag, hanem még viruló

cognata del pontifice, gode la stima e l'affettatione delle Sta S., ha seco molta autorità.

¹⁾ Mindjárt eleinte mindenki csodálkozott ezen. Io stimo, mondja Deone 1644. nov. 19-én, che sia opera Sibra donna Olimpia che ha voluto vedere il figlio cardinale e desidera piu tosto genero che nora.

korban volt, telve szellemmel és kedvességgel; férje hiányait kitűnő tulajdonokkal pótolta. De ő is uralkodni akart. Az anyós és menyé közt egy pillanatig sem volt békesség. A pápa háza két asszony veszekedésétől visszhangzott. Eleinte az új házaspárnak távoznia kellett; de nem sokáig állotta ki: a fiatalok a pápa akarata ellenére visszatértek; ezzel azután összeveszésök köztudomásúvá lett. Donna Olimpia Maidalchina például a farsangon egy ízben fényes kísérettel megjelenik a Corsón: fia feleségével együtt az ablaknál áll: a mint anyjok kocsiját meglátják, eltávoznak. Ezt mindenki észreveszi: egész Róma beszél róla.¹⁾ A különböző pártok a czivakodókon hatalmat igyekeznek szerezni.

Szerencsétlenségre Incze pápának természete olyan volt, mely inkább előmozdította, mint kiegyenlítette az efféle veszekedéseket.

Magában véve épen nem alantias tulajdonságú ember volt. Előbbeni életpályáján, a rotában, mint nuncius, mint bibornok tevékenynek, feddhetetlennek és becsületesnek bizonyult; most is megfelelt e hírének. Munkásságát annál inkább rendkívülinek találták, mivel már hetvenkét esztendő volt, midőn megválasztatott: »mindazonáltal — mondták róla dicsérőleg — a munka ki nem meríti; utána épen olyan friss, mint előbb; örömet talál benne, hogy emberekkel érintkezhetik s mindenkinek megengedi, hogy ki beszélje magát.« VIII. Orbán büszke visszavonultságát nála hozzáférhetőség és derült jó kedv váltotta föl. Külö-

¹⁾ Diario Deone. Más alkalommal ezt beszéli el: Mercordi la tarda (Ag. 1648) la Sagra Olimpia con ambedue le figliuole con molta comitiva passo per lungo il corso: ogn' uno credeva che ella andasse a visitare la nuora, ma passò avanti la cassa senza guardarla.

nösen szíven hordotta a rendet és a nyugalmat Rómában. Dicsőségét találta benne, hogy a tulajdon védelme, a személyek biztossága éjjel-nappal sértetlen maradjon, hogy az alantasak bántalmazását felebbvalóik, a gyöngékét a hatalmasak részéről meg ne tűrje. ¹⁾ Kényszerítette a főurakat, hogy adósságaikat fizessék. Minthogy a páрмаi herczeg még mindig nem elégíté ki hitelezőit s a pápa Róma utczáin meg nem jelenhetett a nélkül, hogy azt ne kiabálják feléje: szerezzon igazságot a montistáknak ²⁾, minthogy ezenfelül a castrói püspök is, mint hitték, a herczegi kormány ösztönzésére gyilkoltatott meg, ebben az ügyben végtére szintén gyökeres intézkedések tétettek. A Farnesek jószágai ujlag árúba bocsáttattak: katonák és sbirrek mentek Castroba, hogy a montisták nevében birtokba vegyék. A herczeg mostan is ellentállott; kísérleteket tett benyomulni az egyházi államba. Ezúttal azonban nem talált segítséget. X. Inczétől az olasz fejedelmek már nem félték: mint láttuk, inkább szövetségesök volt. Castrót elfoglalták s falait lerontották: a herczeg kénytelen volt ama tartományt a pápai kamara kezelése alá bocsátani, mely viszont kötelezte magát, hogy hitelezőit kielégíti; sőt a herczeg belenyugodott abba a kikötésbe is, hogy egészen

¹⁾ Relatione di Contarini 1648. Rimira solamente con applicatione alla quiete dello stato ecclesiastico e particolarmente di Roma, acciò goda ciascheduno delle proprie facultà e della libertà del praticare la notte e non rimanga l'inferiore tiranneggiato dal superiore.

²⁾ Diario Deone 16 Giugno 1649. Il papa in questo negotio sta posto totalmente. e mi disse: »non possiamo andare per le strade di Roma, che non si venga gridato dietro, che facciamo pagare il duca di Parma. Sono sette anni che non paga, e di questa entrata devon viver molti luoghi pii e vedove e pupilli.« Látni való, hogy indokai nem rosszalásra méltók.

elveszítse Castrót, ha a Farnese-féle montékat nyolcz év lefolyása alatt teljesen nem törlesztette. A tőke valami 1,700.000, a lejárt kamat 400.000 scudit tehetett. A herczeg képtelennek látszott ilyen roppant összeget előteremteni. Az egyezségben, — mely egyébiránt ismét spanyol közbenjárás mellett létesült, — már akkor benn rejtett a Castro-ról való kénytelen, ámbár be nem vallott lemondás.

Mindezekben a viszonyokban Incze erőteljes, okos és elszánt embernek mutatkozik; de szenvedett olyan egy hibában, mely nehézzé tette, hogy ki lehessen vele jönni, s neki magának megkeseríté az életet: nem volt rendíthetetlen bizalma senkihez, kegy és kegyveszteség nála a pillanatot benyomásai szerint váltakoztak.

A többek közt Cecchini datarius tapasztalta ezt. Mikor már sokáig élvezte a pápai kegyelmet, egyszerre gyanúsítva, megtámadva, megfeddve s alantas hivatalnokával: azzal a Mascambrunoval szemben mellőzve látta magát, kire később a legrendkívülibb hamisítások bizonyultak.¹⁾

De még érzékenyebb bonyodalmak keletkeztek magában a pápa családjában, mely már különben is meghasonlásban élt.

X. Inczének Don Camillo Pamfili nősülése után nem volt többé papi nepota, ki pedig hosszú idő óta a pápai udvartartáshoz már hozzá tartozónak látszott. Egy izben különös jó indulat ébredt föl szívében, mikor Don Camillo Astallit, családja egyik távoli rokonát bemutatták neki.

¹⁾ Vita del CC. Cecchini scritta da lui medesimo. Scrittura contro monsr. Mascambruno, con la quale s' intende che s' instruisca il processo che contro il medesimo si va fabricando; és a még részletesebb kézirati Pro R. P. D. Mascambruno.

Elhatározta, hogy e fiatal emberre ruházza a bibornok-nepot méltóságát. Házába vette, a palotában szállást s az ügyek vezetésében részt adott neki. Nyilvános ünnepélyekkel, a Castellóból hangzó örömlövésekkel hirdette ki e kinevezést.

Csakhogyn ebből csupa kellemetlenség támadt.

A pápa többi rokonai mellőzve érezték magokat, még az Incze által eddig kinevezett bibornokokat is elkedvetlenítette azon kilátás, hogy egy később jött talán elébök helyeztetik ¹⁾, de kivált Donna Olimpia Maidalchina volt elégedetlen. Maga dicsérte az ifju Astallit, bibornokká való kinevezését ő ajánlotta, de sohasem képzelte, mire fog mindez vezetni.

Először őt magát távolították el. A világi nepot és felesége, a ki, mint egy szemtanu kifejezi magát, »épen oly magasan kiemelkedett a közönséges nők közül, a mint férje a közönséges férfiak alatt maradt«, beléptek a palotába.

De nem sokáig fért meg egymással a természetes világi és a fogadott egyházi nepot. A vén Olimpiát ismét előhívták, hogy tartsa rendben a házat.

Rövid idő múlva ismét szokott befolyására tett szert. ²⁾

¹⁾ Diario Deone 10. Sett. 1650. Discorre la corte che 'l papa ha perduto il beneficio conferito a tutte le sue creature, che si tengono offese ché papa habbia preferito un giovane senza esperienza a tutt loro, tra quali sono huomini di molto valore, segno che tutti l'ha per diffidenti ovvero inetti alla carica. — Osservationi sopra la futura electione 1652 czimű iratban is sok van e tárgyról. »Io credo che sià solamente un capriccio che all improvviso gli venne — — conoscendo appena monsr. Camillo Astalli.

²⁾ Pallavicini: Vita di papa Alessandro VII. La scaltra vecchiaia passò con breve mezzo dall' estremo della disgratia all' estremo della gratia.

A Pamfili-villa egyik szobájában állanak a pápa és sógornője mellszobrai. Ha [immár összehasonlítjuk az asszony vonásait, melyek elszántságot és szellemet lehelletnek, a pápa szelid és kifejezéstelen arczával, megértjük, hogyan lett nem csupán lehetséges, hanem egyenesen elkerülhetetlen, hogy e nő uralkodjék e férfiún.

Mikor újra befogadták, nem akarta többé túrni, hogy az előnyök, melyekkel a nepot állása járt, más háznak juszanak, mint az övének. Minthogy Astalli nem osztzott vele, mint ő kívánta, addig nem nyugodott, míg a pápa kegyéből ki nem túrta, míg meg nem buktatta s a palotából el nem távolította, szóval, míg újra versenytárs nélkül ő nem maradt az úr a házban. Ellenben ajándékaiktól megengesztelve épen szorosabb összeköttetésbe is lépett a Barberinikkel, kik időközben visszatértek.

Mennyi kellemetlenséget hozhatott a szegény öreg pápának a kegy és kegyvesztés mindez a változása, legközelebbi, legbizalmasabb környezetének ez örökös agyarzkodása! A nyilvánvaló szakítás sem írthatja ki a kedélybenső hajlamait; ily módon a hajlam csak kényelmetlen és kínos lesz a helyett, hogy rendeltetéséhez képest vidámságra és elégedettségre vezessen. Ezenfelül az öreg úr végtére érezte azt is, hogy asszonyi uralomvágy és kapzsiság eszköze volt; kárhoztatta a dolgot s szívesen megszüntette volna, de nem érezte magát elég erősnek és elszántnak s különben sem tudott rokonai nélkül boldogulni. Pápasága, mely figyelemre méltó viszontagságok nélkül folyt le, más különben a szerencsésebbek közé tartozik: de a családban és a palotában felmerült ezen bajok rossz hirbe hozták. X. Inczét mindez még inkább, mint természettől volt, szélysévé, ingadozóvá, önfejűvé, önmagának bajt oko-

zová ¹⁾ tette. Még utolsó napjaiban is többi rokonainak kifosztásával és eltávolításával látjuk foglalkozni; e bosszúságban hunyt el 1655. január 5-én.

Három napig hevert a tetem a nélkül, hogy a családjabeliek közül bárki is, kiket ez udvari szokás szerint illetett, a temetés iránt intézkedett volna. Donna Olimpia azt mondá: ő szegény özvegyasszony, ez meghaladja erejét; a többiek közül pedig senki sem érezte magát az elhunyt irányában lekötelezettnek. Végül egy kanonok, ki előbb pápai szolgálatban állott, de már régen elbocsáttatott, egy fél scudit áldozott e célra s megadatta neki a végső tiszteiséget.

De ne higyük, hogy ezen házi bajoknak csupán személyi következményeik lettek volna.

Világos, hogy a nepot-uralom, mely a régibb pápaságok alatt az államban olyan tökéletes hatalmat, az egyházra oly roppant befolyást gyakorolt, minthogy már VIII. Orbán utolsó éveiben erős csapást szenvedett, azután pedig még szervezetet sem nyert többé, immár bukásához közeledett.

VII. Sándor és IX. Kelemen.

Mindjárt a legközelebbi conclave szokatlan látványt nyújtott.

Hűséges creaturák számos hadával szoktak eddig a

¹⁾ Pallavicini: *Fra pretiosi arredi oggetto petente e stomachevole — — proruppe a varie dimostrazioni quasi di smanie. — — Assai temuto, niente amato, non senza qualche gloria e felicità ne' successi esterni, ma inglorioso e miserabile per le continue o tragedie o comedie domestiche.*

nepotok megjelenni, hogy az új választást befolyásolják : X. Incze után nem maradt nepot, ki az általa kinevezett bibornokokat összetartotta, egy párttöredékké egyesítette volna. Annak az Astallinak, ki csak rövid ideig vitte a kormányt s nem gyakorolt uralkodó befolyást, nem köszönték kinevezésüket s nem is érezhették magokat iránta lekötelve. Több évszázad óta most először léptek a bibornokok korlátlan szabadsággal a conclaveba. Azt ajánlották nekik, egyesüljenek önszántokból egy fő alá : állítólag azt felelték, mindegyiköknek van magának is feje-lába. Nagyobbára kitűnő férfiak voltak, önálló gondolkodással, a kik összetartottak ugyan — a *squadrone volante*¹⁾ névvel jelölték őket —, de a kik immár nem egy nepot szavára lestek, hanem csupán meggyőződésüket és belátásukat akarták követni.

Egyikök, Ottobuono bibornok, még X. Incze halálakor kimondá : »Becsületes embert kell keresnünk.« »Ha becsületes embert akartok — felelte a szintén velök tartó Azzolino — im ott áll egy« : Chigire mutatott.²⁾ Egyébiránt Chigi nem csupán az ügyes és jó indulatú ember hírért szerzé meg magának, hanem kivált az eddigi kormányforma visszaéléseinek, melyek csakugyan sohasem voltak ríkítóbbak, mint akkor, ellenségeül mutatkozott. Ha azonban voltak jó barátai, akadtak hatalmas ellenlábasai is, főleg a francziák. Midőn Mazarini a Frönde mozgalmai által

¹⁾ Pallavicini a következőket mondja összeszövetkezetteknek : Imperiale, Omodei, Barromei, Odescalco, Pio, Aquaviva, Ottobuono, Albizi, Gualtieri, Azzolini bibornokok. A *squadrone* nevet a spanyol követ alkalmazta reájok.

²⁾ Se vogliano un uomo da bene, quegli è desso, et addito Cl. Chigi, che era indi lontano alquanto nella medesima camera. Pallavicini.

Francziaországból kiszorítva, a német határszélen folytatta készülődéseit, hogy fegyverrel szerezze vissza az elvesztett hatalmat, Chiginél, ki akkor Kölnben nuncius volt, nem talált olyan támogatásra, minőre számithatni vélt: azóta személyes ellenszenvet táplált iránta. Így történt, hogy igen sok fáradságba került, hogy a választási tusák ismét hosszúra nyúltak; végre azonban a testület új tagjai, a squadronisták győztek: 1655. april 7-én Fabio Chigi megválasztatott. VII. Sándornak nevezte magát.

Már azon alapeszme következtében, mely megválasztására indító okul szolgált, az a kötelezettség hárult az új pápára, hogy máskép kormányozzon, mint közvetlen elődei: erre eltökéltnek is látszott.

Jó ideig nem engedte nepotait Rómába jönni; azzal dicsekedett, hogy egyetlen fillért sem juttat nekik: gyónatója Pallavicini, ki akkor írta a tridenti zsinat történetét, munkájába már olyan helyet szőtt be, melyben VII. Sándornak különösen ezen, saját vére iránt való tartózkodása miatt halhatatlan dicsőséget jövendöl. ¹⁾

Sohasem lesz azonban könnyű olyan szokást, mely már megrögzött, mellőzni: hisz nem válhatott volna ural-

¹⁾ Populus — írja VII. Sándor latin nyelvű életrajzában — qui prae multis vectigalibus humeris sibi ferre videbatur recenciores pontificias domos tot opibus onustas, huic Alexandri Smi magnanimitati mirifice plaudebat; — — inexplicabili detrimento erat et sacro imperio distributione minus aequa beneficiorum et perpetuis populi oneribus. — Relatiove de IV. ambasciatori 1655. E continenza sin ora eroica quella di che S. Sta. si mostra armata, escludendo dall' adito di Roma il fratello, i nepoti i qualunque si pregia di congiuntione di sangue seco: et è tanto più da ammirarsi questa parsimonia d'affetti verso i suoi congiunti quanto che non è distillata nella mente dalle persuasioni, ma è volontaria e nativi per propria elettione.

kodóvá, ha nem lett volna benne némi ajánlatos, természetes is; akadni fognak minden udvarban oly emberek, kik ezt hangsúlyozzák s kik, bármi szembeszökő legyen a visszaélés, a hagyományosat fentartani iparkodnak.

Lassankint egyik is, másik is figyelmeztette VII. Sándort, hogy még sem illik, hogy a pápa rokonai egyszerű városi polgárok maradjanak, sőt alapjában véve ez nem is lehetséges; Sienában az emberek nem engedik magokat visszatartani attól, hogy a pápa családját fejedelmi tiszteletben részesítsék, miből a szent székre könnyen kellemetlenségek hárulhatnak Toscanával szemben. Mások nemcsak helybenhagyták mindezt, de sőt hozzá tették, hogy a pápa még jobb példát adhat azzal, ha a helyett, hogy egészen mellőzi, inkább magához veszi ugyan rokonait, de korlátok közt képes őket tartani. A legtöbb benyomást azonban Oliva, a jezsuita collegium rectora tette, ki egyenesen kijelenté, hogy a pápa vétket követ el, ha nepotjait elő nem szólítja; egy közönséges miniszterhez a külföldi követeknek sohasem lesz annyi bizalmuk, mint a pápa vérrokonaihoz; a szent atya tehát csak rosszabbul lesz tájékoztatva az ügyekről s hivatását sem fogja elég jól teljesíthetni.¹⁾

Aligha volt szükség ennyi érvre, hogy a pápát, ki különben is ez irányba hajlott, meggyőzzék: 1656. april 24-én a consistoriumban fölvetette a kérdést, valjon a bibornokok, testvérei jónak látják-e, hogy rokonait az apostoli szék szolgálatára használja. Nem mertek ellentmon-

¹⁾ Scritture politiche etc. Un giorno Oliva prese occasione di dire al padre Luti: — Luti atya a pápával nőtt fel, gyakran meglátogatta s óhajtotta, hogy a nepotok az udvarba hivassanak — che il papa era in obbligo sotto peccato mortale di chiamare a Roma i suoi nepoti. Erre felsorolja az említett érveket.

dani s kevésbé később a nepotok megérkeztek. ¹⁾ A pápa fivére, Don Maria, kapta a legjövedelmezőbb tisztségeket, az annonára való felügyeletet, az igazságszolgáltatást a Bor-goban: fia Flavio bíbornok-padrone lett s csakhamar 100.000 scudi egyházi jövedelme volt. A pápának egy másik testvére, a kit nagyon szeretett, már meghalt: fia Agos-tino szemeltetett ki családalapításra; lassan-lassan a leg-szebb birtokokkal, a páratlan Aricciával, a Farnese-her-czegi lakkal, a Piazza Colonnán levő palotával, számos luoghi di monte-vel lőn ellátva s egy Borghese-kisasszony-nal összeházásítva. ²⁾ Sőt ez a kegyelem a távolabbi roko-nokra, például Bichi parancsnokra, ki néha a candiai hábo-rúban szerepel, valamint általában a sienaiakra is kiter-jesztetett.

És így minden ismét oly jól rendezettnek látszott, mint régente volt. A dolog azonban még sem úgy állott.

Flavio Chigi távolról sem bírt a Pietro Aldobran-dino vagy Scipione Cafarelli vagy Francesco Barberini tekintélyével. Nem is törekedett utána; reá nézve nem volt vonzó ereje az uralkodásnak; inkább világi unokaöcscsét,

¹⁾ Pallavicini: In quei primi giorni i partiale d' Alessandro non potean comparir in publico senza soggiacere a mordaci scherni.

²⁾ Vita di Alessandro VII. 1666. Il principato Farnese, que vale 100 m. scudi, la Riccia, che costa altrettanto, il palazzo in piazza Colonna, che finito arriverà ad altri 100 m. scudi, formano bellissimi stabili per don Agostino, et aggiuntovi i luoghi di monte et altri officii comprati farràno li stabili di una sola testa piu di mezzo mil-lione, senza le annue rendite di 25 m. scudi, che gode is commendator Bichi, e senza ben 100 m. e piu sc. d'entrata che ogni anno entrano nella borsa del Cl. Chigi. Ezek természetesen olyan számítások, minők akkor a közbeszédben tétettek s melyeknek nincs nagyobb értékök.

Agostinót irigyelte, a kire sok fáradság meg munka nélkül látszott az élvezet veleje szállani.

Sőt maga VII. Sándor sem eldődeinek egyedül uralkodó önhatalmával kormányzott többé.

Még VIII. Orbán alatt alakíttatott a congregazione di stato oly czélból, hogy benne a legfontosabb általános állami ügyek tanácskozás útján döntés és elintézés alá kerüljenek. Akkor azonban ez még keveset jelentett. X. Incze alatt a testület már nagyobb fontosságra tett szert. Titkára Panciolo, az első kitünő férfiú e méltóságban, melynek későbbi tekintélyét ő alapította meg, egész haláláig szerfelett nagy részt vett X. Incze kormányzatában: és legelől neki tulajdonítják, hogy akkor nepot állandóan magához nem ragadhatta a hatalmat. Maga Chigi is viselte egy ideig e tiszte. Most Rospigliosi kapta. A külügyek immár teljesen az ő kezében összpontosultak. Mellette az egyházi immunitás ügyeiben a ferrarai Corrado bibornok volt hatalmas; az egyházi szerzetrendek vezetését monsignore Fugnano vitte; hittudományi kérdésekben Pallavicini döntött. Azon congregatiók, melyek jelentősége az előbbi pápák alatt csekély volt, ismét tekintélyre és sajátságos tevékenységre tettek szert. Már-már hallani lehetett ama nézetet, hogy a pápát tulajdonképen csak egyházi ügyekben illeti a korlátlan önelhatározás, ellenben minden világi kérdésben, mikor háborút indítani, békét kötni, egy tartományt elidegeníteni, új adót kivetni akar, a bibornokok tanácsát köteles kikérni.¹⁾ Valóban VII. Sándor kevésbé vett tevékeny részt az államkor-

¹⁾ Giac. Quirini: I cardinali, particolarmente Cl. Albicci pretendevano, che il papa potesse disporre l'indulgenze — — ma per pace e guerra, alienatione di stati, impositione di gabelle dovrebbe ricorrere ai cardinali.

mányzatban. Két hónapra falura ment Castelgandolfoba, hol azután szándékosan mellőzték a közügyeket: mikor Rómában volt, a délutánokat az irodalomnak szentelte: írók jelentek meg nála s felolvasták műveiket; a pápa szeretett munkáikon javíttatni. A reggeli órákban is nehezen ment a tulajdonképeni közügyekben kihallgatást kapni nála. »Én — mondja Giacomo Quirini — negyvenkét hónapig szolgáltam Sándor pápánál; beláttam, hogy a pápának csak nevét viseli, de nem gyakorolja a pápaságot. Nyomát sem lehetett többé találni ama tulajdonságoknak, melyek bibornok korában jellemezték, minő a szellem élénksége, a nehéz helyzetekben való elszántság, a kifejezés könnyűsége; az ügyeket elutasította magától s csupán arra gondolt, hogy zavartalan lelki nyugalomban éljen.« ¹⁾

Olykor-olykor Sándor is érezte és helytelenítette ez állapotot. Ha a külállamokkal való alkudozásai megghiúsultak, a bibornokokat okolta, hogy csak saját érdekeikkel törődnek. Még mikor kevéssel halála előtt félrebeszélt, akkor is hallottak olyasmit tőle.

Minthogy azonban a dolgok természete és menete így hozta magával, azután is minden a régiben maradt.

A squadrone azon bibornokai, kik VII. Sándor választásához legtöbbet járultak s uralkodása alatt megtartották nagy tekintélyöket, a pápa halálával az új conclavében is döntő szerepet vittek. Csakhogy ezúttal inkább Francziaországgal állottak egyetértésben. 1667. június 20-án Rospigliosi, az eddigi államtitkár emeltetett IX. Kelemen névvel a pápai trónra. ²⁾

¹⁾ Datosi quell capo alla quiete dell' animo, al solo pensiero di vivere, e con severo divieto repudiato il negotio.

²⁾ Quirini : Dalle pratiche di volanti, ch' in vero ebbero il me-

Minden szavazat egyesült abban, hogy nála jobb, kegyesebb embert egyáltalán nem találhatni. Nem volt ugyan olyan tevékeny, mint jóindulatú: tökéletes ágazatú fához hasonlították, mely lombot bőségesen és talán virágot is, de gyümölcsöt nem terem. De mindazon erkölcsi erények, a melyek hibák nem-létén nyugszanak, nagy mértékben megvoltak benne. Ő volt az első pápa, ki csakugyan mértéket tartott a nepotjainak jutó kedvezményekben. Nemhogy épen magához sem bocsátotta volna őket; megkapták a szokásos állásokat, sőt új családot is alapítottak. De ez csak úgy történt, hogy alkalom adódott összeházásítani egy fiatal Rospigliosit egy gazdag örökösnyel, egy Pallavicini-leánnyal Genuából. A kedvezmények, melyeket nagybátyjoktól élveztek, nagyon mérsékeltek voltak: közvagyonot nem tulajdonítottak el, legfőlebb ha talán luoghi di montékat kaptak: az ügyeket, a hatalmat nem osztották meg magok közt.

Ebben rejlik immár a nagy átalakulás.

Eddig minden trónralépéskor a hivatalnokok vagy mindnyájan vagy legalább részben megváltoztak; ezen nyugodott az udvar jelleme, mozgása. Először IX. Kelemen szüntette ezt meg: senkit sem akart elégedetlenné tenni; meghagyta az összes eddigi tisztviselőket néhány főállás kivételével. ¹⁾ Ezeket olyan bibornokokra, mint

rito della presente elezione successe che Chigi con mal regolato consiglio e fuori di tempo et ordine si dichiarò in sala regia nell entrare in capella allo scrutinio, che acconsentiva alla nomina di Rospigliosi. — Ottoboni manzi dell' adoratione fu dichiarato prodatorio, Azzolini segretario di stato.

¹⁾ Grimani: Relatione. I suoi corteggiani sono mal sadisfatti, per non haver volsuto rimuovere alcuno de ministri et officiali di

Ottobuono és Azzolino ruházta, a squadrone tagjaira, kik az utóbbi választásokat vezették s különben is hatalmasak voltak. Attól, hogy az eddigi nepotokat üldözze, mint sok új pápa alatt szokásos volt, egészen távol állott: Flavio Chigi ajánlatai nála nem sokkal értek kevesebbet, mint Sándor idejében; a kedvezményeket tovább is ő közvetítette: minden úgy maradt, a hogy volt.

Mennyire csalatkozva érezték magokat a pápa földjei, a pistojaiak! Olyan kedvezményekre számítottak, minőkben annyi sok sienai épen mostanában részesült: beszélik, hogy a hányan csak Rómában éltek, mind előkelő szokásokat vettek fel s nemesi becsületszóra kezdtek esküdni. De milyen fájdalmas meglepetés fogta el őket látva, hogy az állások, a melyeket reméltek, még meg sem üresedtek s így annál kevésbbé adományoztattak nekik.

IX. Kelemen sem mulasztotta ugyan el azt a bőkezűséget, a melylyel a pápák jelezni szokták trónra lépésöket; sőt ebben szokatlanul messze is ment: első hónapjában 600.000 scudinál többet ajándékozott el. Ez azonban sem földieinek, sem nepotjainak nem vált hasznára; sőt ez utóbbiakat sokfelől figyelmeztették, hogy érdekeik mennyire elhanyagoltatnak.¹⁾ A pénz a bibornokok, a curia kormányzó tagjai közt osztatott szét. Már-már azt akarták

quelli dell' antecedente pontifice, come sempre costumarono di far gli altri pontefici. Már azt rosszalják, hogy nepotjait a kellő támasz nélkül fogja hagyni. Quelli he havevano ricevute le cariche di Alessandro VII, benchè non rimossi da Clemente, conserveranno l'obbligatione agli eredi di Alessandro.

¹⁾ Quirini: Considerandogli che con tanta profusione d'oro e d'argento una lunga catena per la povertà della loro casa lavoravano.

hinni, hogy itt a conclavéban történt egyezkedések játszanak közre, de ennek világos nyomára nem találhatni.

Sőt inkább ez is azon általános fejlődésnek felel meg, mely ezen korszakban majdnem egész Európában végbe ment.

Nem volt idő, mely az aristocratiára kedvezőbb lett volna, mint a tizenhetedik század közepe, midőn a spanyol monarchiának összes területén a hatalom ismét a legfőbb nemesség kezébe került, melytől előbbi királyok elvonták; midőn az angol alkotmány a legveszélyesebb küzdelmek között kifejleszté azon aristocraticus jelleget, melyet a mi korunkig megtartott; midőn a francia parlamentek azt képzelték, hogy hasonló szerepet játszhatnak, mint az angol; midőn a nemesség határozott túlsúlyra vergődött, az összes német országokban — kivéve egyiket-másikat, hol valamelyik vitéz fejedelem független törekvéseket birt érvényesíteni; midőn a rendek Svédországban a legfőbb hatalom elviselhetetlen korlátozására törekedtek s a lengyel nemesség teljes autonómiát nyert. Ugyanez történt immár Rómában: nagyszámú, hatalmas és gazdag aristocratia környezi a pápai trónt; a már megalakult nemzetségek korlátolják a most felvergődött; az önelhatározáson és merész kezdeményen nyugvó monarchiából az egyházi hatalom a tanácskozó, nyugalmas és kényelmes aristocraticus alkotmányba megy át.

Ilyen körülmények közt az udvar változott alakot öltött. Az idegenek szakadatlan beözönlésében, a kik ottan szerencsájöket keresték, a parvenuk örökös változásában nagyon észrevehető szünet következett be; állandó népesség képződött, a melynek megújulása sokkal csekélyebb mértékben történt. Vessünk reá egy pillantást.

A római népesség elemei.

Kezdjük a legfelsőbb körökön, melyeket már érintettünk.

Itt még virágoztak az őshirű római nemzetségek: a Savellik, Contik, Orsinik, Colonnák, Gaetanik. A Savellik még birták a Corte Savella régi joghatóságát azon kiváltsággal, hogy minden évben megmenthetnek egy-egy gonosztevőt a halálbüntetéstől: ¹⁾ a család hölgyei réges-régi hagyomány szerint palotájokból vagy sohasem vagy csak szorosan elzárt kocsiban távoztak. A Contik előcsarnokaikban őrizték ama pápák arczképeit, a kik vérökből sarjadtak. Nem önérzet nélkül emlékeztek a Gaetanik VIII. Bonifácra: úgy vélekedtek s az emberek hajlandók voltak elismerni, hogy e pápa szelleme nyugoszik rajtok. Colonnák és Orsinik azzal dicsekedtek, hogy századokon át nem létesült keresztény fejedelmek közt béke, a melybe név szerint be nem foglalták volna őket. ²⁾ De bármilyen hatalmasak lehetek is azelőtt, ekkori jelentőségöket mégis leginkább a curiával és a pápákkal való összeköttetésöknek köszönték. Noha az Orsiniknak a legszebb jószágaik voltak, melyeknek valami 80,000 scudit kellett volna hozniok, nem helyesen számító bőkezűségök folytán nagyon lehanyatlottak s rászorúltak az egyházi hivatalokból való istápolásra. Don Filippo Colonna épen nem régen, csak VII. Orbánnak azon engedélyével, hogy adóssága kamatait leszállít-

¹⁾ Discorso del dominio temporale e spirituale sommo pontefice 1664.

²⁾ Descrittione delle famiglie nobile Romane; kézirat a Márk-könyvtárban VI, 237. és 234. oldal.

hassa és azon egyházi javadalmakkal, melyek négy fiának adományoztattak, volt képes vagyoni viszonyait rendbe szedni. ¹⁾

Mert már régtől fogva szokásos volt, hogy az újonnan fölvergődő nemzetségek a régi fejedelmi családokkal határozott viszonyba lépjenek.

X. Incze alatt egy ideig ugyszólván két csoport, két nagy rokonság állt fenn. A Pamfilikkel az Orsinik, Cesarinik, Borghesek, Aldobrandinik, Ludovisik, Giustinianik álltak rokonságban; a másik részen a Colonnák és a Barberinik voltak. Donna Olimpiának a Barberinikkel való kibékülése az egyesülést általánossá tette; az összes nevesebb családokat felölelte.

Épen e körben észlelünk most változást. Előbb mindenkor az uralkodó család játszotta a legnagyobb szerepet; kiszorította és még nagyobb gazdagság szerzésével elhomályosította az előbbi hangadó családot. Most ez már nem volt lehetséges: egyrészt, mert a régi családok kölcsönös összeházasodások vagy jó gazdálkodás útján már szertelenül meggazdagodtak; másrészt mert lassankint a pápaság kincsei is kimerültek. A Chigik nem gondolhattak többé arra, hogy elődeiken túltegyenek; a Rospigliosik nem is törekedtek ilyesmire: elég volt, ha oda jutottak, hogy a főurak körébe fölvétessenek.

¹⁾ Almaden : *Relatione di Roma*. Il primogenito è Don Federico principe di Botero; il secondo Don Girolamo cardinale, cuore del padre e meritamente per esser signore di tuta bontà; terzo Don Carlo, il quale dopo diversi soldi di Fiandra e di Germania si fece monaco ed abate Casinensi; il quarto Don Marc Antonio accasato in Sicilia: il quinto Don Prospero commendatore di S. Giovanni: il sesto Don Pietro abbate secolare, stroppio della persona, ma altrettanto fatica d'ingegno.

Minden társadalom valamely szellemi termékben, erkölcsben, szokásban szokta magát kifejezni, úgyszólván visszatükrözni; az említett római társaságnak s egymással való érintkezésének legkülönösebb terméke az udvar szertartása volt. Általában soha sem volt időszak, a melyben szigorúbban ügyeltek volna a szertartásokra, mint akkor: ez teljesen azon idő aristocraticus irányzatainak felel meg. Hogy pedig Rómában oly kiválóan kifejlődött, az onnan eredhet, mert ez az udvar az előrangot vette igénybe az összes többiekkel szemben s ezt bizonyos külsőségekben igyekezett kifejezni ¹⁾, és mert Franciaország és Spanyolország követei itt is őstől fogva czivakodtak az elsőbbségen. Volt itt egyébiránt számtalan ilyen rangviszály: a követek és a főbb hivatalnokok, például a governatore közt; azon bibornokok közt, kik egyszersmind a rotában ültek, s azok közt, kik nem jutottak oda; az annyi sokféle más hivatalnok-testület közt; a különböző nemzetségek, mint az Orsinik és Colonnák közt.

V. Sixtus pápa hasztalan rendelé, hogy a két háznak mindig a legidősebb tagja bírja az elsőbbséget: ha Colonnáé volt e jog, az Orsinik nem jelentek; meg ha Orsinié, a Colonnák maradtak el; de még az ő magasabb rangjokat sem szívesen és csak szakadatlan tiltakozások közt ismerték el a Contik és Savellik. A megkülönböztetések apróra meg voltak határozva: például a pápa rokonai előtt a pápai termekbe való léptökkor az ajtó mindkét szárnyát fölnyitották, míg a többi főúrak és bibornokok egygyel voltak kénytelenek megelégedni. A tiszteletnyilvánítás különös

¹⁾ E kísérletek miatt a többek közt 1627. febr. 23-án panaszt emel Béthune francia követ. Siri Memorie rec. VI. p. 262.

egy neme honosodott meg: megállították fogatukat, mikor egy magasabb rangúnak, egy pártfogónak a kocsijával találkoztak az utczán. Mint mondják, először marchese Mattei volt az, ki Alessandro Farnese bíbornokot e tiszteletben részesíté: erre a bíbornok is megállíttatta kocsiját s az illetők néhány szót váltottak. ¹⁾ A példát csakhamar mások követték. A nagykövetek honfitársaiktól fogadták e kitüntetést: általános szokássá, és bármi szertelenül kényelmetlen volt, általános kötelességgé vált. Épen a semmit sem jelentőbe kapaszkodik a hivalkodás leginkább; mentségül az szolgál, hogy az ember hozzátartozói vagy a vele egyenrangúak irányában semmiben sem gyakorolhat elnézést.

Menjünk egy fokkal lejjebb.

A tizenhetedik század derekán Rómában körülbelöl ötven olyan nemesi családot számláltak, melyek háromszáz, harminczötöt, melyek kétszáz, tizenhatot, melyek száz évesek. Régibbnek egyet sem akartak elismerni, általában mindnyájoknak csak jelentéktelen és alanti származást tulajdonítottak. ²⁾ Eredetileg nagy részök a Campagnaban volt birtokos. De szerencsétlenségre, mint már érintettük, azon időben, midőn a luoghi di monték nagy kamatozást hoztak, rávétették magokat, hogy jószágaikat nagyobb-részt a nepot-családoknak eladják s a kapott értéket pápai montékban helyezték el. Eleinte ez nem jelentéktelen előny-

¹⁾ A Barberinában erről külön dolgozatot láttam: Circa il fermar le carozze per complimento e come s'introdusse in uso.

²⁾ Almaden: La maggior parte delle famiglie oggi stimate a Roma nobili vengono da basso principio, come da notaro, speciale che sarebbe da sopportare, ma dell arte puzzolente della concia di corame. Io penchè sappia particolarmente l'origine, non però lo scrivo per non offendere alcuno.

nek látszott. A nepotok igen jó árakat fizettek, gyakran értéken felül is: a kamatok a luoghi di montékból, melyeket minden fáradság nélkül vehettek föl, többre rúgtak, mint a mennyit a föld tiszta jövedelme akár a leggonoszabb művelés mellett kitehetett volna. Csakhamar azonban tapasztalniok kellett, hogy az ingatlan jószágot elillanó tőkékké változtatták át. VII. Sándor indíttatva érezé magát a monték kamatlábát leszállítani, mi megrendítette a hitelt s a luoghik értéke roppantúl lehanyatlott. Nem volt család, mely ezzel nem vesztett volna.

Az említettek mellett számos más új nemzetség támadt. Épen úgy mint a pápák, jártak el a bibornokok meg a curia főpapjai, mindegyik természetesen a maga vagyonához képest. Ők sem mulasztották el egyházi jövedelmeik fölöslegéből a magok nepotjait gazdagítani, családot alapítani. Mások az igazságszolgáltatásban való alkalmazásuk útján emelkedtek. Nem kevesen mint pénzváltók a dataria üzletei útján kerekedtek felül. Az említett időben tizenöt florenczi, tizenegy genuai, kilencz portugál, négy francia családot számláltak, melyek ily módon nagyra emelkedtek többé-kevésbbé a szerint, a mint szerencséjük és tehetségök volt. Közülök néhányan, kiknek hirneve már nem a rendes, mindennapi üzlettől függött, a pénz királyai lettek. VIII. Orbán alatt a Giucciardinik, a Donik, kikhez a Giustinianik, Primik, Pallavicinik sorakoztak. ¹⁾ Az ilyen üzletek nélkül is még mindig tekintélyes családok vándoroltak be, nem csupán Urbinoból, Rietiből, Bolognából, hanem Parmából

¹⁾ Almaden : Non passano ancora la seconda generatione di cittadinanza Romana, — — son venute da Fiorenza e Genova col occasione del danaro — — molte volte mojono nelle fascie.

és Florenczből is. A monték intézménye s a hivatalok vásárolhatósága erre hivatatóul szolgált. Hosszú ideig a luoghi di monte nagyon keresett birtok volt, különösen a vacabilik, melyek életjáradékfelét alkottak s ez okból $10\frac{1}{2}$ kamatot hoztak, de azért nemcsak rendszerint átruháztattak az idősebbekről az ifjabbakra, hanem ha ezt a tulajdonos elmulasztá, egyenesen örökbe szállottak; a curia nehézség nélkül nyújtott hozzá segédkezet. A vásárolható tisztségekkel sem volt ez másképen. Viselőjük halálával a kamarára kellett volna visszaháramlanio; ez okból volt a jövedelem, melyet hoztak, az eredetileg fizetett tőkéhez viszonyítva olyan jelentékeny, s mivel tulajdonosára a hivataloskodás semmiféle kötelességét sem róttá, tényleg tiszta és igazi járadék volt. De még itt is minden nehézség nélkül ki lehetett az átruházást eszközölni. Némely tisztség egy évszázadon keresztül sem jutott üresedésbe.

A hivatalnokok és a montisták testületekké egyesültek, melyek bizonyos képviselőt adtak nekik, s noha jogaik egyre-másra csorbítottak, mégis volt önálló állásuk. Nekik is javokra szolgált az aristocraticus elv, mely az egész államot áthatotta s mely itt hitel- és államadóssági ügyekkel sajátságos módon összeolvadt. Idegenek néha nagyon is követelőknek találták őket.

Annyi sok birtokos, előre törekvő, lassankint egyre megállapodottabb nemzetség körül, melyek az egyház jövedelmeinek általában hasznát vették, képződött immár egy kevésbé módos néposztály, még pedig folyton számosabban és szilárdabban.

Ránk jutottak a római lakosság lajstromai, melyeket különböző évekből összehasonlítva elég figyelemre méltó eredményt kapunk a népesség átalakulására nézve. Nem

mintha ez egészben nagyon gyorsan emelkedett volna ; ezt nem mondhatni. 1600-ban valami 110.000, ötvenhat évvel később 120.000-nél kevéssel több lakost találunk, s e haladásban nincs semmi rendkívüli. De egy másik figyelemre méltó körülmény állott be. Előbb a római népesség nagyon változékony volt ; 80.000-ről a lélekszám IV. Pál alatt 50.000-re csökkent. Ez onnan eredt, hogy leginkább nőtlen emberek alkották az udvart s ott nem alapítottak állandó tűzhelyet. Most a népesség letelepedett, családokká jegeczesedett. Ez már a tizenhatodik század vége felé kezdődött : de különösen a tizenhetediknek első felében történt. Rómának volt :

1600-ban	109.729 lakosa	20.019 családban	
1614-ben	115.643	»	21.422 »
1619-ben	106.050	»	24.380 »
1628-ban	115.374	»	24.429 »
1644-ben	110.608	»	27.279 »
1653-ban	118.882	»	29.081 »
1656-ban	120.596	»	30.103 » *)

Látni való, hogy a lakosság általános száma egymásik esztendőben fogy is : ellenben szabályos haladásban nő a családok száma. Az itt felölelt ötvenhat évben tizezer-nél többel szaporodott, a mi pedig annál többet jelenthet, minthogy a lakosok szaporodása általában sem nagyobb tizezernél. A nőtlen emberek száma, kik hol ide özönlöttek, hol eltávoztak, csekélyebb lett, viszont a lakosság tömege örökre megtelepedett. Ez arányban megmaradt azután nap-

*) A kimutatások, melyekből ez adatok vétettek, kéziratban a Barberinában találhatók. Egy későbbit, mely 1702-től 1816-ig terjed, Cancellieri közöl, del tarantismo di Roma. 73.

jainkig, némely jelentéktelen, betegségen és természetes kiegészítésen nyugvó módosulásokkal.

A pápának Avignonból való visszatérése s az egyházi szakadás elintézése után a város, mely akkor faluvá készült sülyedni, a curia körül képződött. De csak a pápai nemzetségek hatalmával és gazdagságával, és mióta sem belső zavargásoktól, sem külső ellenségtől nem kellett félni, mióta a járadék, melyet az állam vagy az egyház jövedelmeiből húztak, fáradság nélküli élvezetet nyújtott, létesült nagyszámú megtelepedett népesség. Boldogulása és birtoka akár közvetlen adomány, akár közvetett előny által mindenkor az egyház és az udvar jelentőségétől függött: tulajdonképen mind parvenu volt, mint magok a nepotok.

Eddig a már honosságot nyertek friss települők által, kik kivált minden új pápának a szülővárosából tömegesen özönlöttek oda, szakadatlanul szaporítottak és megifjódtak: azon alak mellett, melyet az udvar most öltött, ez megszűnt. Ama nagy, világra szóló befolyás következtében, a melyet a római szék a catholicismus restaurációjával egyáltalán szerzett, megalapított a főváros is. Akkor alakultak ama római nemzetségek, melyek ma is virágoznak; mióta azonban az egyházi birodalom terjeszkedésében megállapodott, idővel megszűnt szaporodni a népesség is. Elmondhatjuk, hogy ama korszaknak a terméke.

Sőt a modern város egyáltalán, a mint 1870-ig az utazónak figyelmét lebilincselte, nagyobbára a catholicus restaurationak amaz időszakából való. Vessünk reá egy pillantást.

A pápák építkezése.

Előadtuk, milyen nagyszerű építészeti vállalatokat valósított V. Sixtus, az egyháznak és a vallásnak minő szempontjaiból tette ezt.

VIII. Kelemen követte ez úton. A S. Giovanni s a Szent Péter templomban a legszebb kápolnák közül néhány az övé; ő alapította az új székpalatát a Vaticanban: a pápa és az államtitkár manapság is ugyanazon termekben laknak, a melyeket ő épített.

De különösen V. Pál lelte dicsőségét benne, hogy e ferenczrendi baráttal versenyezzen. »Az egész városban — mondja róla egyik egykorú életrajz — egyengette a halmokat: a hol szögletek és görbülések voltak, ott messze kilátásokat nyitott, nagy tereket alkotott s azokat új épületek emelésével még nagyszerűbbekké tette; a víz, a melyet bevezetett, nem többé egy cső játéka, hanem úgy tör elő, akár egy folyam. Palotáinak fényével versenyez kertjeinek változatossága, melyeket alkotott. Magánkápolnáinak belsejében minden csak úgy ragyog az aranytól meg az ezüsttől: drágakővel nem annyira díszítvék, mint tömvék. A közkápolnák úgy néznek ki, mint a bazilikák, a bazilikák mint a templomok, a templomok mint márványhegyek.«¹⁾

Látni való: nem a szép és a czélnak megfelelő, hanem a pompás és a colossalis az, a mit művein dicsérnek s a mi valóban kifejezést nyer bennök.

A S. Maria Maggiorében, V. Sixtus kápolnájával

¹⁾ Vita Pauli V. compendiose scripta. Kézirat a Barberinában.

szemben egy még sokkal fényesebb kápolnát emelt merően drága márványból.

Még messzebből mint V. Sixtus, harminczöt migliányi távolságból vezette be a vizet, a mely nevét viseli: az Aqua Paolinát a Janiculusra: a Fontánával és V. Sixtus Mózesével — távolról — szemben csaknem ötször olyan erővel mint amaz, ömlik ki négy hatalmas sugárban. Ki nem járt itt meglátogatni az őshirességű halmot, melyet Porsenna megtámadott s mely ma csupa szőlőskert, gyümölcsös és rom. Áttekintjük a várost és a vidéket a távoli hegyekig, melyeket az est csodálatosan színes illattal, mint valami átlátszó fátyollal főd el. Az előtörő víz moraja fenségesen élénkíti meg a magányt. A mi Rómát minden más várostól megkülönbözteti, az a víz túlbősége, a szökőkútak sokasága. E bájához bizonyára az Aqua Paolina járul leg-többel. Ez tölti meg a Pétertér páratlan szökőkútjait. A Ponte Sisto alatt vezettetik a tulajdonképeni városba: a Farnese-palotánál levő kutakat s azontúl sok másokat ez táplálja.

Ha V. Sixtus emelte a szent Péter egyház kupoláját, V. Pál meg arra vállalkozott, hogy általában befejezi e templomot. ¹⁾ Ezt a maga idejének értelmében a legnagyobb arányban hajtotta végre. Ma szívesebben vennők, ha Bramante és Michel Angelo eredeti tervét követték volna: ellenben V. Pál vállalata tökéletesen kielégítette a tizenhetedik és tizennyolczadik század érzékét. Igaz, óriási mé-

¹⁾ Magnificencia Pauli V. seu publicae utilitatis et splendoris opera a Paulo vel in urbe vel alibi instituta. Kézirat: Unius Pauli jussu impensisque instructa ejus templi pars cum reliquis ab omnibus retro pontificibus exstructis partibus merito conferri potest.

reték ezek: ki akarná e homlokzatot szépnek találni? De minden derült, kényelmes, nagyszerű. Az épület roppant volta, a tér, az obeliszk és az egész környezet a gigásinak benyomását ébresztik, a mit czéloztak is, s a mi ellenállhatatlanul, eltörölhetetlenül ránk erőszakolja magát.

Bármilyen rövid volt a Ludovisik uralkodásának ideje, a S. Ignazióban s a városban levő villájokban elévülhetetlen emléket állítottak magoknak. Niccolò Ludovisinak egykor hat palotája volt, melyeket mind fentartott és szépített.

VIII. Orbán emlékezetét megtaláljuk nem csupán sokféle templomban — S. Bibiana, S. Quirico, Sz. Sebestyén a Palatin-hegyen, — hanem hajlamaihoz képest még inkább palotákban meg erődítményekben. Miután az Angyalvárat árokkal és mellvéddel övezte, ezt a várkastélyt, mint egyik érmén dicsekszik, fölszerelte, megerősítette, befejezte, a falat az építésben avatott Maculano bibornok terve szerint a Vatican és a Belvedere-kert körül a Porta Cavalleggeriig vitte. Itt azután más erődítmények kezdődtek, melyek Lungarat, Trasteveret és a Janiculust fedlelik s melyeknek egész az Aventinhegyen levő prioratusig kellett volna érniök: legalább a Porta Portuense főleg VIII. Orbántól származik. Ez a pápa csak ilyen környezetben érezte magát biztonságban. Azt a hidat, mely a pápai lakosztályokból az Angyalvárba vezet, gondosan helyreállíttatá. ¹⁾

X. Incze pápa szintén szorgalmasan épített: a Capi-

¹⁾ Giacinto Gigli diariójából, melyet sajnálatomra még Rómában elsikkasztottak tőlem — ez a legérzékenyebb veszteség, melyet gyűjteményem szenvedett. — Cancellieri del tarantismo di Roma p. 55 közölte az ide vonatkozó helyeket.

toliumon, a melynek két oldalát összhangba igyekezett hozni: a Laterantemplomban, hol azon érdemet szerzé, hogy kiméletesebben járt el a régi formákkal mint akkor szokás volt; de a Piazza Navonán is. Észrevették, hogy valahányszor a Péter-terén keresztül megy, le nem veszi szemét a Fontanáról, a melyet ott V. Pál állított. ¹⁾ Szívesen versenyzett volna e pápával s diszítette volna kedvencz terét egy még szebb kúttal. Bernini ráadta minden művészetét. Caracalla circusából obeliszket szereztek elő, a melyre a pápa családjának czimerét alkalmazták. Házakat romboltak le, hogy a térnek új alakot adjanak: S. Agnete alapostól megújítottatott: nem messzire emelkedett azután szobrokkal, festményekkel és drága belső berendezéssel gazdagon felszerelve a Pamfili-palota. A szőlőskertet, melyet családj a Vaticanon túl bírt, a legszebb villák egyikévé alakította át, mely magába ölel mindent, mi a falusi életet kellemessé teheti.

VII. Sándorban már észrevevessük a szabályos iránt való modern érzéket. Hány házat bontatott le, hogy egyenes utcákat nyerjen! A Salviati-palotának pusztulnia kellett, hogy a Collegio Romano-tért meg lehessen csinálni: átalakította a Colonna-tért is, hol családi palotája emelkedett. Ő nyitotta meg a Sapienzát és a Propagandát. Legelőkelőbb emlékét azonban kétségkívül a colonnádok alkotják, melyekkel a Péterter felső részét szegélyezte. Óriási mű ez, 284 oszloppal és 88 pillérrel. Bármit mondtak is mindjárt kezdetben és később ellenök,²⁾ azt tagadni nem

¹⁾ Diario Deone 4. Luglio 1648. De mindjárt megjegyzi: la quale (la fontana di papa Paolo, akkor csak egy volt) difficilmente potrà superare nè in bellezza nè in quantità d'acque.

²⁾ Sagredo: I colonnati che si vanno intorno alla piazza eri-

lehet, hogy az egésznek szellemében gondolvák s a magok részéről is hozzájárulnak a mérhetetlennek s egyszersmind vidám-kényelmesnek ama benyomásához, melyet a tér ébreszt.

Így keletkezett lassankint a város, melybe azóta annyi megszámlálhatatlan idegen zarándokolt. Megtelt egyszersmind mindenféle kincscsel is. Számos könyvtár gyűjtetett: nem csupán a Vatican vagy az augusztinusok és domonkosok kolostorai, a jezsuita és az oratorianus atyák házai, hanem a paloták is fölszereltettek velök: versenyeztek nyomatott munkák felhalmozásában, ritka kéziratok gyűjtésében. Nem mintha immár a tudománynak is nagyon buzgón neki feküdtek volna: tanultak, de kellő kényelemmel: kevésbbé azért, hogy valami újat fedezzenek föl, mint inkább, hogy az ismertet elsajátítsák és feldolgozzák. Mindama sok akadémia közül, mely évről-évre keletkezett csak egyik-másik szentelte magát a természetbúvárlatnak, például a növénytannak, ámbár ebben is különösebb eredmény nélkül.¹⁾ Ellenben az összes többiek: a jókedvűek,²⁾

gendo, di quattro ordini di questi restar ciuta dovendo, tutti in forma, ovata, i quali formeranno tre portici coperti con tre magnifici ingreisi e sopra da un corrisire che sarà d'altro ordini di picciole colonne e di statue avornato, il popa pretende che servir clebbano per ricercere pella pioggia e del sole alle carrozzo. Akkor a költségek már 900,000 scudira rugtak, a melyek a della fabrica di S. Pietro-pénztárból vétettek.

¹⁾ A Linceit értem; Federico Cesi alapította 1603-ban, mely azonban tulajdonképen alig termelt egyebet mint Hermádez Mexico természetrajzának olasz átdolgozatát. Tiraboschi: *Storià della letteratura Italiana* VIII. p. 195.

²⁾ Így kell az Umoristi nevet fordítanunk Erythraeus hírei nyomán, melyek Fischer: *Vita Erythraei* p. L. összeállítvák.

a rendezettek, a szűziesek, a phantastikusok, az egyhangúak s a mi más furcsa nevet adtak magoknak, csupán költészettel meg ékesszólással, a szellemi ügyesség gyakorlataival foglalkoztak, melyek a gondolatok szűk körében állapodtak meg, de azért mégis fölemésztettek annyi sok szép tehetséget.

De nem egyedül könyvekkel, hanem az ó- meg újkor műkincseivel, mindenféle régiséggel, szoborral, dombormúval és felirattal is diszítve kellett lenniök a palotáknak. Amaz időben a Cesi, Giustiniani, Strozzi, Mancini családok házai, a Matteik kertjei voltak a leghiresebbek: ezekhez csatlakoztak a gyűjtemények, például a Kircherféle a jezsuitáknál s a kortársak bámulatát nem csekély mértékben magukra vonták. Inkább még a curiositás, a régészeti tudományosság volt az, mely a gyűjtésekre ösztönül szolgált, nem pedig a formák iránt való érzék vagy mélyebb értelem. Erre nézve, különös, alapjában véve még épen úgy gondolkodtak, mint V. Sixtus. Még nagyon távol álltak attól, hogy az ó-kor maradványainak azt a figyelmet és kiméletes gondviselést szenteljék, melylyel azok később találkoztak. Nem sokat várhatunk e tekintetben, ha tudjuk, hogy például a Borghesek kiváltságai közt egy olyan is volt, mely azt mondja, hogy a rombolás semmiféle módjáért sem szabad őket büntetéssel sújtani. Alig képzelhetjük, mi minden meg nem volt még engedve a tizenhetedik században. A többek közt Constantin meleg fürdői az idők annyi változandósága közt még mindig elég jó karban maradtak s bizonyára már építőjöknek a keresztyén egyház uralomra jutása körül szerzett érdemei megvédhették volna őket továbbra is. De V. Pál alatt alapjokban szétrombolták s ama kor izlésének megfelelően palotává és kertté alakí-

tották át. Ezek utóbb Frascatiban a Mondragone-villáért adattak cserébe. Még a béke-templom, mely akkor szintén meglehetősen jó karban volt, sem talált kegyelmet V. Pál szemében. Az a furcsa gondolata támadt, hogy a szűz Máriának a gyermek Jézussal óriási ércszobrot öntet s azt oly magasságban állíttatja fel, hogy ezen védasszonya teljesen áttekinthesse a várost. Csakhogy ehhez szokatlan magas oszlopra volt szükség. Végre talált illet a béke-templomban; a nélkül, hogy törődnék vele, hogy ott az oszlop az egészhez tartozik, hogy egyedül állva inkább különösnek és feltűnőnek, mint szépnek és czélszerűnek fogja magát kivenni, elvitette s rátétette azt a colosszust, mely még ma is látható rajta.

Ha mindaz nem lenne is igaz, mit a Barberinikről hireszteltek, annyi mindazonáltal tagadhatatlan, hogy általánosságban hasonló szellemben jártak el. VIII. Orbán alatt valóban újra fenforgott a szándék, hogy a köztársasági idők amaz egyetlen valódi és fenmaradt páratlan emlékét: Caecilia Metella síremlékét szétrombolják s így a travertinkövet a Fontana de Trevinél használják fel. Bernini, ama kor leghíresebb szobrásza és építésze, kire a Fontana bízott, készítette ezt a tervet s a pápa brevében adta meg neki a kivitelre az engedélyt. Már hozzá fogtak, midőn a római nép, mely szerette régiségeit, neszét vette a szándéknak s erőszakkal állott ellent. Másod izben mentette meg ezen legeslegrégibb birtokát. El kellett ejteni a tervet, hogy zendülést ne idézzenek elő.¹⁾

De minden összefüggésben áll egymással. A restauráció korszaka kifejleszté a maga sajátos eszméit és ösz-

¹⁾ Deone ezt kimerítően előadja.

tönzéseit, melyek irodalomban és művészetben is egyedüli uralomra törekedtek, s az idegenszerűt meg nem értették, de még el sem ismerték s készek voltak azt megsemmisíteni, ha meghódítani nem tudták.

Mindezek daczára Róma még mindig a műveltség egyik fővárosa volt, a mely gyűjtő tudományosság és oly művészet-gyakorlat tekintetében, mint azt ama kor izlése épen szerette, páratlanul állott: sőt a zenében még mindig termékeny is levén — a cantate concertáló stíljé akkor lépett az énekkar stíljé mellé — elbűvölte az utasokat. »Természetből szellemileg elárvultnak kellene lennünk — kiált föl Spon,¹⁾ ki 1674-ben járt Rómában — ha itt valamely téren kielégítést nem lelnénk.« Végig megy minden: a könyvtárakon, hol a legritkább műveket tanulmányozhatni, a templomok és paloták hangversenyein, hol naponként a legszebb hangokat hallhatni, annyi sok gyűjteményen, hol a régi meg új szobrászat és festészet alkotásait láthatni, minden időszak annyi remek építészeti művein, melyek közt egész villák domborművel és felírral — ezekből egymaga ezer újat másolt le — borítvák; említi továbbá a sok idegent a világ minden tájékáról és nemzetéből; a természetet paradicsomi kertekben élvezhetni, s a ki az ájtatosság gyakorlatait szereti, teszi hozzá, az templomokkal, ereklyékkel és körmenetekkel egész életére el van itt látva.

Másutt kétségkívül voltak még nagyobb szellemi ösztönzések: de a római világ teljessége, önmagában való befejezettsége, a gazdagság tömegessége, a nyugodt élvezet egyesülve azzal a biztossággal és elégedettséggel, melyet

¹⁾ Spon et Wheler : Voyage d'Italie et de Grèce 1. p. 39.

tisztelete tárgyai szakadatlan látása nyújt a hívőnek, még mindig hatalmas vonzó erőt gyakorolt hol az egyik, hol a másik indító okból nagyobb mértékben; néha el sem dönthetni, melyik hatott leginkább.

Varázsoljuk magunk elé ezt a vonzó erőt a legfelünőbb példával, mely egyszersmind elevenen hatott vissza magára a római udvarra.

Krisztina svéd királynő.

Már gyakran voltunk azon helyzetben, hogy Svédországra irányozzuk pillantásunkat.

Abban az országban, hol a lutherség legelőször alakította át politikailag az egész alkotmányt, hol az ellenreformáció olyan sajátságos módon a legfőbb egyéniségekben talált képviselőket és ellenségeket, honnan azután az eldöntés a világtörténelmi tusában tényleg kiindult; épen ez országban tette a katholicizmus azon alakban is, melyet öltött, a legváratlanabb hódítást. Magához vonzotta a protestantizmus előharczosának a leányát: Krisztina svéd királynőt. Hogy ez mi módon történt, az magában véve is, ezenkívül kivált reánk, méltó a megfigyelésre.

Induljunk ki azon állásból, melyet az ifjú királynő a saját országában elfoglalt.

Gusztáv Adolf halála után Svédországban is, mint 1619-ben Ausztriában, 1640-ben Portugalliában s e korszakban sok más helyen szó volt egy pillanatig arról: ne szabadítsák-e föl magokat a királyi hatalom alól s ne szervezkedjenek köztársasággá.¹⁾

¹⁾ La vie de la reine Christine faite par elle-même Arckenholtznál: Mémoires pour servir à l'histoire de Christine Tom. III. p.

Ez az indítvány elvettetett ugyan: meghódoltak az elhunyt király leányának. De mivel az hat éves gyermek volt s a királyi családban nem volt senki, a ki a kormány gyepelőit megragadhatta, ez oda vezetett, hogy a hatalom kevés számú embernek kezébe jutott. Ama kor monarchia-ellenes irányzatai, már a hosszú parlament magaviselete Angliában, de még inkább a Fronde mozgalmái, minthogy sokkal határozottabban arisztokratikusak voltak, Svédországban visszhangra és helyeslésre találtak. »Azt veszem észre — mondá egy ízben Krisztina magában a szenatusban — hogy itt azt ohajtják, hogy Svédország választó birodalomná vagy arisztokracziává legyen.« ¹⁾

Ez az ifjú fejedelemnő azonban nem volt hajlandó hatalmát veszni engedni: a szó szoros értelmében királynő igyekezett lenni. Ama pillanattól kezdve, midőn saját kezébe vette a kormányzatot, mi 1644-ben történt, csodálatra méltó buzgósággal szentelte magát az ügyeknek. Sohasem mulasztotta volna el a szenátus egy ülését is; megtörtént, hogy láz gyötörte, hogy eret vágta rajta; mindazonáltal

41 : On m'a voulu persuader, qu'on mit en délibération en certaines assemblées particulieres s'il falloit se mettre en liberté n'ayant qu'un enfant en tête, dont il étoit aisé de se défaire, et de s'ériger en république. Vesd össze Arckenholtz jegyzetével.

¹⁾ Ez aristoeratikus irányzatoknak figyelemre méltó bizonyítéka rendek többsége s a »jó hazafiak« által 1644-ben az alkotmányról adott vélemény. Geier Svédország története III. 357. Az öt fő állami méltóság közül, kívánja a vélemény, mindegyik úgy töltsék be, hogy a rendek három jelöltet hoznak javaslatba, kiknek sorából kell egyet kinevezni. Csak az a három jelölt egyike, kiket a lovagok háza maga terjeszt elő, választható országos marsallá. Consistorium politico-ecclesiasticum alakítandó, melynek elnökét és ülnökeit magok a rendek szabadon választják stb.

elment az ülésre. Azt sem mulasztja el, hogy a legalapossabban előkészüljön. Sok ivre terjedő fejtegetéseket végig olvas s elsajátítja tartalmokat: este elalvás előtt, reggel ébredéskor gondolkozik a vitás pontokról.¹⁾ Nagy ügyességgel tudja azután a kérdést előterjeszteni: el nem árulja, melyik részre hajlik; mikor mindnyájokat meghallgatta, maga is megmondja nézetét, mely mindig jól megokoltnak bizonyúl, mely rendszerint helyeslésre talál. Az idegen követek bámulnak, minő hatalmat tud magának²⁾ a szenátusban szerezni, noha maga soha sem volt vele megelégedve. Személyesen sok része volt egy olyan egyetemes történeti fontosságú eseményben, minő a westpháli béke megkötése. A hadsereg tisztjei, sőt a saját követei közül az egyik ellenezték a békét; Svédországban is voltak emberek, kik az engedményeket, melyeket a katolikusoknak, kivált az osztrák örökös tartományokra nézve tettek, nem helyeselték. A királynő azonban nem akarta a szerencsét folyton újra kihívni: sohasem volt Svédország oly dicsőséges, oly hatalmas: önérzetének kielégítését abban találta, hogy

¹⁾ Paolo Casati al papa Alessandro VII. sopra la regina di Suecia. Kézirat. Ella m'ha piu d'una volta assicurato di non aver mai portato avanti alcun negotio grave a lui non avesse quasi due anni prima pensato, e che molte hore della mattina, dopo che s'era svegliata da quel poco sonno que era solita di prendere, impiegava nel considarere i negotii e conseguenze loro benchè lontane.

²⁾ Mémoires de ce qui s'est passé en Suède tirez des depesches de Mr. Chanut I. p. 245 (1648. febr.) Il est incroyable comment elle est puissante dans son conseil, car elle ajoute à la qualité de reine la grace, le crédit, les bienfaits et la force de persuader. Ez emlékiratok egyik példányában, melyek még 1675-ben megjelentek, széljegyzetek találhatók a királynőtől, melyekben inkább az utólagos bosszankodás, mint az uralkodása első éveire való pontos emlékezés nyilatkozik ugyan, melyek a zonban Chanut állítását mindenestre módosítják.

ez állapotot szilárdítsa, a keresztyénségnek a nyugalmat visszaadja.

De nemcsak a jelenben tartotta tőle telhetőleg féken az arisztokracia túlhatalmát, hanem oda törekedett, hogy az ép oly kevésbé biztathassa magát azzal, hogy a jövőben czélt ér; bármi fiatal volt még, csakhamar javaslatba hozta nagybátyjának, Károly Gusztáv palotagrófnak utódlását. Ugy vélekedik, hogy herczeg ezt csak reményleni sem merte; egyedül ő vitte ki a szenátus akarata ellenére, mely az ügyet még fontolóra sem akarta venni, a rendek akarata ellenére, melyek csupán iránta való tekintetből egyeztek bele. Csakugyan ez egészen az ő eszméje volt s minden nehézség daczára ki is vitte. A trónutódlás visszavonhatatlanul megállapíttatott.¹⁾

Még inkább figyelemre méltó az, hogy a közügyek iránt való ezen buzgalma mellett egyszersmind valóságos szenvedélylyel adta magát a tanulásra. Már gyermekkorá éveiben misem volt neki kellemesebb a tanóránál. Ez onnan jöhetett, hogy anyjánál lakott, a ki teljesen átengedte magát férje utáni fájdalmának; türelmetlenül várta minden nap a perczet, mely őt a gyász e sötét termeiből megváltja. De rendkívüli tehetsége is volt, főleg nyelvekben; beszéli, hogy majdnem mindent igazában tanító nélkül sajátított el,²⁾ a mi annál többet akar mondani, minthogy

¹⁾ Règne de Christine jusqu'à sa résignation. Arckenholtznál III. 162. jegyzetek.

²⁾ La vie de Christine écr. p. e. m. 63 oldal: Je savois à l'âge de quatorze ans toutes les langues, toutes les sciences et tous les exercices dont on vouloit m'instruire. Mais depuis j'en ai appris bien d'autres sans le secours d'aucun maître: et il est certain que je n'en eus jamais ni pour apprendre la langue Allemande, la Française, l'Italienne, ni l'Espagnole.

némelyikben olyan tökéletességre vitte, mintha anyanyelve lett volna. A mint felnövekedett, mindinkább megragadta az a varázs, mely az irodalomban rejlik. Ama korszak volt az, midőn a tudományosság lassankint kiszabadult a hit-tani viszálykodások béklyóiból, s mindkét párt fölébe általánosán elismert tekintélyek emelkedtek. Megvolt benne a dicsvágy híres embereket vonzani magához és oktatásukat élvezni. Először néhány német nyelvész és történetíró, például Freinsheim jött, kinek kérelmére szülővárosának, Ulmnak elengedte ¹⁾ a reá kivetett hadi sarcz legnagyobb részét; követték őt németalföldiek: Vossius Izsák lendületet adott a görög tanulmányozásának. Krisztina rövid idő alatt alaposan ismerte a legfontosabb régi szerzőket, sőt magok az egyházatyák sem maradtak tőle idegenek. Heinsius Miklós egy ízben első szerencséjének azt mondja, hogy a királynő korában született; másodiknak meg azt, hogy megismerkedett vele; a harmadik és legkiválóbb szerencseképen azt ohajtja magának, hogy az utóvilág megtudja, hogy nem egészen volt képtelen tetszését megnyerni. Őt különösen arra használta a királynő, hogy Olaszországban értékes kéziratokat, ritka könyveket szereztessen vele, mit lelkiismeretesen és szerencsésen teljesített. Az olaszok már-már panaszkodnak: hajókat raknak tele az ő könyvtáraik zsákmányából; a tudományosság segélyeszközeit elszállítják tőlök a legszélső északra.²⁾ 1650-ben jelent meg nála Salmasius: a királynő megüzente neki, ha nem jön el, maga lesz kénytelen ő hozzá elmenni. Egy évig lakott a tudós a palotában; minden reggel öt órakor a királynőt könyv-

¹⁾ Harangue panegyrique de Freinsheim à Christine 1647, Arckenholtznál, II. második függelék p. 104.

³⁾ Grauert : Königin Christine und ihr Hof. I. 379. és 407. oldal.

tárában láthatta; azt állítják, hogy Salmasius eszméit Krisztina — Salmasius meglepetésére — Platóból tudta levezetni. Annyi bizonyos, hogy valamint a tudósokkal folytatott beszélgetéseiben, akképen a szenatussal való tárgyalásaiban a legszerencsésebb emlékezőtehetség és a gyors felfogás és elmeél fölényével tűnt ki. »Szellem mód nélkül rendkívüli — kiált föl bámulattal Naudäus, — mindent látott, mindent olvasott, mindent tud.« ¹⁾

Sajátszerű alkotása a természetnek és a szerencsének! Egy fiatal leányzó, a ki ment minden hiúságtól; nem igyekszik palástolni, hogy fél válla magasabb a másiknál; figyelmeztették, hogy szépsége főleg fejének dús hajzatában van s ő még a legközönségesebb gondozásban sem részesíti; az élet aprólékos gondjai távol maradnak tőle; sohasem törődik asztalával, sohasem panaszkodik valamely étel miatt, nem iszik mást viznél. Semmiféle női munkát sem tudott soha eltanulni, ellenben örömeére válik hallani, hogy születésekor fiunak tartották, hogy legelső gyermekkorában egy-egy ágyú elsütésekor a helyett, hogy megijedjen, kacsóival tapsolt s valóságos katona-gyermekek igazolta magát; a legmerészebben üli meg a lovat, fél lábbal a kengyelben, úgy röpül tova; vadászaton a vadat első lövésre el tudja ejteni; tanulmányozza Tacitust és Platót s e szerzőket néha maga jobban fölfogja, mint a hivatásszerű nyelvészek; bármi fiatal, mégis képes államügyekben is önállóan találó

¹⁾ Naudé à Gassendi 1652. okt. 19. La reine de laquelle je puis dire sans flatterie qu'elle tient mieux sa partie et conférences qu'elle tient assez souvent avec messieurs Bochart, Bourdelot, du Fresne et moi, qu'aucun de la compagnie, et si je vous dis que son esprit est tout à fait extraordinaire, je ne mentirai point, car elle a tout vu, elle a tout lu, elle sait tout.

véleményt alkotni magának s azt a tapasztalatokban meg-
őszült szenátorok közt megvédeni; a veleszületett éles
elme friss bátorságát viszi be a munkába; mindenek előtt
át van hatva a magasztos jelentőségtől, melyet neki szár-
mazása kölcsönöz, az önuralkodás szükségességétől; egy
idegen követet sem utasított volna minisztereihez; nem
akarja türni, hogy bármelyik alattvalója külföldi rendjelt
viseljen, mint maga mondja: hogy az ő nyájának valamely
tagja idegen kéztől megbillogoztassa magát; olyan tartást
tud ölteni, mely előtt megnémúlnak ama tábornokok, kik
Németországot megremegtették; ha új háború támadt
volna, minden bizonynynyal maga állott volna csapatai élére.

Ilyen érzelem s a rajta uralkodó hangulat mellett
elviselhetetlen volt előtte még a gondolat is, hogy férjhez
menjen, hogy egy férfinak jogokat adjon személyére nézve;
azt hiszi, hogy ez irányban a trónutódlás szabályozásával
föl van mentve a kötelezettség alól, mely országával szem-
ben terhelheti; mikor megkoronáztatott, kijelenté, hogy
inkább meghal, semhogy házasságra lépjen.¹⁾

De fenn lehet-e általában tartani az ilyen állapotot?
Van benne valami feszült, erőltetett, hiányzik belőle az
egészség egyensúlya, a természetes és önmagában kielégített
lételnek nyugalma. Nem az ügyek iránt való hajlam okozza,
hogy oly buzgón nekik veti magát: dícsvágy és uralkodói
önérzet viszik reá; örömet nem talál benne. E mellett nem
szereti hazáját, sem élvezeteit, sem szokásait, sem egyházi,
sem világi alkotmányát, multját sem, a melyről sejtelve

¹⁾ »Je me serais — írja egyébiránt életrajzában 57. oldal —
sans doute marié si je n'eusse reconnu en moi la force de me passer
des plaisirs de l'amour.« Ezt annál inkább elhithetjük neki, mert e
műve egyszersmind olyan gyónásféle.

sincs; épenséggel gyűlöli az állami szertartásokat, a hosszú beszédeket, melyeket meghallgatni köteles, a funkciókat, melyeknél személyesen igénybe van véve; a műveltség és tudományosság ama körét, a melyhez honfitársai tartják magukat, megvetendőnek tekinti. Ha a trónt nem gyermekségétől kezdve birja, talán óhajai céljaképen tünt volna fel előtte; de mivel királynő volt, lelkének vágyódásai, melyek minden ember jövőjét előkészítik, országától elforduló irányt vettek. A képzelet s a szokatlan iránt való szeretet kezdenek életén uralkodni; nem ismer tekintetet, nem gondol arra, hogy a véletlen és a pillanat benyomásaival szembe állítsa az erkölcsi egyensúly fölényét, mely állásának megfelelné; igen — ő fenkölt érzelmű, bátor, telve ruganyossággal és erélylyel, nagyszerű, de pajkos, heves, igazi szándékossággal nőietlen, épen nem szeretetre méltó, sőt gyermeki érzés nélküli, még pedig nem csupán édes anyja irányában: atyjának szent emlékét sem kiméli, hogy egy-egy maró választ adhasson; néha olyan, mintha azt sem tudná, mit beszél.¹⁾ Bármilyen magas helyen áll, az ilyen magaviselet visszahatásai nem maradhatnak el; annál kevésbbé érezi azután magát ő eléggültnek, otthonosnak és boldognak.

Igy történik immár, hogy a ki nem elégitettséggel e szelleme mindennek előtt a vallásos dolgokra veti magát, a mi következőképen ment végbe.

Visszaemlékezéseiben a királynő különös szeretettel időzik tanítójánál, dr. Matthiä Jánosnál, a kinek egyszerű, tiszta, szelid lelke első pillanattól kezdve lebilincselte, a ki

¹⁾ Anyjával való beszélgetéséről — 1654. május — nem lehet más ítéletet mondani. Chanut III. 365.

első bizalmasa lett, minden aprólékos dologban is.¹⁾ Közvetlenül miután kitünt, hogy a fennálló egyházak közül egyik sem fogja legyőzni a másikat, itt is amott is jó érzésű kedélyekben fölébredt egyesítésök eszméje. Matthiä szintén ez óhajt táplálta; könyvet adott ki, a melyben megpendítette a két protestáns egyház egyesítését. A királynő pedig nagyon az ő nézetén volt; az a gondolata támadt, hogy olyan hittudományi akadémiát alapít, mely a felekezetek egyesítésén dolgozzék. De nyomban felzudult ez ellen a rendíthetetlen lutheránusok zabolátlan buzgósága. Egy calmari superintendentens Matthiä könyvét indulatosan támadta: a rendek szintén ellene foglaltak állást. A püspökök emlékezetébe hozták a birodalmi tanácsnak, hogy ő köteles az ország vallása felett őrködni: a főkanczellár a királynőhöz ment, és olyan nyomatékkaal mondta el nézeteit, hogy Krisztina szemét ellepték a bosszuság könyei.²⁾

Ekkor talán elég világosan vélte észrevehetni, hogy nem tiszta hitbuzgalom az, a mi az ő lutheránusait mozgásba hozza. Ugy vélekedett, hogy azon isteneszmével, melyre tanították, tévedésbe akarják ejteni csak azért, hogy egy előre kitűzött czélhoz vezessék. Istenhez méltatlannak találta, hogyan tüntették fel előtte az istent.³⁾

¹⁾ Très-capable, mondja önéletrajza 51. lapján, de bien instruire un enfant tel que j'étois, ayant une honnêteté, une discrétion et une douceur qui le faisoient aimer et estimer.

²⁾ Oxenstierna Axel 1647. máj. 2-ki levele Arckenholtznál IV. App. u. 21. és különösen gróf Brahe Arckenholtz IV. 229. — Matthiä művének czime: *Idea boni ordinis in ecclesia Christi.*

³⁾ Je crus — mondja egyik, Goldenblad által közölt iratban — que les hommes vous faisoient parler à leur mode et qu'ils me vouloient tromper et me faire peur pour me gouverner à la leur. « Arckenholtznál Tom. III. 209.

A hosszadalmas templomi beszédek, melyek mindenkor unalmat keltettek benne és melyeket országa alkotmányához képest végig kellett hallgatnia, mmár elviselhetlenné váltak neki. Gyakran kifejezést adott türelmetlenségének; székét mozgatta, ebecskéjével játszott; annál könnyörtelenebbül igyekeztek őt ott fogni.

A hangulatban, melybe ezzel jutott s melyben a bevett országos vallástól bensőleg eltávozott, szilárdította az idegen tudósok megjötte. Nehány katolikus volt; mások, például Vossius Izsák, okot adtak arra, hogy hitetleneknek tartassanak; Bourdelot, kinek legnagyobb befolyása volt reá, mert egy veszedelmes betegségből könnyen és szerencsésen kigyógyította, — igazi udvari ember, telve ismerettel, a mulattatás adományával, pedansság nélkül — gúnyt űzött mindenből: polyhistorokból és állami vallásokból s egyenesen naturalistának tartatott.

Az ifjú fejedelemnő lassankint megoldhatatlan kételyekbe merült. Ugy látta, mintha minden pozitív vallás merő emberi találmány lenne, mintha minden érv az egyik ellen csak olyan találó, mint a másik ellen, mintha végre is mindegy, bármelyikhez tartozunk.

De a tulajdonképeni vallástalanságig ebben sem jutott soha; voltak benne is némely rendíthetetlen meggyőződések; hisz fejedelmi magányában a trónon az isten eszméjét nem nélkülözhetette volna; sőt majdnem azt hitte, hogy hozzá ott egy lépéssel közelebb áll. »Te tudod — kiáltja — milyen gyakran, közönséges lelkek előtt ismeretlen nyelven kértem tőled a kegyelmet, világosíts meg engem s felfogadtam neked engedelmeskedni, habár életemet és boldogságomat veszteném miatta.« Mindezt már a maga többi eszméivel

kapcsolja össze: »Lemondottam — mondá — minden más szeretetről s ennek szenteltem magam.«

Mély benyomást tőn reá Ciceronak az a mondása, hogy az emberek összes vallásos nézetei tévesek lehetnek, lehetetlen azonban, hogy egynél több legyen igaz. De hát az isten az embert az igaz vallás nélkül hagyta volna? Ugy vélte, hogy zsarnoksággal vádolják az istent, midőn fölteszik, hogy bele tette az ember kedélyébe és lelkiösmeretébe a vallás szükségletét, azután pedig nem törődött e szükséglet kielégítésével.¹⁾

A kérdés épen csak az volt: melyik az igaz vallás?

Ne kutassuk itt az érveket, a bizonyítékokat, Krisztina királynő maga bevallotta, hogy a protestantizmust egyetlen egy tévelylyel sem képes a hit dolgában vádolni.²⁾ De valamint iránta való ellenszenve őseredeti, le nem származtatható, a körülmények által csak fokozott érzésből fakad, akképen veti magát egy ép oly kevésbé kimagyarázható hajlammal a katholiczizmus pártjára.

Kilencz esztendő volt, mikor először adtak neki közelebbi értesítést a katholikus egyházzal s a többek közt azt mondták, hogy abban a házasság nélküli állapot

¹⁾ Pallavicini: Vita Alexandri VII.

²⁾ Svédországban való egyik későbbi tartózkodásakor komolyan lelkére beszéltek, ne vesse meg tovább is azt a vallást, melyért atyái meghaltak. Erre oly módon felelt, hogy a protestantizmust a legesekélyebb tévelylyel, még kevésbbé eretnokséggel nem vádolta, hanem vonakodását azon szégyennel indokolta, mely az ilyen újra-áttérést kíséri. Wagenseil Arckenholtznál II. 300.: ita respondisse reginam, non ut cuiusquam hereseos vel minimi erroris ecclesiam protestantium insimularet. Azt hiszem, e szavak sem nyelvészetiileg, még kevésbbé történetileg nem engednek más magyarázatot. Minek közölte volna őket a szerző, ha nem ezt az értelmet füzte hozzájuk?

érdem ; »ah — kiáltá — milyen szép ez ; ezt a vallást akarom fölvenni.«

Ezért komolyan megdorgálták ; annál makacsabbul ragaszkodott hozzá.

Ehhez további rokon-benyomások fűződtek. »Ha katolikusok vagyunk -- mondja -- megvan az a vigaszunk, hogy ugyanazt hiszszük, a miben annyi nemes lélek tizenhat évszázadon át hitt ; hogy olyan valláshoz tartozunk, a mely milliónyi csodával, milliónyi vértanúval nyert megerősítést, a mely végül — teszi hozzá — annyi csodálatra méltó szüzet növelt, kik nemök gyöngeségeit legyőzték s istennek áldozták magokat.«

Svédország alkotmánya a protestantizmuson nyugszik ; ez állam dicsősége, hatalma, világra szóló állása reá alapítvák ; Krisztinára azonban e vallás valami kényszerűségi képen nehezedik ; visszataszítva ezernyi véletlentől, érintetlenül hagyatva a vallás szellemétől, önfejlően elszakítja magát tőle, az ellenkező, melyről csak homályos tudomása van, vonzza : hogy a pápában van egy csalhatatlan tekintély, azt isten kegyelmének megfelelő intézménynek tekinti ; erre veti magát napról-napra teljesebb eltökéléssel ; olyan ez, mintha vele a nőies odaadás szükséglete kielégítve érezné magát, mintha szívében a hit épen úgy fakadna, mint másokéban a szerelem ; az öntudatlan érzés szerelme, melyet a világ kárhoztat, melyet el kell tehát előtte rejtegetni, de mely azért csak annál mélyebben gyökerezik, melyben egy női szív tetszeleg magának és melynek kész mindent áldozni.

Krisztina legalább ekkor, hogy a római udvarhoz közeledjék, olyan titokzatos furfangosságot fejtett ki, minő máskülönben csak a szenvedély vagy a dicsvágy ügyeiben szokott előfordulni : úgyszólván ármányt szőtt, hogy katho-

likussá lehessen. Ebben tökéletesen asszonynak mutatkozott.

Az első, kivel hajlamát közölte, egy jezsuita: Antonio Macedo, Pinto Pereira portugál követ gyóntatója volt.¹⁾ Pereira csak portugál nyelven beszélt és gyóntatóját egyzersmind tolmácsnak használta. Sajátságos élvezetet szerzett magának a királynő, midőn a kihallgatásokon, melyeket a portugál követnek adott, ki azt hitte, hogy államügyeket tárgyal, tolmácsával vallásos vitaügyekre tért át s egy harmadiknak jelenlétében, ki belőle egy szót sem értett, a jezsuitára bízta legtitkosabb és legmesszebb menő gondolatait.²⁾

Egyszerre Macedo eltűnt Stockholmból. A királynő úgy tett, mintha kerestetné, üldöztetné, pedig ő maga küldte Rómába, hogy szándékát legelőbb a jezsuita rend főnökének terjeszsze elő s felkérje, küldje el hozzá rendjének néhány megbízható tagját.

Ezek 1652. február havában csakugyan megérkeztek Stockholmba. Két fiatalabb férfi volt, kik utazó olasz nemes embereknek adták ki magokat, mire a királynő asztalához hívta meg őket. Nyomban sejtette, kik lehetnek; mikor

¹⁾ Némelyek Francken Gotfriedot mondták áttérése okozójának. Az erre vonatkozó s Arckenholtznál (I. 465.) közölt jelentés szerint az a gondolat, hogy Francken Stockholmba küldessék, akkor támadt, mikor onnan Salmasius visszatért, mi 1651-ben történt. De Macedo már 1650-ben Stockholmban volt s az elsőbbség igénye kétségbevonhatatlan.

²⁾ Pallavicini: *Arctius idcirco sermones et colloquia miscuit, non tunc solum quum ad eam Macedus ab legato mittebatur, sed etiam ipso praesente, qui nihil intelligens animadvertibat tamen longiores inter eos esse sermones quam res ferrent ab se interpreti praepositae et sibi ab interprete relatae.*

közvetlenül előtte mentek az ebédlő terembe, halkán azt mondá az egyiknek, talán levelet hoz számára ; ez igenlőleg felelt, a nélkül, hogy hátra fordúlt volna ; a királynő sebtiben még lelkére kötötte, hogy hallgasson ¹⁾ s közvetlenül ebéd után elküldte legbizalmasabb szolgáját, Holm Jánost a levelekért, másnap reggel pedig ugyancsak vele a legmélyebb titokban a palotába kísértette a két idegent.

Eleinte a két jezsuita a káté rendjét akarta követni, de csakhamar belátta, hogy itt ez nincs helyén. A királynő egészen más kérdéseket vetett föl nekik, mint minők ott előfordulnak. Van-e különbség jó és rossz között, vagy pedig minden csak a cselekedetek hasznos és káros voltától függ-e ; hogyan oszlatandók el a kételyek, melyek azon föltevés ellen emelkedhetnek, hogy van gondviselés ; vajjon az emberi lélek valóban halhatatlan-e ; vajjon nem az-e a legtanácsosabb, hogy kövessük külsőleg az ország vallását s az ész törvényei szerint éljünk ? A jezsuiták nem jelentik, mit feleltek e kérdésekre ; azt mondják, hogy a beszélgetés folyamán olyan gondolataik támadtak, a melyekre előbb sohasem jutottak s a melyeket azután ismét elfelejtettek ; a királynőben a szent lélek működött. Csakugyan megvolt már benne az a határozott hajlam, mely minden érvet kiegészít, sőt magát a meggyőződést is pótolja.

A leggyakrabban azon legfőbb alapelvre tértek vissza, hogy a világ nem lehet igaz vallás nélkül : ehhez azt az állítást fűzték, hogy a meglevők közt a katolikus a legészszerűbb. »Főtörekvésünk az volt — mondják a jezsuiták —, hogy bebizonyítsuk, hogy szent vallásunknak pontozatai magasztosan az ész felett állanak, de épenséggel nin-

¹⁾ Relatione di Paolo Casati al papa Alessandro VII.

csenek vele ellentétben.« A legjelentékenyebb nehézség a szentek imádása, a képek és ereklyék tisztelete körül forgott fenn. »Ő felsége azonban — folytatják a jezsuiták — beható szellemmel felfogta azon érvek egész erejét, melyeket előadtunk, különben hosszú időre lett volna szükségünk.« Szólott velök azon nehézségekről is, melyekkel, ha egyszer az áttérésre szánja el magát, szándékának kivitele járni fog. Olykor-olykor elháríthatatlanoknak tűntek föl a gátak s egy izben, midőn ismét összejött a jezsuitákkal, kijelenté nekik, menjenek inkább haza, kivihetetlen a válalat; különben is szivből katolikus aligha lehet valaha. A jó atyák elcsodálkoztak: mindent elkövettek, hogy régibb elhatározásában megtartsák; emlékeztették az istenre meg az örökkévalóságra s kételyeit a sátán incselkedéseinek nyilvánították. Híven jellemzi a királynőt, hogy e pillanatban már jobban el volt tökéelve, mint bármely előbbi találkozáson. »Mit mondanátok — kezdé hirtelen, — ha közelebb lennék ahhoz, hogy katolikus legyek, mint hiszitek?« »Le nem írhatom az érzést — folytatja a jezsuita tudósító, — mely elfogott bennünket; azt hittük, halottainkból támadunk fel.« A királynő azt kérdezte, nem adhatja-e meg neki a pápa az engedélyt, hogy évenként egyszer lutheri szokás szerint vegye föl az úrvacsorát. »Mi azt feleltük: nem lehet;« »akkor — mondá ő — nincs segítség, le kell mondanom a koronáról.«

Mert különben is erre irányultak napról-napra fokozottabban gondolatai.

Nem mindig kedve szerint mentek az ország dolgai sem. Szemben a hatalmas arisztokráciával, mely szorosan összetartott, a királynő annyi sok idegen nép köréből összedett környezetével, a trónörökösssel, kit az országra rá-

kényszerített, és Magnus de la Gardie gróffal, kinek bizalmát ajándékozta volt, kit azonban a régi svéd nemesség még mindig nem akart egyenrangúnak elismerni, olyan pártot alkotott, melyet úgyszólván idegennek tekintettek. Határtalan bőkezűsége kimerítette a kincstárt, s közeledni látták a perczet, midőn nem lesz többé semmi segélyeszköz. Már 1651. október havában bejelentette a rendeknek lemondási szándékát. Ez azon időben történt, mikor Antonio Macedot Rómába küldé. Egyszer azonban még lebeszélte magát. A birodalmi kanczellár elmondotta neki, hogy a pénzbeli szorúltság sehogyse befolyásolja; majd csak gondoskodni fognak, hogy a korona fénye ne csorbuljon.¹⁾ Jól látta azt is, hogy e cselekedet nem fog a világ előtt olyan hősiez színben feltűnni, mint eleinte hitte. Mikor kevésbé később Frigyes hesszeni herczeg hasonló lépésre készült, határozottan lebeszélte, ámbár nem épen vallásos okokból; emlékezteté, hogy a ki hitét változtatja, azt gyűlölik azok, kiket elhagy, és megvetik azok, kikhez áttér.²⁾ E tekintetek azonban lassankint önnön magára sem hatottak többé. Hasztalan volt, hogy ismételt kinevezésekkel pártot próbált alkotni a birodalmi tanácsban, melynek tagjait huszonnyolczról harminczkilenczre szaporította: az Oxenstiernák tekintélye, mely egy időre elhomályosult, rokonsági kötelékek, megszokás s az e családban úgyszólván öröklődő tehetség által újra föléledt: több fontos

¹⁾ Pufendorf Rerum Suecicarum lib. 23, 477.

²⁾ Lettre de Christine au Prince Frédéric landgrave de Hesse, Arckenholtznál I. 218. Pouvez-vous ignorer combien ceux qui changent sont haïs de ceux du sentiment desquels ils s'éloignent, et ne saurez-vous pas par tant d'illustres exemples qu'ils sont méprisés de ceux auprès desquels ils se rangent ?

ügyben, például a Brandenburggal való tárgyalásokban, a királynő kisebbségben maradt. Magnus de la Gardie gróf szintén elvesztette kegyét. A pénz csakugyan fogyatékos kezdett lenni s gyakran a háztartás napi szükségleteit sem elégítette ki.¹⁾ Tényleg nem volt-e jobb, ha évjáradékot köt ki magának s azzal, szabadúlva ama vakbuzgó papok ellenmondásától, kik viselkedésében csakis kalandos különcködést, az ország vallásától és szokásaitól való elszakadást láttak, szive vágyai szerint él a külföldön? Már-már undorodott a közügyektől s boldogtalannak érezte magát, mikor titkárai csak közeledtek is hozzá. Már csakis a spanyol követtel, Don Antonio Pimentellel érintkezett szívesen, a ki összes társaságaiban és mulatságaiban részt vett s különösen az ő Amaranthe-rendjének gyűlésein játszott szerepet, a melynek tagjai afféle nőtlenségi fogadalmat voltak kötelesek tenni.²⁾ Don Antonio be volt avatva a királynő katholizáló szándékába; értesítette róla urát, a ki megígérte, hogy Krisztinát befogadja a saját országaiba s áttérését a pápánál pártolni fogja. Olaszországban már azok a jezsuiták, kik oda időközben visszatértek, tettek némi előkészületet.³⁾

¹⁾ Motivi onde si crede la regina di Suezia aver presa la resolutione de rinunciare la corona, Arckenholtznál II. App. No 47.

²⁾ Chanut *Négotiations de Suède* III. 316. Ensuite prête (Montecuculiról van szó) le serment entre les mains de sa Majesté, sçavoir que les Chevaliers d'Amarenthe, qui ne sont points mariés quand ils reçoivent l'ordre, demeureroient toujours garçons, et que ceux qui ont de femmes, venant à être veufs, n'en prendront point d'autres.

³⁾ Pallavicini *Vita Alexandri VII. Aulae Hispanicae administri*, cum primum rem proposuit Malines (a ki oda küldetett) omnino voluissent ab regina regnum retineri, ob emolumenta quae tum in religionem tum in regem catholicum redundassent, sed cognito id fieri non

Ezúttal semmiféle rábeszéléssel nem lehetett Krisztinát megtántorítani. Chanut francia követhoz intézett levele mutatja, milyen kevésbé számított helyeslésre. De kijelenti, hogy ezzel nem törődik; boldog lesz, erős önnön-magában, félelem nélkül isten és ember előtt és a kikötőből nézi majd azok vergődését, kiket az élet zivatarai ideoda dobálnak. Egyetlen gondja immár az volt, hogy évjáradékát akképen biztosítsa, hogy meg ne foszthassák tőle.

1654. június 24-én ment végbe a lemondás szertartása. Bármennyi kifogást keltett is a királynő uralkodása, előkelő és alacsony sorsúakat egyaránt meghatott a Wasák utolsó sarjának országuktól való ezen megválása. Az öreg Brahe gróf vonakodott tőle ismét elvenni a koronát, a melyet három évvel ezelőtt fejére tett volt; a fejedelem és uralkodó közti köteléket oldhatatlannak, a jelen cselekményt törvénytelennek tekinté.¹⁾ A királynő maga volt kénytelen levenni fejéről a koronát, csak kezéből vette át a gróf. A birodalmi jelvényeket letéve, egyszerű fehér ruhában fogadta ezután a rendek búcsuhódolatát. A többiek után a paraszti rend szószólója is megjelent. Letérdelt a királynő előtt, megrázta a kezét s ismételten megcsókolta; könnyei megeredtek; kendőjével törölte le, a nélkül, hogy egyetlen szót szólott volna, hátat fordított neki s visszatért helyére.²⁾

posse nisi laesa religione, placuit regi patronum esse facti tam generosi.

¹⁾ »Istenbe, a közönséges nemzetközi jogba és azon eskübe ütközik, melylyel a svéd birodalomnak és alattvalóinak lekötelezte magát — nem becsületes ember az, ki ilyen tanácsot ad ő felségének.« Gróf Brahe Péter élete, Schlözer Schwed. Biogr. II. 409.

²⁾ Whitelock elbeszélése.

De Krisztina minden vágya és gondolata a külföldre irányult; egy pillanatra sem akart tovább maradni abban az országban, a melyben a legfőbb hatalmat egy más valakire ruházta át. Drágaságait már előre küldötte; miközben ama hajóhadat, mely őt Wismarba volt szállítandó, fölszerelték, megragadta az első kedvező pillanatot, hogy álöltözetben néhány bizalmas emberével a terhére levő felügyelet alól, melyet eddigi alattvalói gyakoroltak reá, megszabaduljon s Hamburgba menjen.

És ezzel megkezdte vándorlását Európán át.

Már Brüsszelben titokban, utóbb Insbruckban nyilvánosan a katolikus vallásra tért; a pápa áldásától hivatva Olaszországba ment; a koronát és jogart a szűz Máriának Loretoan ajánlotta föl. A velencei követek bámultak, minő előkészületeket tettek az egyházi állam minden városában pompás fogadására; Sándor pápa, a ki nek dícsvágyát kielégíté, hogy ily fényes megtérés esett az ő pápaságába, kimerítette az apostoli pénztárt, hogy ez eseményt ünnepiesen megülje; nem mint vezeklő, hanem diadalmasan vonult be Krisztina Rómába.¹⁾ Az első években még gyakran látjuk utazgatni; találkozunk vele Németországban, nehányszor Francziaországban, sőt Svédországban is; politikai törekvésektől nem mindig maradt

¹⁾ Relatione de IV. ambasciatori: Il sospetto che prese papa Innocentio che il ricevimento dovesse costarli caro ritardò il suo arrivo in Roma: e contento quel buon pontefice del risparmiò del danaro lasciò la gloria intiera al suo successore d'accomplire questa memoranda funzione. Intorno a ciò ritrovammo al nostro giongere in Roma occupate le maggiori applicationi della corte, et al ritorno ci si fece vedere tutto lo stato della chiesa involto in facende et a gara l'una citta del altra chi sapeva fare maggiore ostentatione di pomposi accoglimenti.

olyan távol, mint talán eleinte szándékolta: egy ízben egész komolyan s nem minden kilátás nélkül alkudozott Lengyelország koronájának megszerzése végett, mely esetben legalább katolikus maradhatott volna. Egy más ízben annak a gyanúnak tette ki magát, hogy Nápolyt franczia érdekekben készül megtámadni; a kényszerűség, hogy nyugdíjáról gondoskodás történjék, melynek kifizetésével nagyon is gyakran baj volt, ritkán engedett neki teljes nyugalmat. Hogy nem viselt koronát s mégis a koronás fő teljes autonómiáját igényelte, főleg oly értelemben, mint ő felfogta, nehányszor nagyon aggályos következményekre vezetett. Ki igazolhatná a kegyetlen ítéletet, melyet Fontainebleauban a saját ügyében háztartásának egyik tagjára, Monaldeschire kimondott s ennek vádlója és személyes ellensége által végrehajtatott? Csak egy órát engedett a vádlottnak, hogy a halálra készüljön.¹⁾ A hűtlenséget, melyet irányában a szerencsétlen állítólag elkövetett, felségárulásnak tekintette; őt bíróság elé, legyen az bármilyen, állítani, méltósága alattinak tartotta. »Senkit magunk fölött el nem ismerni — kiáltja — többet ér, mint uralkodni az egész földkerekségen.« — Még a közvéleményt is megvetette. Ama kivégzés legelől Rómában, hol a közönség jobban ismerte, mint ő maga, a házközösségében folyó czivakodásokat, keltett általános undort; mindazonáltal Krisztina mégis oda sietett vissza. Hol élhetett volna máskülönben, mint Rómában? Minden világi hatalommal, mely az ő igényeihez hasonló jelleget viselt, örökös összeütközésbe keveredett volna. Sőt magokkal a pápákkal, épen azzal a VII. Sándorral is, a kinek nevét, mikor

¹⁾ Pallavicini.

áttért, a magáé mellé fölvette, gyakran keserű viszálykodásba jutott.

Lassankint azonban természete enyhébb, állapota nyugodtabb lett, rá tudta magát venni, hogy némi tekintetet tartson szem előtt s beletalálta magát tartózkodó helyének kénytelenségeibe, hisz az egyházi uralom különben is széles mezőt hagyott az arisztokrata jogosultságoknak s a személyes függetlenségnek. Mindinkább részt vett a curia fényében, foglalkozásaiban, életében, bele találta magát ama társaság összeségébe és lassankint valóban hozzátartozott. A gyűjteményeket, melyeket Svédországból elhozott, immár annyi költséggel, érzékkel és szerencsével gyarapította, hogy túltett a belföldi családokon s ezt az irányt a különczködés köréből a tudományosság és művészet szempontjából magasabb jelentőségre emelte. Olyan férfiak, mint Spanheim és Havercamp, méltónak találták a fáradságot, hogy érmeit és régi pénzeit magyarázzák; metszett köveinek Santo Bartolo a maga művészi kezét szentelte. Gyűjteményének Corregioi mindenkor legszebb ékességei maradnak ama képtáraknak, hová az idők változandósága juttatta őket. Könyvtárának kéziratai nem keveset járultak hozzá, hogy fentartsák a Vaticana dicsőségét, a melybe később kebeleztettek. Efféle szerzemények és gazdagságok a mindennapi életet ártatlan élvezettel árasztják el.

Tudományos törekvésekben szintén élénk részt vett. Nagyban becsületére válik, hogy a szegény, elkergetett Borellit, ki öreg korában kénytelen volt ismét tanításból élni, tehetségéhez képest támogatta s dicsőséges, még mindig fölül nem múlt művét az állatok mozdulatainak erőműtanáról, mely az élettan fejlődésére is olyan nagy jelen-

tősséggel volt, a saját költségén kinyomatta. Sőt azt hiszem elmondhatni, hogy maga is, a mint műveltsége tovább fejlődött, valamint érett szelleme, sokáig ható és elévülhetetlen befolyást gyakorolt, kiváltképen az olasz irodalomra.

Ismeretes, hogy akkor az olasz költészet és ékesszólás a túlhalmozottba, a keresettbe és a jelentéktelenbe mennyire beletévelyedett. Krisztina királynőnek sokkal jobb műveltsége, több szelleme volt, semhogy ez a divat magával ragadhatta volna; neki iszonyat volt az. 1680-ban a saját házában akadémiát alapított politikai és irodalmi gyakorlatokra; az alapszabályokban a leglényegesebb az, hogy a bombasztos, képekkel túltömött modortól tartózkodni kell s csak a józan ész s az Augustusi és Medicikorszak példáit szabad követni.¹⁾ Sajátszerű benyomást tesz, mikor az Albani-könyvtárban Rómában ennek az akadémiának munkálataira akadunk, olasz abbaték gyakorlataira, kijavítva egy északi királynő kezétől. Ez azonban nincs jelentőség nélkül. Az ő akadémiájából olyan férfiak kerültek ki, mint Alessandro Guidi, a ki előbb szintén a szokásos stílt követte, de mióta a királynő közelébe jutott,

¹⁾ *Constituzioni dell' academia reale Arckenholtznál IV. p. 28. §. 28. In quest' academia, si studj la purità, la gravità e la maestà della lingua Toscana: s'imitino per quanto si può i maestri della vera eloquenza de Secoli d'Augusto e di Leone X. — — e però si dia bondo allo stile moderno turgido ed ampolloso, ai traslati metafore, figure etc. Egy másik, a 11. paragrafus tiltja a királynő minden dicsőítését, a mire nagyon szükség is volt. Niccollettinek VIII. Orbán élete czimű művének negyedik kötetében található ez akadémia leírása, mely főleg azt tünteti föl, hogy a legelőkelőbb egyének: Angello della Noce, Giuseppe Suarez, Albani Ferencz János (később pápa), Gradi István, Ottavio Falconieri, Pignatelli István, Barberino Ferencz bibornokkal együtt tagjai voltak a társulatnak.*

elszántan szakított vele s néhány barátjával szövetségre lépett, hogy azt, a mennyire lehet, egészen kiirtsa. Az Arcadia, az az akadémia, melynek azon érdemet tulajdonítják, hogy e czélt elérte, Krisztina királynő társaságából fejlődött. Általában nem tagadhatni, hogy a királynő annyi sok reá özönlő benyomás közepett megóvta a szellem nemes önállóságát. A követeléshez, melyet rendesen áttértek irányában emelni szoktak, vagy a melynek ezek önkényt alávetik magokat: a szemet szűrő ájtatoskodáshoz nem volt hajlandó alkalmazkodni. Bármennyire katolikus, akárhányszor ismételi meggyőződését a pápa csalhatatlanságáról s hogy kötelesség mindazt hinni, a mit a pápa meg az egyház parancsol, mégis igazi gyűlölettel van a szenteskedők iránt, utálja a gyóntatóatyák direkczióját, mely akkor az egyetemes életben uralkodott. Nem engedte magát megfosztatni attól, hogy farsangot, hangversenyt, színházat, legelől egy szellemes és életteljes társaság belső mozgalmát élvezze. Szereti, mint bevallja, a szatirát: Pasquino mulatságot nyújt neki. Az udvar cselszövényeibe, a pápai családok viszályaiba, a bíbornokoknak egymás közt való torzsalkodásaiba ő is mindig bele van bonyolítva. A squadronista töredékhez tartja magát, melynek feje az ő barátja Azzolino, az a férfiú, kit mások is a kuria legszellemesebb tagjának mondanak, ő meg épen isteni, összehasonlíthatatlan, daemoni embernek nyilvánít, az egyetlennek, ki még a vén birodalmi kancelláron Axel Oxenstiernán is tútesz. Irataiban emléket akart neki állítani. Sajnos, csak kis részök lett ismeretes, mely azonban olyan komolyságot, az önmagával való érintkezésben annyi őszinteséget, olyan szabad és szilárd érzelmet árul el, a mely előtt elnémúl minden képmutatás. Nem kevésbbé figyelemre

méltó termékek az epigrammok és szétszórt gondolatok, melyeket szabad óráiban papirra vetett.¹⁾ A mellett, hogy sok érzéke van a világ iránt; hogy oly mélyen bele pillant a szenvedélyek szövevényébe, mint csak nagy tapasztalás mellett lehet; hogy erről a legfinomabb megjegyzéseket teszi, egyszersmind a lényegre törő határozott irány, a lélek nemességéről és önelhatározásáról való élénk meggyőződés, a földi dolgok igazságos méltánylása, a melyeket sem túlságos sokra, sem nagyon csekélyre nem becsül, végül pedig olyan érzület nyilvánul ez írataiban, mely csak istennek és önnönmagának igyekszik eleget tenni. A szellem ama nagy mozgalma, mely a tizenhetedik század vége felé az emberi tevékenység minden ágában kifejlődött és új kort nyitott, e fejedelemnőt is áthatotta. Habár ehhez az európai műveltség egyik középpontján való tartózkodás és a magánélet kényelme nem volt is épen föltétlenül szükséges, de bizonyára nagyban elősegítette. Szenvedélyesen szerette Krisztina e környezetet; azt hitte, hogy nem élhet, ha Róma levegőjét nem szivja.

Az állam és az egyház kormányzata.

Aligha volt az akkori világon még egy másik hely, hol a társadalom annyi műveltsége, annyi változatos törekvés irodalomban és művészetben, annyi derült szellemes élvezet található, hol általában az élet annyira telve lett volna részvételt követelő, a lelket foglalkoztató érdekekkel,

¹⁾ Két egymástól némileg eltérő kiadásban birjuk azokat: *Ouvrage de loisir de Christine reine de Suède* Arckenholtz művének második, és *Sentiments et dits mémorables de Christine* negyedik kötetének mellékletében.

mint az udvarnál Rómában. A hatalmat kevésbé érezték: az uralkodó nemzetségek megosztottak rajta, valamint a külső fényen. Az egyházi igényeket sem lehetett többé teljes szigorúságokban valósítani; a világ érzületében már észrevehető ellenállással találkoztak. Inkább az élvezés kora volt ez; az idők folyamán fölvergődő egyéniségek és szellemi ösztönzések dőzsölő egyensúlyban mozogtak.

De más kérdés volt, hogyan lehet ez alapon egyházat és államot kormányozni.

Mert kétségkívül az udvar vagyis inkább a főpapi világ, mely tulajdonképen csak a curiának teljesen egyenjogú tagjait ölelte fel, vette kezébe ezt a kormányzatot.

Már VII. Sándor alatt kifejlődött a praelatura intézménye modern alakjában; hogy valaki referendario di Segnatura lehessen, mely állás mindennek a kiinduló pontja, attól megkivánták, hogy jogtudor legyen, három évig ügyvédnél dolgozzék, s bizonyos életkort elérjen, meghatározott vagyonnal birjon s különben is feddhetetlen legyen. Az életkor előbb huszonöt évben, a vagyon ezer scudi jövedelemben volt megállapítva. Sándor azon meglehetősen arisztokratikus módosítást hozta be, hogy elég huszonegy éves kor is, ellenben 1500 scudi biztos jövedelmet kell igazolni. A ki ezen föltételeknek eleget tett, azt a prefetto di Segnatura beöltöztette s megbízta, tegyen két meghatározott peres ügyben jelentést az összegyűlt segnatura előtt.¹⁾ Ezzel állásba jutott: az összes tisztségekre képesítettett. Valamely város vagy vidék kormányzójából egy nunciaturába egy viczelegációba emelkedett vagy pedig helyet kapott a rotában, a kongregációkban, azután következett a bíbor-

¹⁾ Discorso del dominio temporale e spirituale del S. Pontifice Romano 1664. Kézirat.

nokság, a legaczió. Egyházi és világi hatalom még a közigazgatásban is egyesítve volt a legfőbb állásokban. Mikor a legátus valamelyik városban megjelen, a püspöknek némely egyházi tiszteleti előjoga megszűnik; a legátus úgy adja az áldást a népnek, mint a pápa. A curia tagjai szakadatlanul váltakoznak egyházi és világi tisztségek viselésében.

Álljunk meg előbb a világiaknál, az államigazgatásnál.

Minden a szükségletektől, azon igényektől, melyeket az alattvalókhoz intéztek, a pénzügyek helyzetétől függött.

Láttuk, minő ártalmas lendületet nyert az adósságcsinálás VIII. Orbán alatt, kivált a castroi háború következtében; de a kölcsönökre tovább is csak akadt vevő, a luoghi di monték árfolyama magasan állott, a pápák tekintet és szünet nélkül haladtak tovább a megkezdett úton.

X. Incze 1644-ben 182,103³/₄ luoghi di montét talált s 1655-ben 264,129¹/₂-et hagyott maga után úgy, hogy a tőke, melyet e számok jeleznek, tizennyolcz millióról huszonhat milliónál többre növekedett. Noha ez összeggel másféle adósságokat fizetett s tőkét váltott meg, mégis az összes adósságoknak igen erős gyarapodása rejlett benne, melyek értékét a pápa halálakor negyvennyolcz millió scudira becsülték. Abban a szerencsében részesült volt, hogy VIII. Orbán adóiból nagy jövedelmi többletet húzott, a melyre új montékat alapíthatott.

Mikor pedig VII. Sándor lépett a trónra, kitünt, hogy az adók szaporítása kivihetetlen; a kölcsönök már annyira szokássá váltak, hogy nem lehetett azokat többé nélkülözni. Sándor arra határozta el magát, hogy a kamatok leszállításában keres új segélyforrást.

A vacabilik, melyek $10\frac{1}{2}$ százalékot hoztak, 150-es árfolyamon álltak; elhatározta, hogy beváltja őket. Noha árfolyam szerint történt a beváltás, mégis nagy haszna volt belőle, mert a kamara általánosságban $4\frac{0}{10}$ mellett vett föl pénzt s így habár kölcsönpénzzel eszközölte a visszafizetést, ezután mégis $10\frac{1}{2}$ helyett csak $6\frac{0}{10}$ -ot kellett kamatban fizetnie.

Erre Sándor eltökélte magában, hogy azon non vacabiliket is, melyek négynél több százalékot hoztak, ezen kamatlábra helyezi vissza.¹⁾ Minthogy azonban itt már nem törődött az árfolyammal, a mely 116-on állott, hanem egyszerűen a kötelezvény szövegéhez képest minden luoghoért százat és nem többet fizetett vissza, ebből újabb, nagyon jelentékeny hasznót húzott. Mindezek a kamatok, mint láttuk, közjövödelmekre voltak fektetve s eleinte talán fenforgott a szándék, hogy a legterhesebb adókat immár megszüntessék; de mivel megmaradtak a régi gazdálkodásnál, ezt sem vihették ki; a sóár leszállítását nagyon hamar követte az őrlési adó emelése; a jelzett egész nyereséget teljesen elnyelte az államkormányzat, meg a nepotizmus. Ha a kamatleszállítások általi megtakarításokat összeszámítjuk, azok valami 140,000 scudit tehettek,

¹⁾ Pallavicini: Vita di Alessandro VII. Perciocche in nessun altro paese d'Italia la rendita dal danaro aveasi tanto pingue e tanto sicura, pian piano era succeduto che quei luoghi del primitivo lor prezzo di 100 fussero cresciuti nella piazza al valor 116. Hor la camera valendosi del suo diritto, come avrebbe potuto qualsivoglio privato, rendeva il prezzo originario di 100, non permettendo la visita della somma — 26 nulliót számít — nè persuadendo la qualità de padroni un gran parte ricchi a forastieri, che ad aggravio de poveri, alle cui spalle stanno tutti i publici pesi, il pontifice usarse piu la liberalità usata da lui nell'estintione de monti vacabili.

melyek ha ismét kamatul használtattak, ezzel az adósságot további három millióval lehetett szaporítani.

IX. Kelemen szintén csak új kölcsönökkel tudta az államkormányzatot vinni. De ő már odáig jutott, hogy végre csak hozzá nyúlt a dataria jövedelméhez is, melyet eddig mindenkor kiméltek, melyre a pápai udvar napi ellátása volt utalva; 13,200 új luoghi di montét alapított reá, 1670-ben a pápai adósságok körülbelől ötvenkét millió scudira rúghattak.

Ebből természetszerűen következett az, hogy a terheket, melyek egy improductiv, a világkereskedelemben részt nem vevő országban különben is nagyon sujtóknak mutatkoztak, a legjobb akarat mellett sem lehetett máskép, mint alig észrevehetőleg és csak pillanatnyilag apasztani.

Egy másik panasz az volt, hogy a monték idegenek birtokába is jutottak, kik azután élvezték a nagy kamatot a nélkül, hogy a közterhekhez hozzájárultak volna. Kiszámították, hogy évenként 600,000 scudi vándorol így Genuába; ezzel az ország egy külföldi hitelezői körnek lett adósa, a mi szabad fejlődését sehogysen mozdíthatta elő.

Ehhez persze egy még mélyebbre menő hatás fűződött.

Hogy is történhetett volna máskép, mint hogy az évjáradékok tulajdonosai, a pénzirtokosok szükségképen nagy befolyást szereztek az államra és közigazgatására!

A nagy kereskedői házak közvetlen részt kaptak az államügyekben. A tesoriere mellé mindig egy kereskedőház volt rendelve, mely átvette és kifizette a pénzeket; az állam pénztárai tulajdonképen mindig a kereskedők kezében voltak. De ők voltak a közjövedelmek bérlői, a tartományokban a kincstárnokok is. Annyi sok hivatal vásárolható volt: ő nekik megvoltak eszközeik megszerzésükre

Különben is már nem jelentéktelen vagyon kellett hozzá, hogy a curiánál boldoguljon az ember. A közigazgatás legfontosabb állásaiban 1665 körül florenczieket és genuaiakat találunk. Az udvar szelleme olyan kereskedői irányt öltött, hogy az előléptetés lassankint sokkal kevésbé az érdemtől, mint inkább a pénztől függött. »A kereskedő pénztárczájával kezében — mondja Grimani — végre is mindig előnyben van. Az udvar megtelik bérenczekkel, kik csak nyereségen törik a fejöket, kik csak kalmároknak, nem pedig államférfiaknak érzik magokat és csupa alanti gondolatokat táplálnak.« ¹⁾

Ez pedig annál fontosabb, mert az országban nem létezett önállóság. Csupán Bologna fejtett ki néha-néha nyomatékos ellenállást úgy, hogy Rómában egyszer arra gondoltak, hogy fellegrvárat építsenek benne. Hébe-korba más községek szintén ellentállottak; Fermo lakosai egyszer nem akarták tűrni, hogy a gabona, melyre véleményök szerint magoknak is szükségök volt, területökről kivitessek; ²⁾ Perugiában vonakodtak hátralékos adókat utólag fizetni; de az udvar főbiztosai könnyen elfojtották e moz-

¹⁾ Antonio Grimani: Per la vendita della maggior parte degli officii più considerabili si viene a riempire la corte d'uomini mercenarj e mercanti, restanti indietro quelli che potrebbero posseder tali officii per merito e per virtù, male veramente notabile che smacca il credito concepito della grandezza della corte Romana, non avendo detti mercenarj d'officii involto l'animo che in cose mecaniche e basse e più tosto mercantili che politiche.

²⁾ Memoriale presentato alla Sta di N. Sre papa Innocentio dalli deputati della citta di Fermo per il tumulto ivi seguito alli 6 di Luglio 1648. Kézirat. Bisaccioni Historia delle guerre civili p. 271, hol Anglia, Franciaország, Lengyelország, Nápoly mellett Fermo is fellép.

galmakat s azután annál szigorúbb alárendeltséget alkot-
tak meg: lassankint a községi javak kezelése szintén az
udvar belátásának vettetett alá.

E kezelés menetének sajátyszerű példáját nyújtja az
annona intézménye.

A tizenhatodik században általános alapelv volt, ne-
hezíteni a nélkülözhetetlen életszükségletek kivitelét. Ehhez
képest a pápák szintén tettek ide célzó intézkedéseket,
főleg oly szempontból, hogy a kenyér megdrágulásának
elejét vegyék. De a prefetto dell annona, kire a felügyeleti
hatalom ezen ága ruháztatott, eleinte csak nagyon korlá-
tolt jogosítványokat nyert. Először XIII. Gergely széles-
bítette ki azokat. Kimondotta, hogy a prefetto engedélye
nélkül a termelt gabonát sem általában az országból ki-,
sem egyik kerületből a másikba átvinni nem szabad. Az
engedély pedig csak is azon esetben adatott meg, ha a ga-
bona piaci ára márczius 1-én egy meghatározott szinvo-
nalon alul maradt. VIII. Kelemen az árat 6, V. Pál 5¹/₂
scudiba szabta meg egy-egy rubbio után. Külön árszabályt
adtak ki a kenyér számára a gabona árváltozásai szerint.¹⁾

Történt azonban, hogy Róma szükséglete évről-évre
növekedett. A lakosok száma emelkedett, a Campagnaban
a földművelés hanyatlásnak kezdett indulni. A Campagna
hanyatlása különösen a tizenhetedik század első felére
tehető. Ha nem tévedek, két okból kell azt kimagyaráz-
nunk: az egyik az, hogy a kis birtokok vétel útján a nagy
családokhoz kerültek, pedig az a föld a leggondosabb műve-
lést igényli, melyben csak is a kisbirtokos szokta részesí-

¹⁾ Nicolo Maria Nicolaj: Memorie, leggi et osservazioni sulle
campagne e sull' annone di Roma 1803. II. kötet e tárgyról a pápai
rendeletek hosszú sorát közli.

teni, ki minden jövedelmével a földre van utalva; a másik meg a levegőnek nőttön-növekvő romlása. XIII. Gergely igyekezett a gabonatermelést kiterjeszteni, V. Sixtus a banditák rejtekhelyeit megsemmisíteni és ennek folytán amaz a tenger felé huzódó mélyebb fekvésű vidéket fájától és cserjéjétől, ez pedig a magaslatokat erdőségeiktől fosztotta meg.¹⁾ Sem az egyik, sem a másik nem járhatott haszonnal; az *Aria cattiva* kiterjeszkedett s hozzá járult a Campagnanak pusztává tételéhez. A jövedelem, melyet hozott, évről-évre fogyott.

A jövedelem és a szükséglet között való ezen visszás arány pedig VIII. Orbán pápát arra indította, hogy a felügyeletet szaporítsa, a prefetto jogait kibővítse. Egyik legelső rendeletével egyszerűen megtiltotta a gabonának vagy marhának és olajnak kivitelét, valamint egész államából, akképen annak egyik vidékéről a másikra, s meghatalmazta a prefettót, hogy minden egyes terméshez képest limitálja a gabona árát Campofiorén s a kenyér súlyát az árhoz képest szabályozza a pékeknek.

Ezzel a prefetto mindenhatóvá lett s el nem mulasztotta az őt megillető jogosítványt a saját és barátai előnyére értékesíteni. Valóságos egyeduráságot szerzett a gabonával, olajjal, hússal és minden egyéb legfőbb élet-szükséglettel való kereskedésben. Hogy ezek olcsóbbá tételét ez valami nagyban előmozdította volna, azt nem mondhatni; azoknak, kik a prefetto kegyében részesültek, még a kivitelt is megengedték s a nép csak azt a nyomást érezte, a mely elővétel és eladás mellett be szokott állani.

¹⁾ Relatione dello stato di Roma presente vagy Almaden.

Rögtön észre akarták venni, hogy a földművelés még inkább csökken.¹⁾

Általában ekkor kezdődnek a panaszok az egyházi államnak általános hanyatlásáról, melyek azóta sohasem némultak el. »Ide meg vissza tett utunkban — mondják az 1621-ki velencei követek, kiknél a panaszszal első ízben találkozom — a parasztoknál és a köznépnél nagy szegénységet és másoknál csekély jóllétet, hogy ne mondjuk szorúlt állapotot észleltünk; ez a kormányzás módjának s különösen a forgalom csekélységének a gyümölcse. Bolognának és Ferrarának palotáiban van bizonyos fénye; Ancona némi kereskedést folytat Ragusával és Törökországgal; de minden többi város mélyen lehanyatlott.« 1650 táján teljesen kifejlődött az a vélemény, hogy az egyházi kormányzat kártékony.²⁾ Már a lakosok is kezdenek keservesen panaszkodni. »A Barberinik adói — mondja egyik egykorú életrajz — az országot, Donna Olimpia bírvágya az udvart kimerítették; VII. Sándor erényeitől javulást vártak, de egész Siena az egyházi államba özönlött, hogy végkép kiszivattyúzza.«³⁾ Mindazonáltal

¹⁾ Pietro Contarini 1627: Il pontifice avendo levato le ratte concesse a diversi da suoi precessori — — hora vendendole ne cava bona somma di danaro: non vole i prezzi troppo vili ne grano forestiero: l'arte del campo viene ad abbandonarsi per il poco o niun guadagno ne traggono.

²⁾ Diario Deone IV. 1649. aug. 21. E dovere di favorir la chiesa, pero veggiamo che tutto quello che passa a lei, e in pregiudicio del publico come che le terre sue subito sono dishabitate e le possessioni mal coltivate, si vede in Ferrara. in Urbino. in Nepe, in Nettuno et in tutte le piazze que sono passate nel dominio della chiesa.

³⁾ Vita di Alessandro VII.: Spolpato e quasi in teshio ridotto dalle gabelle Barberine lo stato ecclesiastico e smunta la corte dall

a lakossághoz intézett követelések még mindig nem csökkentek.

Egy bíbornok ezt a kormányzatot olyan lóhoz hasonlította, mely belefáradt a vágatásba, de mivel újra sarkantyúzzák, ismét mozgásba helyezkedik, míg ki nem merül és össze nem roskad. A kimerülésnek az a pillanata, úgy látszott, immár elérkezett.

Olyan szellem fejlődött ki, melynél rosszabb egy tisztviselői karban már nem létezhetik; az államot mindenki csupán saját személyes előnye, gyakran csak bírvágya tárgyának tekintette.

Rettenetes módon harapódzott el a megvesztegethetőség.

X. Incze udvarán Donna Olimpia hivatalokat szerzett azon föltétellel, hogy az illető jövedelméből neki minden hónapban bizonyos részt fizet. És még ha Olimpia lett volna az egyetlen! De Cecchino datariusnak az ángya, Donna Clementina, hasonlóképen járt el. Különösen a karácsonyi ünnep volt az ajándékok dús szüretje. Hogy Don Camillo Astalli, noha kilátásba helyezi, utóbb még sem akar Donna Olimpiával osztozni, e nőben bőszen haragot keltett s alapját vetette meg Astalli bukásának. Minő hamisításokra csábítottatta magát Mascambruno megvesztegetés által! A decretumokhoz, melyeket a pápa elé terjesztett, a tartalom hamisított kivonatát mellékelte s mivel csak a kivonatot olvasta át, a pápa aláírt olyan dolgokat, a melyekről sejtelve sem volt s melyek a római udvart szégyenbe ejtették.¹⁾ Nincs fájdalmasabb, mint ha olvas-

ingordigia di Olimpia confidavano generoso ristoro della bonta d'Alessandro.

¹⁾ Pallavicini ezt azzal igyekszik mentetni, hogy a dataria

suk, hogy VII. Sándornak testvére, Don Mario a többek közt azzal gazdagodott meg, hogy a Borgoban ő kezelte az igazságszolgáltatást.

Mert sajnos, az igazság kiszolgáltatását is ellepte ez a métely.

Ránk jutott azon visszaélések összeírása, a melyek a rotánál lábrakaptak; az iratot Sándornak egy olyan ember adta át, a ki huszonnyolcz esztendeig dolgozott ottan.¹⁾ Kiszámítja, hogy nincs oly *auditore di rota*, a ki karácsonykor legalább ötszáz *scudit* ne kapna ajándékban. A ki maga nem mert az *auditore* személye elé lépni, az legalább rokonaihoz, segédeihez, szolgálóihoz tudott férni.

Nem kevésbé kártékonyan hatottak az udvarnak és a nagy uraknak ajánlásai. Megtörtént, hogy néha a bírák magok mentegetőztek a feleknél az igazságtalan ítélet miatt, a melyet hoztak; magok kijelentették, hogy az igazságon erőszak ejtetik.

Miféle igazságszolgáltatás lehetett az ilyen? Négy hónapig szünet volt; a többi hónapokban is szórakoztató, kimerítő volt az élet; az ítélet szertelenül sokáig húzódott s végül mégis magán hordotta az elhamarkodás minden jelét. Hasztalan lett volna felebbezésekbe bocsátkozni. Ez esetben az ügy másoknak adatott ugyan át, de ezek épen úgy, mint az első bírák, meghajoltak az említett befolyások

rendeletei »di carattere francese, come è restato in uso della dataria dapoì que la sedia fu in Avignone« irattak, melyet a pápa nem szívesen olvasott át.

¹⁾ Disordini che occorono nel supremo tribunale della rota nella corte Romana, e gli ordini con i quali si potrebbe riformare, scrittura fatta da un avvocato di presentarsi alla Sta di N. Sre Alessandro VII. Kézirat Bécsben 23 sz. a.

előtt. Ezen felül még figyelemmel is voltak az előttök fekvő ítéletre.

E bajok a legfőbb ítélőszékről a többiekre, a tartományok igazságszolgáltatásába és közigazgatásába is áterjedtek.¹⁾

A legsürgetőbbben e visszaéléseket Sacchetti bíbornok Sándor pápához intézett s ránk jutott iratában adja elő; a szegény ember elnyomását a hatalmasok által; az igazságszolgáltatás károsítását bíbornokok, főurak és a palotához tartozók részéről való befolyásolással; olyan ügyeknek, melyeket pár nap alatt el lehetne intézni, évekig és évtizedekig való huzását-halasztását; az erőszakoskodásokat, melyeket az szenved, a ki egy alantas hatóságtól a felsőbbhöz fordul: a zálogolásokat és végrehajtásokat, melyekkel az adót behajtják s mely kegyetlen eszközök csak arra valók, hogy a fejedelmet gyűlöletessé, szolgálit meg gazdagokká tegyék: »Oly gyötrelmek ezek, legszentebb atya! — kiáltja — melyek kinosabbak, mint a zsidók szenvedései Egyiptomban! Oly népekkel, melyek nem karddal igaztattak le, hanem vagy fejedelmi ajándékozás vagy önkéntes meghódolás útján jutottak a római székhez, embertelenebbül bánnak, mint a rabszolgákkal Szíriában vagy Afrikában. Ki hallhatja ezt könyek nélkül.«²⁾

¹⁾ Disordini. Con le male decisioni di questo tribunale supremo (della rota) si corrompe la giustitia a tutti gli altri minore, almeno del stato ecclesiastico, vendendosi da giudici dare sentenze con decisioni si fatte.

²⁾ Lettre du Cardinal Sacchetti écrite peu avant sa mort au pape Alexandre VII. 1663. copie tirée des Manuscritti della regina di Suecia Arckenholtznál Mémoires Tom. IV. App. nro XXXII. Ez nagyon jól értesült irat, mely igen sok másban megerősítést nyer. Így például: Scrittura sopra il governo di Roma ugyanez időből (Bibl.

Ilyen állapotban volt az egyházi állam a XVII. század derekán.

Lehetséges-e ezek után hinnünk, hogy az egyház kormányzata az efféle visszaélésektől ment maradhatott volna?

Maga is épen úgy, mint az állam igazgatása, az udvartól függött; ennek szellemétől kapta ösztönzéseit.

Igaz ugyan, hogy e téren a curia korlátozva volt. Franciaországban a korona élvezte a legfontosabb kiváltságokat; Németországban a káptalanok megőrizték önállóságukat. Ellenben szabad keze volt Spanyolországban és Olaszországban; és itt csakugyan tekintet nélkül érvényesítette nyereséges jogait.

Spanyolországban a római udvart illette minden kisebb, Olaszországban ezen felül a felsőbb egyházi hivatalokra és javadalmakra való kinevezés. Alig képzelhető, milyen összegek folytak Spanyolországból a datariába a kinevező okmányok kiállítására, a spoliák, a széküresedések alatti időközi jövedelmek után. De az olasz viszonyból a curia, mint egésznek nézve, talán még nagyobb hasznot húzott; a leggazdagabb püspökségek és apátságok, annyi sok perjelség, commenda és más javadalom közvetlenül a curia tagjainak váltak javára.

S még ha csak ennél maradtak volna!

De ezen jogokhoz, melyekben magában véve is volt valami aggályos, a legártalmasabb visszaélések fűződtek. Csupán egyet akarok érinteni, mely azonban bizonynyal

Alt.): I popoli, non avendo più argento né rame nè biancherie nè matarazze per sodisfare alla indiscretione de' commissarj, converrà che si venderanno schiavi per pagare ipes i camerali.

a leggonoszabb lesz. Divatba jött s a tizenhetedik század közepén meglehetősen lendületet vett, hogy azon javadalmaikat, melyeket eladományoztak, a curia valamely tagjának javára évdíjjal terheljék meg.

Spanyolországban ez egyenesen tiltva volt; a mint magát a javadalmat csak is belföldre lehetett ruházni, úgy évdíjat sem kaphatott más, mint belföldi. Csakhogy Rómában ki tudták játszani e rendelkezést. Az évdíj egy született vagy honfiusított spanyolnak a nevére állíttatott ki; ez azonban magánjogi szerződéssel kötelezte magát, hogy évenként egy meghatározott összeget fog valamelyik római bankháznál annak a javára kifizettetni, a kinek előnyére ez az ügylet tulajdonképen kötöttet. Olaszországban még e formaságra sem volt szükség; néha a püspökségek elviselhetetlenül meg voltak terhelve. Monsignor de Angelis urbinoi püspök 1663-ban panaszkodott, hogy e gazdag püspökségből neki nem marad többje hatvan scudinál évenként; már le is köszönt, de az udvar nem akarja lemondását elfogadni. Esztendőkön át nem akadt senki, a ki ama nehéz feltételek mellett, melyeket kikötöttek, elvállalta volna az anconai és pesaroi püspöki székeket. 1667-ben Nápolyban huszonnyolcz püspök és érsek élt, a ki mind csak azért mentetett fel hivatalától, mert az évdíjakat nem fizette. A püspökségekről ez a visszaélés átkerült a plébániákra. Néha a legdúsabb plébániában is csak szegényes megélhetés jutott a tulajdonosnak. A szegény falusi lelkészek olykor-olykor accidentiáikat, mellékjüvedelmeiket is megterhelve találták.¹⁾ Némelyek kedvöket

¹⁾ A gúnyolódó Basadona azt mondja: Bisogna conchiudere che ogni beneficio capace di pensione rimango cancato come l'asino di Apulejo, che non potendo piu sostenere il peso meritava di gettarsi

vesztették s ott hagyták állásukat; de idővel mindig új folyamodók találkoztak, sőt versenyeztek egymással abban, hogy minél nagyobb évdíjat ajánljanak fel a curiának.

Csakhogy miféle emberek lehettek ezek! Ez nem vezethetett másra, mint a falusi plébániák romlására és a köznép lelki gondozásának elhanyagolására.

Valóban mégis csak jobb volt, hogy a protestáns egyházban kezdettől fogva kiküszöbölték a fölöslegeseket s most legalább érvényre emelték benne a rendet és a jogot.

Ellenben igaz, hogy a katolikus egyház dúsgazdagsága s a világi rang, melyet a benne elfoglalt állás nyújtott, arra vezetett, hogy a főarisztokraczia neki szentelte magát: sőt Sándor pápának elve volt kiválóan csak jó családból származó embereket léptetni elő; azt a különös véleményyt vallotta, hogy ha már a föld fejedelmeinek kelleme, hogy előkelő származásu szolgák környezzék őket, kell, hogy Istennek is tessen, ha szolgálatát olyan egyének teljesítik, kik magasan állanak a többiek felett. De bizonyára nem ez volt az az út, a melyen az egyház az előbbeni századokban a magasba emelkedett, sőt nem is volt az

in terra quando il veder caduto il campagno e tosto de vetturini scorticato hebbe per bene di sopportare l'insopportabil somma. Magában a bajnak rajzában az összes kortársak egyetértének. Az is szokásba jött, hogy az egyházi állást a birtokos oly feltétellel, hogy a jövedelmek egy részét tovább is huzhatja, másnak engedte át. Deone Diario 1644. január 7. miután beszél a bolognai érsekségről, melyet Colonna bíbornok Albergatinak engedett át, így folytatja: Con questo esempio si è aperta la porta d'ammettere le risegne: e così stamane si è pubblicata la risegna della chiesa di Ravenna fatta dal cardl. Capponi nella persona di monogr. Tungianni suo nipote con riserva di pensione a suo favore e dopo la morte sua d'una buona parte al cardl. Pamfilio.

az út sem, melyen az utóbbi időkben restaurálta magát. Viszont a zárdákat és kongregációkat, a melyek a katholicizmus újabb térfoglalásához oly sokkal járultak, immár kezdték megvetéssel sújtani. A nepotoknak senki sem kellett, kik klastromi kötelezettségekkel voltak lekötve, már azért sem, mert az ilyen ember nem udvarolhatott nekik szünes-szüntelen. A pályázatoknál immár rend szerint a világi papok győztek, még ha érdemben és tudományban hátrább állottak is. »Ugy látszik, azt tartják — mondja Grimani — hogy a püspökségen vagy épen a bíboron szégyen esik, ha szerzetesnek adományozzák.« Észre akarja venni, hogy a szerzetesek már mutatni sem igen merik magokat az udvarnál, mert ott csupa gúny és sértés várakozik rájuk. Már-már kitűnt, hogy csupán legalsóbb származású emberek hajlandók klastromba lépni. »Még a bukott szatócs is jobbnak tartja magát — írja — semhogy kámszát öltön.« ¹⁾

Minthogy ilyképen a zárdák benső jelentőség tekintetében tényleg vesztek, nem csoda, ha kezdték már őket feleslegeseeknek is tekinteni. Nagyban figyelemre méltó, hogy e nézet először Rómában fejlődött, hogy először ott tartották szükségesnek a szerzetrend-ügyet korlátozni. Már 1649-ben X. Incze pápa egy bullában megtiltott minden új felvételt valamely reguláris szerzetbe mindaddig, míg

¹⁾ Grimani hozzá teszi : Si toglie ad ognuno affatto la voglia di studiare e la cura di difendere la religione. Deteriorandosi il numero de religiosi dotti et esemplari, potrebbe in breve soffrirne non poco detrimento la corte : onde al mio credere farebbono bene i pontefici di procurar di rimettere i regolari nel primo pesto di stima, partecipandoli di quando in quando cariche, — — e così nelle religioni vi entrerebbero huomini eminenti.

a különböző conventek jövedelme megállapítva s azon egyének száma megszabva nincs, kik ott megélhetnek.¹⁾ Még fontosabb az 1652. október 15-én kelt bulla. A pápa sajnálja benne, hogy annyi sok a kis convent, melyekben az officziumokat sem nappal, sem éjjel ellátni, sem egyházi gyakorlatokat tartani, sem a clausurának eleget tenni nem lehet s melyek a korhelység s a büntett védett helyei: számuk — mondja — mostanában mód nélkül elszaporodott; egy csapással mindnyájokat eltörli tehát, mert a konkolyt el kell különíteni a buzától.²⁾ Már-már kezdtek, még pedig legelől szintén Rómában, arra gondolni, hogy még idegen államok pénzügyi bajait is nem csupán egyes kolostorok, hanem egész intézmények vagyonának elkobzásával orvosolják. Mikor VII. Sándort kevéssel trónralépte után a velenceiek fölkérték, támogassa őket a candiai háborúban az ozmanok ellen, maga indítványozta nekik néhány, országukban levő szerzetesrendek eltörlését. Ők inkább ellene voltak az eszmének, mert e szerzetek mégis csak némi ellátást nyújtottak a szegény nemeseknek. De a pápa kivitte szándékát. E conventek létele, mondá, a hiveknek inkább botrányköül, mint épülésül szolgál; úgy cselekszik — folytatja — mint a kertész, a ki a haszontalan

¹⁾ Naplónk 1650. január elsei kelettel rajzolja a benyomást, melyet e konstituczió tett. *Non entrando quella ragione ne capuccino et altri riformati che non possedono entrata, temino che la prohibitione sia perpetua, e cosi cred'io, fin a tanto che il numero de regolari hoggi eccessivo sio ridotto a numero competente e la repubblica da loro non venga oppressa.*

²⁾ *Constitutio super extinctione et suppressione parvorum conventuum, eorumque reductione ad statum secularem, et bonorum applicatione, et prohibitione erigendi nova loca regularia in Italia et insulis adjacentibus. Idibus Oct. 1652.*

ágakat lemetszi a szőlőtőkéről, hogy annál termékenyebbé tegye.¹⁾

De nem lehetett állítani, hogy azok között, a kiket előléptettek, különösen ragyogó tehetségek lettek volna. A tizenhetedik században általános a panasz jeles férfiak hiánya miatt.²⁾ Tehetséges emberek gyakran már csak azért is kizárva maradtak a főpapságból, mert sokkal szegényebbek voltak, sem hogy a fölvétel föltételeinek eleget tehettek volna.³⁾ A boldogulás mégis csak nagyban a nepotok kegyétől függött, melyet csupán olyan simulékony-sággal és alázatossággal lehetett elnyerni, a mely nemes lelki adományok szabad fejlődésére kedvező nem lehetett. Ez az egyetemes papságra visszahatott.

Bizonyára feltűnő, hogy a legfontosabb hittudományi tanszakokban úgyszólván egyetlen egy olasz szerző sem lép fel, sem az írásmagyarázat terén, hol csak a tizenhatodik század eredményeit ismételték, sem pedig az erkölcstanban, noha másutt ezt nagyban művelték, sem végül a dogmában; már a kegyszerekkel foglalkozó congregációkban csupa idegenek jelentkeznek a harczmezőn: a szabadságról és vallásról folyó későbbi vitatkozásokban az olaszok csak csekély részt vettek. Girolamo da Narni után még magában Rómában sem tűnik ki egyházi szónok. Az

¹⁾ Relatione de IV. Ambasciatori 1656.

²⁾ Grimani: Tolta l'economia esteriore ogni altra cosa si deteriora; — — d'huomini di valore effectivamente scarseggia al presente la corte la maggior segno.

³⁾ Relatione di Roma sotto Clemente IX. Portando lo stilo che le cariche si trasferiscono solamenta a prelati e che la prelatura si concede solo a quelli che hanno entrata sufficiente per mantenere il decoro, ne siegue però che la maggior parte di soggetti capaci ne resta esclusa.

1640-től 1650-ig terjedő naplóban, melyet olyan szigorú katolikus ember szerzett, ez csodálkozással említettetik. »A böjttel — mondja a napló — a komédia a termekben és a házakban megszűnik s a templomokban a szószéken megkezdődik. A hitszónoklás szent ügylete a dicsekvésnek meg a hízélgésnek szolgál. Metaphysikát adnak elő, melyből a szónok keveset, hallgatói meg épen semmit sem értenek. A helyett, hogy oktatnának, dorgálnának, dicsbeszédet zengenek, csak azért, hogy előbbre mehessenek. Már a hitszónokok választásánál sem többé az érdem, hanem az összeköttetés és a kegy a döntő.«

A végeredmény ez: ama nagy benső ösztön, mely az előtt udvaron, államon és egyházon uralkodott, s szigorúan vallásos magatartást adott nekik, kialudt; a restauráció és a hódítás irányzatai eltűntek; most más és pedig olyan ösztönök érvényesülnek mindenben, a melyek végre is csak hatalomra és élvezetre irányúlnak s az egyházat újra elvilágiasítják.

Fölmerül az a kérdés, minő irányt vett ilyen körülmények közt az a társulat, mely kiváltképen volt a restauráció elveire fektetve: a jezsuiták szerzete.

A jezsuiták a tizenhetedik század elején.

Jézus társaságának belsejében a legkiválóbb változás az volt, hogy a professusok jutottak a hatalom birtokába.

Professus, ki a négy fogadalmat letette, eleinte csak kevés volt; a kollegiumokból eltávolítva, alamizsnára utalva arra szorítkoztak, hogy egyházi tekintélyt gyakoroljanak: azok az állások, melyek világi tevékenységet kíván-

tak, a rektorok, provinciálisok állása s általában a collegiumok a coadjutorok kezén voltak. Most azonban ez megváltozott. Magok a professusok jutottak a kormányzati állásokba; részt vettek a collegiumok jövedelmeiben; lettek rektorok, provinciálisok.¹⁾

Ebből pedig először is az következett, hogy a személyes alázatosság szigorúbb iránya, mely addig a professio-házak elkülönítésében kitünően megtartatott, lassankint ellanyhult; már a fölvételnél sem lehetett többé oly szabatosan az asceta képességre nézni; különösen Vitelleschi sok hivatlant vétetett fel: versenyeztek a legfőbb fokért, mert egyszerre egyházi tekintélyt és világi hatalmat nyújtott. Ezenkívül ez az összeköttetés egész általánosságban is hátrányosnak mutatkozott. Coadjutorok és professusok az előtt kölcsönösen felügyeltek egymásra; most gyakorlati jelentőség és egyházi igény ugyanazon személyekben egyesült. A legkorlátoltabbak is nagy érznek képzelték magokat, mert senki sem merészelt többé nekik eilenmondani. A kizáró uralom birtokában kezdték a dúsgazdagságot, melyet a collegiumok az idők folyamán szereztek, nyugalomban élvezni s leginkább csak a vagyon szaporítására gondoltak; a tulajdonképeni hivataloskodást iskolában és egyházban az ifjabb embereknek engedték át.²⁾

¹⁾ Scritture politiche, morali e satiriche sopra le massime, instituti e governo della compagnia di Gesu című gyűjteményben (kézirat Rómában), csaknem 400 oldalra terjedő következő munka van: Discorso sopra la religione de patri Gesuiti e loro modo di governare. Ez 1681—86. közt egy szemmel láthatólag nagyon beavatott ember műve, a melyből a következő adatok nagyobb részt vétettek.

²⁾ Discorio: Molti comparischono, poco operano: i poveri non si visitano, i tereni non sic oltivano. — — Escludendo chei pochi, d'ordinario giovani, que attendono ad insegnare nelle scuole, tutti gli altri,

A rendfőnökkel szemben is nagyon önálló magatartást foglaltak el.

Milyen nagy volt az átalakulás, a többek közt mutatja a rendfőnökök egyénisége és sorsa, — mutatja az, minő egyéneket választottak főnökökké s hogyan bántak velök.

Mennyire különbözött Mutio Vitelleschi önuralkodó, agyafurt, rendíthetetlen elődjétől Aquavivától! Vitelleschi természettől fogva szelid, engedelkeny, békülékeny volt; ismerősei a béke angyalának nevezték; halálos ágyán vigaszt merített azon meggyőződésből, hogy senkit sem sértett meg. Mindezek a szeretetre méltó kedély derekas tulajdonságai, melyek azonban elégtelenek arra, hogy egy annyira elterjedt, tevékeny és hatalmas szerzetrendet kormányozzanak. A fegyelem szigorúságát még a ruházat tekintetében sem volt képes fentartani, még kevésbbé birt tehát az elszánt dicsvágy követelései irányában ellenállást kifejezni. Az ő főnöksége idején, az 1615—1645. években jutatta magát érvényre a jelzett átalakulás.

Az ő szellemében cselekedtek legközelebbi utódai is; Vincenzo Caraffa (— 1649.), olyan ember, ki még a személye körüli szolgálattételt is restelte, merő alázatosság meg ájzatosság volt, de sem példaadásával, sem intéseivel nem birt boldogulni.¹⁾ Piccolomini (— 1651.), a ki a gyökeres rendszabályokra való hajlandóságáról, mely természet-

o che sono confessori o procuratori, o rettori e ministri, appena hanno occupatione di rilievo.

¹⁾ Diario Deone 12 Giugno 1649. Martedì mattina morì il generale de Gesuiti, fu di poche lettere, ma di santità di vita non ordinaria: quanto alla sua persona, egli non ha mai voluto carozza al suo servizio, ne esser differentiato da qualsivoglia minimo tra di loro nel trattar del vitto o vestito: quanto agli altri, voleva che i patri

től sajátja volt, most lemondott, már csupán csak arra gondolt, hogy rendtársai megelégedését nyerte meg.

Mert már is nem volt tanácsos változtatni akarni a viszonyokon. Alessandro Gattofredi — 1651. január-márczius — szívesen tette volna: legalább az előtérbe tolakodó dicsvágyat igyekezett féken tartani. de kormányzatának két hónapja elég volt arra, hogy általános gyűlölet tárgya legyen. Halálát a zsarnoktól való szabadulásként üdvözltek. És még határozottabb ellenszenvet idézett föl maga ellen az utána következő főnök: Nickel Goszvin. Nem mondhatnók, hogy mélyre ható reformokat tervezett volna, egészen úgy hagyta folyni a dolgokat, a mint eddig mentek: csak egyszer elfogadott nézetéhez szokott makacsul ragaszkodni, s nyersnek, visszataszítónak, tekintet nem ismerőnek mutatkozott; de már ezzel is oly mélyen és élénken sérté a szerzet némely hatalmas tagjának önszeretetét, hogy az 1661-ki generalis congregatio olyan rendszabályokat foganatosított ellene, melyeket az intézmény monarchicus természete mellett lehetetlennek kellett volna tartani.

Először VII. Sándor pápától engedélyt kért, hogy helynököt adhasson rendfőnöke mellé az utódlás jogával. Az engedély könnyen megnyerett, sőt az udvar az új állásra jelöltet is állított, azt az Olivát, a ki először tanácsolta a pápa nepotjainak Rómába hívását, s a kongregatio elég simulékony volt, hogy a palota ezen kegyenczét meg is válassza. Csak az volt a kérdés, minő alakban lehet a hatalmat a főnökről a helynökre átruházni. A letétel szó szerinti kimondását nem merték lelkökre venni. Hogy a

Gesuiti fossero e vivessero da religiosi lasciandi i trattati politici e'l frequentare le corti, nel que havendo trovato difficoltà impossibile gli hanno cagionati il sedio della morte.

lényeket elérjék, de a szót magát kikerüljék, azt a kérdést vetették föl, vajjon a helynököknek cumulativ hatalma legyen-e vagyis a főnökkel együtt, vagy pedig csak privativ azaz nélküle birja-e azt. A kongregatió természetesen a privativ mellett nyilatkozott: e döntvény következtében világosan kimondotta, hogy az eddigi rendfőnök elvesztette minden hatalmát s hogy ez teljesen a helynökre viendő át.¹⁾

Igy történt, hogy az a társaság, melynek elve a föltétlen engedelmesség volt, főnökét magát eltávolította a nélkül, hogy az tulajdonképeni vétséget követett volna el. Kézzel fogható, mennyire hatalomra vergődtek ezzel az aristokratikus irányzatok e szerzetben is.

Oliva olyan ember volt, a ki szerette a külső nyugalmat, a jó életet, a politikai fondorlatot. Albanóhoz nem messze volt egy nyaralója, melyben a legritkább külföldi növényeket tenyészttette; mikor pedig a városban volt, időről időre visszahuzódott a S. Andrea noviciatusba, hol senkinek sem adott kihallgatást; asztalára csak a legválogatottabb ételek kerültek; soha sem ért ki gyalog, lakó szobáiban a kényelem már a keresettségig ért: élvezte állását, hatalmát; az ilyen ember bizony nem volt alkalmas arra, hogy újra fölélessze a rend régi szellemét.

Valóban napról-napra inkább eltért az amaz alapelvektől, a melyekre fektetve volt.

¹⁾ Részletesen elmondja az egykorú *discurso*. Venendonoi, végzi előadását a szerző — in tal tempo a Roma et andando a fargli riverenza (a Nickel) — — conchiuse con dire queste parole: »io mi trovo qui abbandonato e non posso piu niente.« Cretineau-Joly: *Histoire de la compagnie de Jésus* IV. 96. ezt mondja: il se sentait vieillir — il demandait aux Jésuites, de le decharger d'une responsabilité trop grande. Mert az efféle dolgokat csak érinteni is kellemetlen.

Nem volt-e mindenek előtt köteles a római székek érdekeit védelmezni s nem e végből alapíttatott-e tulajdonképen? De közelebbi viszonyát Franciaországhoz és a Bourbon uralkodócsaládhoz most odáig fejlesztette, hogy a római és a francia érdekek közt lassankint előtérbe lépő ellentétben majdnem kivétel nélkül az utóbbiak részére állott.¹⁾ Néha-néha az inquisitió Rómában kárhoztatott egyes jezsuita műveket, mert a francia korona jogai mellett túlságos hévvel kardoskodtak. A francia jezsuiták főnökei kerülték a pápai nuntiussal való érintkezést, nehogy az ultramontán érület gyanuját idézzék magokra. Máskülönben sem dicsérhette ez időben a római szék a szerzet engedelmességét, különösen a hittérítő házakban csaknem mindig egyszerűen szélnek eresztették a pápai rendeleteket.

A szerzetrendnek egyik főalapelve volt továbbá az, hogy minden világi összeköttetésről lemondjon s egyes-egyedül az egyházi kötelességeknek szentelje magát. Milyen szigorral ügyeltek azelőtt arra, hogy minden belépő lemondjon világi javairól! Most ez is megváltozott. Először azon kezdték, hogy a lemondást egy időre elhalasztották; azután megtörtént ugyan, de csak föltételesen, mert hisz az illető végre ki is zárattathatik a szerzetből; utójára divatba jött, hogy a belépők vagyonukat magának a társaságnak engedték át; de jegyezzük meg, természetesen

¹⁾ *Relatione della nuntiatura di monsign. Scotti, nunzio alla Mta del re X-mo 1639—1641. I Gesuiti, che dovrebbero essere come altre volte defensori della santa sede, piu degli altri la pongono in compromisso. — — Professano totale ritiratezza (dalla nuntiatura), dubbiosi sempre nell accostarsi al nuntio di non perdere appresso ministri regi.*

csak annak a kollegiumnak, a melybe az illető lépett és pedig oly formán, hogy még a vagyon kezelését is, csak hogy más cím alatt, az illető maga megtartotta.¹⁾ A kollegiumok tagjainak néha több volt a szabad idejük, mint rokonaiknak, kik az élet közepén állottak; amazok kezelték ezek üzleteit, szedték be tőkéiket, vitték pereiket.²⁾

De a kollegiumokban mint összeségben is elharapódzott ez az üzérkedő szellem. Jólétöket akarták vele biztosítani; minthogy a nagy ajándékozások megszűntek, iparral igyekeztek ama czélt elérni. A jezsuiták nem láttak valami lényeges különbséget abban, akár a földet művelik, mint a legrégibb szerzetesek tették, akár üzleteket folytatnak, a mint ők megkísérlették. A collegio Romano Macerataban posztót gyártatott, eleinte csupán a saját használatára, utóbb a vidéken levő más kollegiumoknak, végtére mindenkinek; vásárokra jártak vele. A különböző kollegiumok között fennálló szoros viszony mellett váltóüzletek fejlődtek ki. A Rómában levő portugál követ a saját pénztárát illetőleg a portugáli jezsuitákhoz volt utalva. Különösen a gyarmatokban csináltak busás üzletet; két világrészre terjeszkedett ki e szerzet összeköttetéseinek hálózata, melynek középpontja Liisszabon volt.

¹⁾ Vincenti Carafae epistolae de mediis conservandi primaevum spiritum societatis: Definitis pro arbitrio dantis domibus sive collegiis in quibus aut sedem sibi fixurus est aut jam animo fixerit, — — anxie agunt ut quae societati reliquerunt, ipsimet per se administrent.

²⁾ Epistola Goswini Nickel de amore et studio perfectae paupertatis. Illud intolerabile, si et lites inferant et ad tribunalia confligant et violentas pecuniarum repetitiones faciant, aut palam negotiantur ad quaestum, — — specie quidem primo aspectu honesta, caritate in consanguineos, decepti.

Ez a szellem, mihelyt egyszer földidézttetett, szükségképen visszahatott minden belső viszonyra is.

Még mindig megmaradtak azon alapelvnél, hogy az oktatás ingyenesen adassék. De elfogadtak ajándékot a föl vételnél, el ünnepélyes alkalmakkor, esztendőnként nehányszor ; ¹⁾ kivált a vagyonos tanulókat keresték. Ebből azonban az következett, hogy ezek meg bizonyos függetlenséget éreztek s a régi fegyelem szigorúságához nem akartak alkalmazkodni. Egy jezsuita, ki botot emelt egyik tanulóra, ez utóbbitól törszúrást kapott ; Gubbióban egy fiatal ember megölte a házfőnök atyját, kit azzal vádolt, hogy nagyon keményen bánt vele. Rómában a kollegiumban folyó mozgalmak szintén örökösen beszéd tárgyat szolgáltattak a városnak és a palotának. Egy izben a tanulók egy egész napon át fogva tartották tanáraikat s végül a rektort a tanulók követeléséhez képest csakugyan el kellett állásától mozdítani. Mindezek tünetei az általános küzdelemnek a régi rend és az új irányzatok közt. Végére mégis ez utóbbiaké maradt a tér. A jezsuiták nem birták tovább megtartani azt a befolyást, melylyel az előtt a kedélyeken uralkodtak.

Egyáltalában nem volt többé szándékuk a világot meghódoltatni, azt vallásos szellemmel áthatni ; sőt inkább a saját szellemök is meghajolt a világ előtt ; csupán oda

¹⁾ Discorso : Per lo meno l'anno due volte, cioè al natale e nel giorno della propria feste, si fanno le loro offerte ovvero manciè, le quali ascendono a somma considerabile. — Il donaro poi di queste offerte o che venga impiegato in argenti, quadri o tapezzerie, calici o altri addobbi somiglienti, tutto redonda in utilità de collegi medesimi, avegna che in rettori locali se ne servono indifferentemente, dal che ne derivano infinite offensioni, poco o nullo stimano i lamenti de proprj scolari.

törekedtek, hogy nélkülözhetetlenekké váljanak az emberekre, akármilyen módon történjék is ez.

Nem csupán az intézmény szabályzatai, hanem a valóság és az erkölcs tanai magok is ezen célhoz képest alakultak át. A gyónás ügyének, a melylyel olyan közvetlen befolyást gyakoroltak az emberek legbensőbb valójára, olyan fordulatot adtak, mely örök időkre nevezetes marad.

Erre nézve kétségbevonhatatlan okmányaink vannak. Számos kimerítő munkában terjesztették a világ elé azokat az alapelveket, melyeket a gyónásnál s magánál az absolutionál szem előtt tartottak és másoknak irányul adtak. Általában csakugyan ugyanazok ez elvek, melyeket olyan gyakran szemökre szoktak vetni. Igyekezzünk legalább a főelveket tisztázni, melyekből kiindulva az egész tért magukévá teszik.

A gyónásnál azonban okvetetlenül attól függ minden, minő fogalmat táplálunk a vétekről, a bűnről.

Ők a bűnt Isten parancsától való önkéntes eltérésnek nyilvánítják.¹⁾

De miben áll, kérjük továbbá, ez az önkéntesség? Válaszuk az: abban, hogy belátjuk a hibát s az akaratnak tökéletes szándékosságot adunk.²⁾

Ezt az alapelvet azon dicsvágygyal kapják föl, hogy valami újat hirdetnek és azon törekvéssel, hogy az ételszo-

¹⁾ Fr. Toledo definitiója: »voluntarius recessus a regula divina.«

²⁾ Busenbaum: Medulla theologiae moralis lib. V. c. II. dub. III. így fejezi ki magát: Tria requiruntur ad peccatum mortale (quod gratiam et amicitiam cum deo solvit) quorum si unum desit, fit veniale (quod ob suam levitatem gratiam et amicitiam non tollit), 1. ex parte intellectus, plena advertentia et deliberatio, 2. ex parte voluntatis, perfectus consensus, 3. gravitas materiae.

kásokat számba veszik. Scolasticus szörszálhasogatással és a fölmerülő esetek nagyarányú figyelembevételével ez elvet azután a legfelölőbb következtetésekig fejlesztik.

Tanításuk szerint elég annyi, hogy csak ne akarjuk a bűnt, mint ilyet: annál inkább remélhetünk bűnbocsánatot, mennél kevésbbé gondolunk a bünténynél Istenre, minél hevesebb volt a szenvedély, melytől sodortatva éreztük magunkat; szokás, sőt rossz példa, melyek a szabad akaratot korlátolják, mentségül szolgálnak. Már ez milyen szűkre szabja a vétek körét! Hisz a bűnt a bűnért magáért csak senki sem szeretheti. Ezenkívül azonban a jezsuiták még másnemű mentség-okokat is elismernek. Így például, igaz, az egyház tiltja a párviadalt; ők azonban úgy találják, hogy, ha valaki azért, mert a párbajt visszautasítja, azon veszélyben forogna, hogy gyávának tartatik, hogy fejedelmi állást vagy kegyet elveszít, nem kárhózatható, ha a kihívást elfogadja.¹⁾ Hamis esküt tenni, magában véve súlyos bűn lenne; de a ki, mondják a jezsuiták, csupán külsőleg esküszik a nélkül, hogy ezt bensőleg is szándékolná, az eskü által nem köteleztetik; hisz csak játszik és nem esküszik.²⁾

Ezen tanok olyan könyvekben találatnak, a melyek határozottan mérsékelteknek hirdetik magokat. Ki akarná előszedni immár, mikor azok az idők lejártak, további eltévelyedéseit a minden erkölcsöt megsemmisítő éleselméjű-

¹⁾ Privandus alioqui ob suspicionem ignaviae dignitate, officio vel favori principis. Busenbaum lib. III, tract. IV, cap. I, dub. V, art. I, n. 6.

²⁾ Qui exterius tantum juravit, sine animo jurandi, non obligatur, nisi forte ratione scandali, cum non juravit, sed luserit. (Lib. III, tract. II, cap. II. dub. IV, n. 8.)

ségnek, melyben egyik szerző irodalmi versengéssel túl igyekszik tenni a másikon? De nem szabad félreismerni, hogy egyes doctoroknak az erkölcsi öntudatot leginkább sértő nézetei is sokfelé utat találtak a jezsuiták egy másik alapelve következtében s veszélyesekké válhattak a probabilitásról való tanításuk által. Azt állították, hogy kétes esetekben szabad követnünk azt a véleményt, mely nem a mi meggyőződésünk, föltéve, hogy e véleményt valamely tekintélyes író védi: ¹⁾ nem csupán megengedettnek tartották, hogy a legelnézőbb tanítót kövessük, hanem egyenesen ezt tanácsolták. Lelkiismereti furdalást meg kell vetni, sőt az igaz út, hogy szabaduljunk tőle, az, hogy a legenyhébb nézeteket követjük, még ha ezek kevésbbé bizonyosak lennének is.²⁾ Mennyire egészen külső cselekvéssé válik ezzel az önelhatározás legbensőbb titka! A jezsuita kézikönyvekben az élet eseteinek összes lehetőségei tárgyalvák, körülbelől olyan értelemben, mint a polgári magánjog rendszereiben szokás, — és menthetőségök foka szerint vizsgálvák; csak lapozgatnunk kell bennök s saját meggyőződés nélkül hozzájuk alkalmazkodnunk, és biztosak lehetünk a bűnbocsánatban isten és egyház előtt. A gondolat könnyed gerjedelme fölment minden bűnösség alól. — Némi becsületességgel a jezsuiták néha magok elcsodálkoznak rajta, minő könnyűvé teszik tanaik a Krisztus igáját.

¹⁾ Em. Sa : Aphorismi confessoriorum s. v. dubium. Potest quis facere quod probabili ratione vel autoritate putat licere, etiamsi oppositum tutius sit : sufficit autem opinio alicuius gravis autoris.

²⁾ Busenbaum : lib. I, cap. II : Remedia consciencie scrupulosa sunt 1. scrupulos contemnere, 2. assuefacere se ad sequendas sententias mitiores et minus etiam certas.

J a n z e n i s t á k.

Minden életnek ki kellett volna már halnia a katholicus egyházból, ha ugyanazon pillanatban ellenzék nem támad ezen kártékony tanok s az egyetemes fejlődés ellen, mely velök összefüggött.

A legtöbb szerzetrend különben is már feszült lábon állott a jezsuitákkal, a domonkosok Aquinoi Tamástól való eltéréseik miatt, a ferenczrendiek és kapuczinusok azon kizárólagos uralom miatt, melyet a jezsuiták Hátsó-Ázsia misszióiban magoknak igényeltek. Néha a püspökök szálltak síkra ellenök, kiknek tekintélyét csonkították, néha a plébánosok, kiknek ügykörébe gyakran beavatkoztak; az egyetemeken is, legalább Franciaországban és Németalföldön, gyakran támadtak ellenségeik. Mindez azonban még sem alkotott nyomatékos ellenállást, a melynek mélyebb és friss szellemtől áthatott meggyőződésből kellett származnia.

Mert végre is a jezsuiták erkölcsi tanai szorosan összefüggtek hitelvi fogalmaikkal. Itt is amott is nagy tért engedtek a szabad akaratnak.

De épen ez vált ama ponttá is, a melyhez azon legnagyobb ellenmondás fűződött, melylyel jezsuiták egyáltalán találkoztak.

Azokban az években, mikor a kegyszerekről folyó viszálykodások a hittudományi világot a katholicus egyházban nagy feszültségben tartották, Löwenben két fiatal ember tanult: Cornelis Jansen hollandi és Jean du Verger francia, gascognei, a kik egyetértő meggyőződéssel fogták pártját a szigorúbb tanoknak, melyek Löwenben különben is mindig fentartattak s kikben heves ellenszenv

támadt a jezsuiták iránt. Verger előkelőbb, módosabb volt; magával vitte barátját Bayonneba. Itten szüntelenül ismételt tanulmánynyal szent Ágoston műveibe mélyedtek; ezen egyházatyának a kegyelemről és a szabad akaratról való tanai iránt olyan lelkesedés támadt bennök, mely egész ezutáni életökre elhatározó volt.¹⁾

Jansenius, a ki löweni tanár s yperni püspök lett, inkább az elméleti, Verger, ki a st-cyrani apátságot kapta, inkább a gyakorlati, az asceta utat követte, hogy ama tanoknak újra érvényt szerezzen.

A könyv, melyben Jansenius kimerítően és rendszeresen előadta meggyőződéseit, Augustinus czimet visel, s igen jelentékeny, nem csak azért, mert komolyan és tekintet nélkül szembeszáll hitelvi és erkölcsi irányzataikat illetőleg a jezsuitákkal, hanem azért is, mert ebben s épen ezen ellentétben a kegyelem, bűn és bűnbocsánat hagyományos formulái újra élő gondolatokká fejlesztettek át.

Jansenius abból indul ki, hogy az emberi akarat nem szabad; a földi dolgok utáni vágyódás lebilincseli, rabságban tartja; a maga erejéből nem képes kiemelkedni ez állapotból; a malaszttnak kell segítségére sietni, annak a malaszttnak, mely nem annyira a bűnök megbocsátása, mint a léleknek a vágy bilincseitől való szabadulása.²⁾

¹⁾ Synopsis vitae Jansenii Sz. Ágoston czimű mű előtt: In Cantabrigiam deinde migravit, ubi erudissimorum virorum consuetudine et familiari studiorum communione in ss. Patrum et praesertim Augustini intelligentia magnos progressus fecisse, saepe testatus est.

²⁾ Corn. Jansenii Augustinus tom. III, lib. I, c. II, Liberatio voluntatis non est peccati remissio, sed relaxatio quaedam delectabilis vinculi concupiscentialis, cui innexus servit animus quoad per gratiam infusa coelesti dulcedine, ad suprema diligenda transferatur. Pascal is

Mindjárt itt előtérbe lép az ő megkülönböztető nézete.

A malasztot azon magasabb és tisztább élvezet hozza meg, melyet a lélek az isteni dolgokon érez. Az üdvözítőnek hatékony kegyelme, mondja, nem egyéb, mint lelki gyönyörűség, mely rábirja az akaratot, hogy akarja és végrehajtsa azt, a mit isten rendelt. A malaszt az az önkénytelen, istentől az akaratba oltott mozgás, mely által a jó az embernek tetszik s mely rábirja, hogy a jóra törekedjék.²⁾ Ismételten lelkünkre köti, hogy a jót nem a büntetéstől való félelemből, hanem az igazság iránti szeretetből kell cselekednünk.

És ezen pontból emelkedik immár azon magasabb kérdéshez; mi tehát az igazságosság?

Azt feleli: Isten maga.

Mert az istent ne úgy képzeljük, mint valamely testet; ne képzeljük őt valamely képben, még a világosság képében sem; úgy kell szemlélnünk és szeretnünk, mint az igazságot, a melyből minden igazság és bölcsesség fakad, mint az igazságosságot, nem a mennyiben a kedélynek tulajdona, hanem a mennyiben mint eszme, mint egy legfőbb sérthetetlen szabály lebeg a kedély előtt. Cselekedeteink szabályai az örök törvényből folynak, az ő világosságának visszfényei: a ki az igazságot szereti, az istent magát szereti.²⁾

így érti e tant. Dieu change le coeur de l'homme par une douceur céleste qu'il y répand. L. Provinciales 2. XVIII, tom. III, p. 413.

¹⁾ Tom. III, lib. IV, c. I.

²⁾ Tom. III, lib. V, c. III. Regula vivendi et quasi lumina virtutum immutabilia et sempiterna non sunt aliud quam lex aeterna, quae in ipsa dei aeterni veritate splendet, quam proinde diligendo non aliud diligit nisi ipsum deum seu veritatem et justitiam ejus in-

Az ember nem azzal lesz jó, hogy kedélyét erre vagy amarra a jóra irányítja; hanem azzal, hogy szem előtt tartja a változhatatlan egyszerű legfőbb jót, mely az igazság, mely az isten maga. Az erény istennek szeretete.

És épen ebben a szeretetben áll az akarat felszabadulása: kimondhatatlan édessége kiirtja a vágyakban való örömet; önkéntes és boldogító kénytelensége áll elő annak, hogy ne vétkezzünk, hogy jóságosan éljünk: ¹⁾ az az igazi szabad akarat vagyis olyan akarat, mely megszabadult a gonosztól és eltelt a jóval.

Csodálatra méltó e munkában, minő magas mérvben bölcséletileg átlátszóan tartvák a hitelvi fejtegetések még az ellenséges vitatkozás tudós hevében is: az alapelvek egyszerre erkölcsiek és vallásiak, speculativok és gyakorlatiak; a jezsuita tan ama külsőleges megalkuvásával a szigorú bensőséget, az istenszeretetben elmerülő tevékenység eszményét állítja szembe.

Mig Jansenius még e munka megírásával foglalkozott, barátja azon eszméket, melyek a mű alapjául szolgáltak, már megkisérté legelől a saját életében valósítani és környezetében gyakorlatilag terjeszteni.

St. Cyran, mert így nevezték ekkor Vergert, Páris közepett tudós asceta remeteséget teremtett magának. A szentírás és az egyházatyák fáradhatatlan tanulmányában törekedett magát szellemöktől áthatoltatni. A tannak sajátságosága, melyben Janseniussal egyetértett, szükségképen először is a vezeklés szentségére vezette. Az egyház

commutabilem, a qua promanat et ex cujus refulgentia lucis fulget quidquid velut justum et rectum approbamus.

¹⁾ Tom. III, lib. VII, c. IX: voluntas felix, immutabilis et necessaria non peccandi recteque vivendi.

poenitencia-rendje neki nem volt elég; hallották ugyan tőle a szókat, hogy eredetében az egyház tisztább volt, a mint a patakok tisztábbak forrásuk közelében; az evangéliumnak nem egy igazsága ma már elhomályosult.¹⁾ Ellenben követelései igen szigoruan hangzottak. Azt kívánta: alázzuk meg magunkat, türjünk, istentől függjünk, mondjunk le teljesen a világról,²⁾ szenteljük magunkat minden cselekedetünkkel és gondolatunkkal az isten iránt való szeretetnek. Olyan mély fogalmat táplál a benső átváltozás szükségességéről, hogy tanítása szerint a malaszt kell, hogy megelőzze a bűnbánatot. »Ha isten meg akar valamely lelket menteni, bensőleg kezdi: — mihelyt egyszer a szív megváltozott, mihelyt egyszer igaz megbánást érezünk, a többi mind következni fog. A feloldozás csak első sugarát jelezheti a malaszt: a mint az orvosnak csupán a természet mozgalmait és belső hatásait kell követnie, akképen kell, hogy a lélek orvosi is a kegyelem hatásait kövessék.« Gyakran ismétli, hogy maga megtette az egész utat a kísértéstől és büntől kezdve a magába szállásig, az imádságig és lelki fölmagasztaltatásig. Csak kevesek előtt tárta föl magát; sok fölös szó nélkül, a nyugalom kifejezésével tette mindenkor; de mivel egész lelke tele volt azzal, a mit beszélt, minthogy mindig bevárta az alkalmat meg a benső hangulatot magában valamint másokban, ellenállhatatlan benyomást szokott tenni; önkénytelenül átváltozva érezték magokat hallgatói, könyeik kitörnek, mielőtt csak sej-

¹⁾ Kivonatok kihallgatásából Reuchlinnál: Geschichte von Portroyal I. 451.

²⁾ S'humilier, souffrir et dépendre de Dieu est toute la vie chretinne.

tenék.¹⁾ Elszánt proselytaképen csakhamar néhány kitünő férfiú csatlakozott hozzá: Arnauld d'Andilly, a ki Richelieuvel és Ausztriai Anna királynéval szoros viszonyban állott s a legfontosabb közügyekben használtatott; ennek unokaöccse le Maître, kit akkor mint a parlament első szónokát bámultak s ki a legfényesebb pálya előtt állott, most azonban valósággal remeteségbe vonult vissza Páris közelében. Angelique Arnauld, kiről már megemlékeztünk, portroyali apáczáival együtt St. Cyranon azzal a föltétlen odaadással csüngött, melyet ájtatos nők prófétáik iránt érezni szoktak.

Jansenius meghalt, mielőtt könyvét nyomtatásban láthatta volna; St. Cyrant József jezsuita atya befolyása alatt, ki itt keletkezőfélben levő eretnekségeket vélt észlelni, mindjárt első térítései után a francia kormány fogásra vetteté; de e csapások nem gátolták tanaik terjedését.

Jansenius könyve belső értékével, valamint vitakozása merészségével lassan-lassan általános, mély benyomást keltett.²⁾ St. Cyran a börtönből folytatta térítő tevékenységét; az ártatlanul való szenvedés, melylyel sujtották és melyet nagy megadással viselt, öregbítette tekintélyét; midőn József atya és Richelieu halála után kiszabadult, úgy néztek reá, mint valami szentre, mint Keresztelő Já-

¹⁾ Mémoires pour servir à l'histoire de Portroyal par Mr. Fontaine I. 225. — Racine: Hist. de Portroyal 134.

²⁾ Gerberon: Histoire du Jansénisme I. 63. Les théologiens de Paris s'appliquèrent tellement à l'étude d'Augustin d'Ipres, où ils reconnoissoient celui d'Hippone, — — qu'on commençoit à n'entendre plus parmi ces théologiens que les noms de Jansenius et de S. Augustin.

nosra. Nehány hónappal később meghalt ugyan — 1643. október 11; — de olyan iskolát alapított, a mely az ő és barátja tanításaiban látta evangeliumát; »tanítványai — mondja egyikök — mint fiatal sasok léptek elő az ő szárnyai alól; erényének és jámborságának örökösei, a kik, a mit tőle kaptak, ismét másokra szállították át. Eliás Elizeusokat hagyott maga után, kik folytatták munkáját.«

Ha azt a viszonyt, melyben a janzenisták immár az uralkodó egyházi pártokhoz állottak, próbáljuk vizsgálni, világos, hogy ők a protestantizmusra emlékeztetnek bennünket. Ép olyan buzgalommal sürgetik az élet szentését; nem kevésbbé igyekeznek a tant a scholastika hozzáteteleinek eltávolításával átalakítani. Mindazonáltal véleményem szerint még egyáltalán nem szabad őket afféle öntudatlan protestansoknak nyilvánítani. A főkülönbség történetileg felfogva abban áll, hogy önkéntelen elismernek egy olyan alapelvet, melyre a protestantizmus kezdettől fogva nem engedte magát visszatereltetni; megállapodnak a latin egyház ama legnevesebb egyházatyáinál, kiket Németországban már 1523-ban elhagytak: Ambróziusnál, Ágostonnál, Gergelynél s még csak néhány görögöt csatolnak hozzájuk, legelől Chrysostomust: ezekben vélnek tiszta és hamisítatlan traditiót birni, melytől szent Bernát sem tért el soha, melyet azonban »az atyák utolsója« után az arisztotelesi tanok beözönlése elhomályosított. Nagyon távol találjuk tehát őket attól az erényes buzgalomtól, melylyel a protestansok közvetlenül a szentírás tanaira tértek vissza; az ő öntudatuknak eleget tesznek az első alakzatok, melyek a későbbi rendszer alapjai lettek.

Föltették, hogy Ágostont Isten inspirálta arra, hogy a malasztról való tant, mely veleje az új szövetségnek,

összefüggésben közölje a világgal ; benne van nézetök szerint a keresztyén hittudomány befejezésre juttatva, ők most e tudományt csak gyökerében megfogni, lényegében megérteni ohajtják, hisz eddig Pelagius-féle nézeteket gyakran ágostoniaknak tartottak. — Luthert is Ágoston serkentette ; de Luther erre föltétlenül a tanítás első forrásához, a szentíráshoz, isten igéjéhez tért vissza ; vele szemben a katholicismus ragaszkodott az egész, a századok folyamán létrejött rendszerhez : a janzenisták Ágoston fogalmát mint olyat igyekeznek érvényre emelni, a ki az előtte valót összefoglalja, az utána következőnek pedig alapjait rakja le. A protestantismus elveti a traditiót : a katholicismus ragaszkodik hozzá ; a janzenismus e hagyományt megtisztítani, eredetiségében visszaállítani igyekszik.

És a janzenisták valamint azon hitben élnek, hogy a látható egyház némely pillanatnyi elhomályosulás és eltorzulás daczára egy lélek, egy test Krisztussal, csalhatatlan és halhatatlan, akképen a püspöki hierarchiához is komolyan ragaszkodnak. St. Cyran a püspökök isteni jogának legelőbbkelő védelmezői közé tartozik. Az igaz vezekléssel és az egyház igaz rendjével ohajtják a janzenisták a keresztyén világ tanát és életét regenerálni.

A Portroyal des Champsi remeteségben, melybe először le Maitre huzódott vissza, már-már nem jelentéktelen társaság sereglett köréje, a mely az említett alapelveket vallotta. Nem tagadhatni, hogy eredetileg volt a társaságban valami korlátolt ; kivált az Arnauld család tagjaiból és jóbarátaiból állott. Le Maitre maga négy fitestvérét vonzotta maga után ; anyjok, ki szellemi irányát beléjük oltotta, Arnauld-leány volt ; St. Cyran legrégibb barátja, a kinek szívét hagyományozta, Arnauld d' Andilly volt, ki végül

szintén a társaságba lépett; legifjabb öccse, Antoine Arnauld, írta az első jelentékeny könyvet a társaság érdekében. Számos más rokonuk és barátjuk követte őket. A párisi Portroyal-zárda is majdnem kizárólag ezen család kezén volt. Andilly elbeszéli, hogy anyja, ki utoljára szintén belépett, tizenkét leányától és unokájától volt környezve.¹⁾ Itt visszaemlékezünk arra, hogy az idősb Antoine Arnauld, a kitől ezek mindnyájan leszármaztak, volt főképen az, kinek fényes szónoklata 1594-ben döntötte el Párisban a jezsuiták kiűzését. Az ellenszenv ezen szerzet irányában úgyszólván örökösödő volt ebben a családban.

De ez a szűk kör hamar és nagyszerűen kibővült.

Először sok más olyan ember csatlakozott hozzá, kiket nem vonzott egyéb, mint az érzület rokonsága. Különösen egyik befolyásos hitszónok Párisban, Singlin, St. Cyrannak híve, volt érdekökben tevékeny. Singlinnek megvolt az a különös tulajdonsága, hogy a közönséges életben csak ügygyel-bajjal bírta magát kifejezni, de a mint a szószékre lépett, elragadó ékesszólást fejtett ki.²⁾ Azokat, kik a legbuzgóbban vele tartottak, Portroyalba küldé, hol szívesen fölvtették őket. Ezek ifjú papok és tudósok, jó módú kereskedők, a legtekintélyesebb családokból való férfiak, orvosok, kik már kiváló állást szereztek, más szerzetek tagjai, de mindnyájan olyan emberek voltak, kiket csupán belső ösztön és határozott egytetértés vitt e lépésre.

Ebben a magányosságban, ebben az úgyszólván önkéntes és semmiféle kötelezettség által össze nem tartott klastromban, mindenesetre sok vallási gyakorlat folyt ugyan; szorgosan látogatták a templomot, sokat imádkoz-

¹⁾ Mémoires d' Arnauld d'Andilly I. 341.

²⁾ Mémoires de Fontaine II. 283.

tak közösen vagy egyedül, mezei munkát, egyik-másik meg kézművet folytattak; de leginkább irodalmi foglalkozásoknak szentelték magokat; a Portroyali társaság egyszersmind akadémia-féle volt.

Mig a jezsuiták áttekinthetetlen foliansokban halmozták föl a tudományosságot, vagy pedig az erkölctan és dogmatika mesterkélt rendszereinek visszatetsző scholasticájába tévedtek, a janzenisták a nemzethez fordultak.

Kezdték fordítani: a szentírást, egyházatyákat, latin imádságos könyveket; szerencsésen ki tudták a mellett kerülni az ó-frank formákat, melyek eddig az efféle munkáknak nagyban hátrányára voltak. Vonzó érthetőséggel fejezték ki magokat. A tanintézet, melyet Portroyalnál állítottak, indokul szolgált nekik tankönyvek készítésére a régi és új nyelvekről, logikából, mértanból; a könyvek friss felfogásból származott új módszereket nyújtottak, melyek érdemét mindenki elösmerte.¹⁾ E közben másféle munkák is keletkeztek: vita-iratok oly élességgel és szabátossággal, melyek az ellenséget szellemileg megsemmisítették; mélyebb ájtatosságu művek, minő a Heures de Portroyal, melyek élénk érdeklődéssel fogadtattak s egy század letelte után is ép oly újak és keresettek voltak, mint megjelenésök napján. Olyan kitünő tudományosságu szellemek mint Pascal, a franczia költészet mesterei, mint Racine, a legkiterjedtebb tanulmányokkal foglalkozó tudósok, mint Tillemont, támadtak körükből. Törekvéseik, mint látjuk, egészen elhagyták azon hittudományi, ascetikai kört, melyet Jansen és Verger vontak magoknak. Bizonynal nem megyünk túlságosan messzire, ha azt állítjuk, hogy e

¹⁾ Notices de Petitot Andilly emlékiratai előtt. I. Petitot műve egyébiránt csodálatosan pártoskodó szellemben van írva.

szellemes, nagy föltevésektől áthatott férfiak, kik egymással való érintkezésökben egészen magától a kifejezésnek és közlésnek új hangját fejlesztették ki, egyesülésekkel általában fölötte figyelemre méltó, bensőleg képző befolyást gyakoroltak Francziaország irodalmára s ezzel egész Európára — hogy XIV. Lajos korának irodalmi virágzása részben rájuk vezethető vissza.

De lehetséges-e, hogy az a szellem, mely mindez alkotások alapjául szolgált, utat ne tört volna magának a nemzetben? Nézeteiknek mindenütt támadtak hívei. Különösen a lelkészek csatlakoztak hozzájuk, kiknek a jezsuita gyónás már régtől fogva gyűlöletes volt. Sőt néha, például Retz bíbornok alatt, úgy látszott, mintha a felső papságba is behatolnának: fontos állásokat kaptak. Már nem csupán Németalföldön és Francziaországban találjuk őket, Spanyolországban szintén vannak pártfogóik: még X. Incze alatt is nyilvánosan szónokolt Rómában egy janzenista tanító.¹⁾

Mindenek előtt az a kérdés merül föl tehát, milyen szemmel nézte a római szék ezeket a tanokat.

¹⁾ Deone tom. IV. Fu citato per il santo officio Honorato Herzan (Hersent), dottor della Sorbona di Pariggi, per la predica che fece in San Luigi nel giorno della festa, nella quale sostenne e difese d'opinione di Jansenio con esaltarlo per unico interprete di S. Agostino, non specificandolo, ma péro delineandolo che da chiascheduno era inteso. Egli si ritiro in casa di ambasciator di Francia e di la a Pariggi. Il suo libro e proibito, et il maestro del sacro palazzo ne ha havuto qualche travaglio per haverne permessa la stampa; egli si scusa non dire que veniva dedicato al papa et era in lingua francese, la quali egli non intende, però contenendo il libro l'opinione favorevole all' opinione loro contro l'opinione de Gesuiti.

A római udvar állása a két párt irányában.

Megújult, csak némileg változott alakban, az a viszály, melyet negyven évvel azelőtt sem VIII. Kelemen, sem V. Pál nem mert eldönteni.

Nem tudom, el lettek volna-e erre tökéelve VIII. Orbán és X. Incze pápák, ha Jansenius művében szerencsétlenségre egy olyan hely elő nem fordul, a melyen a római szék más okokból nagyban megbotránkozott.

Harmadik könyvében az ártatlanság állapotáról Jansenius áttér Ágostonnak egy olyan tételére, melyről nem tagadhatja, hogy azt a római udvar kárhoztatta. Egy pillanatig habozóban van, kit kövessen: az egyházatyát-e vagy a pápát? De némi aggály után megjegyzi,¹⁾ hogy a római szék néha csupán a béke kedvéért kárhoztat valamely tant a nélkül, hogy ezért mindjárt hamisnak is akarná nyilvánítani; ő maga kereken az ágostoni tantétel mellett foglal állást.

Természetes, hogy ellenségei hasznukra fordították ezt a helyet; a pápai csalhatatlanság ellen való támadásnak nyilvánították: még VIII. Orbánt is rávették, fejezze ki visszatetszését azon mű iránt, mely az apostoli tekintély csorbitására olyan tételeket tartalmaz, melyeket már előbbeni pápák kárhoztattak.

De ezzel a nyilatkozattal nem sokra ment. A janzenista tanok mindazonáltal hatalmasan terjedtek: Francziországban általános meghasonlás állott be. Portroyal ellen-

¹⁾ De statu naturae purae III, c. XXII, 403. Quodsi — teszi hozzá — vel tunc ostendi potuisset hanc aliasque nonnullas propositiones ab Augustino doctorum omnium coryphaeo traditas, nunquam arbitror, huiusmodi decretum ab apostolica sede permanasset.

ségei szükségesnek tartották más, határozottabb kárhoztatást eszközölni ki a szentszéktől. E végből Jansenius alaptanait, úgy, mint ők értették azokat, öt tételbe foglalták össze, s felhívták X. Incze pápát, mondja ki rólok apostoli ítéletét.¹⁾

Erre azután a római udvarnál valóságos vizsgálat indíttatott. Négy bíbornokból álló congregatio alakíttatott, melynek felügyelete mellett tizenhárom hittudományi consultor eszközölte a vizsgálatot.

Ámde ama tételek akkép voltak szerkesztve, hogy az első pillanatra csupa merő heterodoxiát tartalmaztak; közelebbről szemügyre véve azonban, legalább részben, igazhitű szellemben lehetett őket értelmezni.²⁾ A consultorok közt nyomban különféle vélemények nyilvánultak. Négyen közülök, két Domokosrendi, egy minorita, Luca Wadding és az Ágostonrend főnöke nem találták tanácsosnak a kárhoztató ítéletet. A többi kilencz ellenben a mellett volt.³⁾ Minden attól függött tehát, vajjon a pápa a többséghez csatlakozik-e.*

X. Inczének az egész kérdés nem volt inyére. Már magában véve is gyűlölt minden nehezebb hittudományi vizsgálódást; a mostanitól pedig, bármint nyilatkoznék is, mindenképen csak kellemetlen következményeket várt. Ilyen nagy többség véleménye daczára nem birta magát elhatá-

¹⁾ Pallavicini: Vita di Alessandro VII. »accioché ben informato dichiarasse cio che dovea permettersi o proibirsi intorno cinque principali propositioni di quell' autore.«

²⁾ Racine: Abrégé de l'histoire ecclésiastique tom. XI. 15.

³⁾ Pallavicini, ki maga is a consultorok egyike volt, közli e részleteket. A pápáról azt mondja: Il suo intelletto alienissimo delle sottigliezze scholastiche.

rozni. »Mikor a sir széléhez ért — mondja Pallavicini — s szemével megmérte az ugrás nagyságát, megállapodott s nem lehetett rábirni a tovább menetelre.«

De nem az egész udvar osztozott ez aggályokban. Közvetlenül a pápa oldalán olyan államtitkár állott, Chigi bíbornok, a ki szakadatlanul sarkalta. Még Kölnben megkapta és olvasta Chigi a könyvet; már akkor alázatos megbótráncozással árasztotta el ama kifogásolt hely úgy, hogy a könyvet eldobta: némely német szerzetes szilárdította őt ellenszenvében, a vizsgáló congregatióban tevékeny részt vett s annak megállapodásaihoz megtette a magáét; most arra sürgette a pápát, ne hallgasson: hallgatni ez esetben annyit jelentene, mint helyben hagyni; ne engedje a pápai csalhatatlanságra vonatkozó tant hitelvesztetté lenni: az apostoli széknék épen az egyik főrendeltetése, hogy a hivek kételyeiben döntőleg határozzon.¹⁾

Incze, mint tudjuk, olyan ember volt, a ki hirtelen benyomásoktól vezérelteté magát. Egy szerencsétlen pillanatban az a gondolat vett rajta erőt, hogy a pápai csalhatatlanság veszélyben forog. Ezt annál inkább felsőbb sugallatnak vette, mert szent Athanasius napján történt. 1651. június elsején bocsátotta közre bulláját, melyben amaz őt tételt mint eretnekít, istenkáromlót, átokkal terheltet kárhoztatta. Kijelenti, hogy reméli, hogy ezzel visszaállítja az egyház békéjét: mi sem fekszik jobban szívéen annál, hogy az egyház hajója csendes vizeken haladjon tovább az üdvösség kikötőjébe eljusson.²⁾

De minő egészen más lett az eredmény!

¹⁾ Pallavicini közlései.

²⁾ Coquelnél VI, III, 128. Pallaviciniből látjuk, hogy Chigi és főleg Albizi, az inquisitió ülnöke fogalmazta.

A janzenisták tagadták, hogy ama tételek Jansen munkájában találtatnának, de még inkább azt, hogy szerzőjük olyan szellemben értette volna őket, mint minőben kárhoztattattak.

Csak ezután tűnt ki, minő hamis helyzetbe jutott a pápai udvar. A francia püspökök Rómában azt a nyilatkozatot sürgették, hogy ama tételek csakugyan Jansen értelmében lőnek kárhoztatva. Chigi, ki e közben VII. Sándor névvel trónra lépett volt, ezt annál kevésbé tagadhatta meg, mert magának olyan nagy része volt a kárhoztatásban: kereken és formasierűen kimondotta, hogy »az öt tétel csakugyan Jansen könyvéből vétetett s Jansen szellemében kárhoztattatott.« ¹⁾

De ez ellen is volt fegyverök a janzenistáknak. Azt válaszolták: az ilyen természetű nyilatkozat túlmegy a pápai hatalom határain: a pápai csálhatatlanság nem terjed ki tényekről való ítéletre.

Ekképen tehát a hitelvi viszályhoz még a pápai hatalom határaitra vonatkozó kérdés járult; de a római szék iránt tagadhatatlanul tanusított oppositíójokban a janzenisták még mindig jó katolikusok tudtak maradni.

Ügyök egyik mozzanatát tette mindazon belső mozgalmaknak és összeütközéseknek, melyek Franciaországban fölmerültek. A korona olykor-olykor szintén ellenök készült fellépni; nyilatkozatok adattak ki a kárhoztató bulla szellemében, melyeket minden egyházi személynek alá kellett volna írnia, még az iskolamestereknek, sőt az

¹⁾ Coquel VI, IV, 151. *Quinque illas propositiones ex libro prae-memorati Cornelii Jansenii episcopi Iprensis cui titulus Augustinus excerptas ac in sensu ab eodem Jansenio intento damnatas fuisse declaramus et definimus.*

apáczáknak is. A janzenisták nem vonakodtak elítélni az öt tételt, melyek, mint mondtuk, heterodox magyarázatot is megengedtek, de nem akarták föltétlen aláírással elismerni, hogy e tételek Janseniusban találatnak, hogy azok mesterök tanai lennének: erre semmiféle üldözés sem birhatta rá őket.

Állhatatosságuknak az volt a következménye, hogy számuk, hitelők nőttön-nőtt; részökön állottak az udvar legelőbbkelő tagjai közül többen, férfiak és nők, volt erős pártjok a parlamentben, támogatta őket a Sorbonne számos doctora, nehány, hivataloskodása által nagytekintetű püspök; még a pártokon kívül állók is rosszálták a modort, melyben a római udvar el akart velök bánni.¹⁾

Hogy a nyugalmat legalább külsőleg visszaállítsa, IX. Kelemennek 1668-ban meg kellett olyan nyilatkozattal elégednie, minőt minden janzenista megadhatott. Megelégedett az öt tételnek általánosságban való kárhooztatásával s nem ragaszkodott ahhoz, hogy e tételeket csakugyan Jansenius tanította.²⁾ Valóban ez mégis lényeges engedelkeny-

¹⁾ Tizenkilencz püspök levele a pápához 1667. decz. 1. *Novum et inauditum apud nos nonnulli dogma procuderunt, ecclesiae nempe decretis, quibus quotidiana neq̃ revelata divinitus facta deciduntur, certam et infallibilem constare veritatem.*

²⁾ VII. Sándor utolsó formularéja — 1665. február 15. — így hangzik: »Je rejette et condamne sincèrement les cinq propositions extraites du livre de Cornelius Jansenius intitulé Augustinus, et dans le sens de même auteur, comme le saint siège apostolique les a condamnées par les susdites constitutions.« Ellenben a kimerítőbb békenyilatkozat így hangzik: »Vous devez vous obliger à condamner sincèrement, pleinement, sans aucune reserve ni exception tous les sens que l'église et le pape ont condamnés et condamnent dans les cinq propositions.« Következik egy második czikkely. »Déclarons que ce

séget tartalmaz a római udvar részéről; nem csupán azt az igényt ejtette el, hogy tényekről döntsön, hanem elnézte azt is, hogy a Janseniusról mondott kárhoztató ítélet következmény nélkül maradt.¹⁾

St. Cyran és Jansen pártja egyre nagyobb erőre és jelentőségre emelkedett, — Pomponne, az ismert miniszter, Andillynak fia volt. — Irodalmi tevékenységek háborítlanul befolyásolta a nemzetet. Emelkedésökkel egyszersmind élénk ellenzék terjedt el a római szék irányában; igen jól tudták, hogy létezni sem léteznének, ha a curia szándékai szerint ment volna a dolog. De az említett egyezmény védelme alatt a janzenisták nézetei — az udvarnál ha nem is szívesen látták, de egy ideig tűrték őket — egyre mélyebb gyökeret vertek.

A világi hatalomhoz való viszony.

Ekkor már más részről is támadt egy legalább nem kevésbé veszedelmes ellentét, és pedig fokozódó hevességgel s mindig nagyobb mérveket öltő elterjedéssel.

A tizenhetedik században a római udvar kezdte joghatósági jogosítványait nem tudom, élénkebben és nyomatékosabban, de bizonyára rendszeresebben és kérlelhetetlenebbül gyakorolni, mint azelőtt. VIII. Orbán, a ki megválasztását a többek közt annak a tekintélynek is köszönte, melyet mint ezen igények buzgó védelmezője szer-

seroit faire injure a l'Église de comprendre entre les sens condamnés dans ces propositions la doctrine de St. Augustin et de St. Thomas touchant la grace efficace par elle-même nécessaire à tous les actions de la piété chrétienne et la prédestination gratuite des élus.»

¹⁾ Ranke : Französische Geschichte III. 257.

zett,¹⁾ külön congregatiót szervezett e kiváltságoknak. Kevésbé bibornokokra, kik rendszerint már viszonyban állottak valamely hatalomhoz, mint inkább ifjabb főpapokra, kik azon buzgalom szerint, melyet itt kifejtettek, remélték előléptetésöket, bizta a feladatot, hogy éber szemmel kísérik a fejedelmeknek minden túlkapását az egyházi jogosítványok terén. Azóta immár a megfigyelés jóval élesebb és szabályszerűbb, az intés sürgetőbb lett; hivatalbeli buzgalom és érdek egyesültek, az udvar közszelleme a jámborság bizonyítékának tekintette ezen őshagyományos jogok minden egyes részére való féltékeny őrködést.²⁾

De jószántukból alkalmazkodjanak-e az államok e fokozott felügyelethez? A vallásos egyesülés érzelme, mely a protestantizmussal vívott küzdelemben ébresztetett, újra elhidegült; mindenütt belső erőre, politikai zárkozottságra törekedtek; megesett, hogy a római udvar az összes katolikus államokkal szenvedélyes viszályokba keveredett.

¹⁾ Relatione de IV. ambasciatori 1652. Professa sopra tutte le cose haver l'animo inflessibile e che la sua indipendenza non ammetta alcuna ragione degl' interessi de principi. Ma quello in che preme con insistenza et a che tende l'impiego di tutto il suo spirito e di conservare e di accrescer la giurisdittione ecclesiastica. Questo medesimo concetto fu sempre sostenuto dal pontefice nella sua minor fortuna, e cio e stato anche grandissima causa della sua esaltatione.

²⁾ Joh. Bapt. de Luca S. R. C. Cardinalis: Relatio curiae Romanae 1683. Disc. XVII. 109. Etiam apud bonos et zelantes ecclesiasticos remanet quaestio, an hujus congregationis erectio ecclesiasticae immunitati et jurisdictioni proficua vel praejudicialis fuerit, potissime quia bonus quidem sed forte indiscretus vel asper zelus aliquorum, qui circa initia eam regebant, aliqua produxit inconvenientia praejudicialia, atque asperitatis vel nimium exactae et exorbitantis defensionis opinionem impressit apud seculares. Mindenesetre nagyon jelentékeny vallomás egy bíbornoktól.

Hisz néha-néha még a spanyolok is kísérletet tettek, Róma befolyását például Nápolyra korlátozni, az ottani inquisitió mellé az állam részéről szintén néhány ülnököt rendelni! Rómában aggodalmakat tápláltak a császárnak megadni az aquilejai patriarchátust, melyre igényei voltak; attól tartottak, hogy annak birtokát nagyobb egyházi függetlenség szerzésére fogja használni. A német birodalmi rendek az 1654. és 1658-ki koronázó hitlevelekben a nunciók és a curia biráskodó joghatóságát szigorúbb határozatokkal igyekeztek megszorítani; Velence szakadatlan mozgalomban volt azon befolyás miatt, melyet a római udvar az ottani egyházi állások betöltésére gyakorolt, valamint az évdijak és a nepotok igényei miatt; hol Genua, hol Szavoya talált indokot reá, hogy követét Rómából haza rendelje; de a legélénkebb ellenállást, mint az már restaurációja elvében rejlett, a franczia egyház fejtette ki.¹⁾ A nunciók végét-hosszát nem lelik a panasznak, melyeket emelni szükségesnek vélnek; kiváltképen azon korlátozások foglalkoztatják őket, melyeket az egyházi biráskodás szenved; még mielőtt ők csak egy lépést tesznek, már fölebbezés adatik be; elvonják tőlök a házassági ügyeket azon ürügy alatt, hogy szöktetés forog szóban; kizárják őket a bünfenyítő pörökből; néha kivégeznek egy-egy papot, mielőtt degradálták; tekintet nélkül bocsát ki a király rendeleteket eretnekségről és simoniáról; a tizedek lassankint állandó adóvá változtak. A curiának aggodalmasabb tagjai ez igényekben már az egyházi szakadás előhírnökeit látták.

¹⁾ Relatione della nuntiatura di Francia di monsr. Scotti 1641. april 5. Külön fejezete van dell' impedimenti della nuntiatura ordinaria: Li giudici regi si puo dire que levino tutta la giurisdittione ecclesiastica in Francia alli prelati.

A viszony, melybe ez összütközésekkel jutottak, szükségképen összefüggött más körülményekkel is, kiváltképen azzal a politikai magatartással, melyet a római udvar követett.

Spanyolországra való tekintetből sem Incze, sem Sándor nem merte elismerni Portugált, mely ama birodalomtól elszakadt s az ott kinevezett püspököknek nem adta meg a canoni szentesítést. Portugálnak csaknem egész törvényszerű püspöki kara kihalt; az egyházi javak nagyobb részt a hadsereg tiszteinek engedtettek át; király, papság és világiak elszoktak az előbbi hűségtől.

De a pápák VIII. Orbán után különben is a spanyol-osztrák részre hajlottak.

Ezen nincs mit csodálkozni, minthogy Franciaország túlhatalma nagyon hamar kifejleszté azon jellegét, mely Európa általános szabadságát veszélyeztette. Ehhez járult, hogy az új pápák a spanyol befolyásnak köszönték választásukat s mindketten személyes ellenségei voltak Mazarinak.¹⁾ Sándorban az ellenségesség egyre erősebben nyilatkozott; meg nem bocsáthatta a bibornoknak, hogy Cromwellel szövetekezett s hogy hosszú időn át személyes indokokból akadályozta a Spanyolországgal való békekötést.

Ebből azonban az is következett, hogy Franciaországban az ellenzék a szentszék iránt egyre mélyebben megvetette lábát s időről időre heves kitörésekben nyilvánult. Mennyire érezni kellett ezt már Sándornak is!

¹⁾ Deone: Ottobre 1644. Si sa veramente che l'esclusione di Pamfilio fatta da cardinali Francesi nel conclave non era volontà regia né istanza del Cl. Antonio, ma opere del Cl. Mazarini, emulo e poco ben affetto al Cl. Panziroli, il quale prevedea che doveva aver gran parte in questo ponteficato. — Csakugyan így is történt.

Egy viszály, mely Rómában Crequy francia nagykövet kísérete és a korz városi poroszlók közt támadt s melyben végül magát Crequyt is megsértették, a királynak alkalmat adott beleavatkozni a római udvar viszálykodásaiba az Este- és a Farnese-családokkal s utoljára csapatokat is indítani Olaszországba. A szegény pápa titkos tiltakozással igyekezett segíteni magán; de a világ színe előtt a pisai szerződésben kénytelen volt megadni a királynak összes követeléseit. Ismeretes a pápák hajlama megtisztelő feliratokra; egyetlen követ sem engednek, mondták a régiek, valamely falba tétetni nevök kezdőbetűi nélkül; Sándor kénytelen volt a saját fővárosában, egyik leglátogatottabb téren gulát emeltetni, hogy annak felírása megörökítse az ő megaláztatását.

Ez az eset maga is szükségképen mélyen leszállította a pápaság tekintélyét.

De máskéülben is újra hanyatló félben volt már ez a tekintély 1660 táján. A vervinsi békét még a pápai szék hozta létre, alkudozásaival előmozdította és befejezésre juttatta; a westfálínál ott voltak ugyan követei, de már kénytelennek látta magát tiltakozni ama föltételek ellen, melyekben megállapodtak; a pyraenei békében már akár csak látszólag sem vett részt; kerülték képviselőinek elfogadását, alighogy még csak megemlékeztek róla.¹⁾ Mihamar következtek immár olyan békekötések, melyekben pápai hűbérekről rendelkeztek, a nélkül, hogy a pápát csak meg is kérdezték volna.

¹⁾ Galeazzo Gualdo Priorato della pace conclusa fra le due corone 1664. p. 120. Osservazioni sopra le cause per le quali si conclude la pace senza intervento del papa. Látni való, hogy a rossz viszony a pápa és Mazarin közt azon időben is köztudomású volt.

KILENCZEDIK KÖNYV.

KÉSŐBBI KORSZAKOK.

Mindenkor nagyon figyelemre méltó marad és általában be enged pillantanunk az emberi fejlődés folyamába, hogy a pápaság azon perczben, midőn az egyetemes uralom megújítására irányuló terveinek kivitelében hajótörést szenvedett, önnönmagában is hanyatlani kezdett.

A haladás, a restauratio előbbi korszakában alkotak meg mindent. Akkor újították meg a tant, erősebben összpontosították az egyházi jogosultságokat, kötöttek szövetséget a fejedelmekkel, frissítették föl a régi szerzetrendeket és alapítottak újakat; akkor foglalták össze az egyházi állam erejét s tették egyházi törekvések közegévé, reformálták a curia érzékét és szellemét, irányítottak mindent a hatalom s a katolikus vallás visszaállításának egyetlen egy célja felé.

Mint láttuk, ez sem volt új alkotás: az új eszmék hatalma általi fölelevenítés volt, mely néhány visszaélést megszüntetett, s csupán a létező életelemeket ragadta friss ösztönzésben magával.

Kétség kívül azonban az ily természetű restauratio még inkább ki van annak téve, hogy éltető indokai elhanyaglanak, mint az alapjától kezdve egészen új alkotás.

Az első fennakadás, melyet az egyház restaurálása tapasztalt, Franciaországban történt. A pápai hatalom

azon az úton, melyre lépett, képtelen volt czélt érni: látnia kellett, hogyan képződik, hogyan emelkedik egy olyan egyház, a mely noha katolikus, még sem azon befolyás alatt állt, melyet ő ohajtott; és kénytelen volt beletörődni abba, hogy ez egyházzal egyességre lépjen.

Ezzel azután összefüggött az, hogy a régi egyház belsejében erős ellentétek támadtak: viszálykodások a vallás legfontosabb pontjai körül, az egyházi hatalomnak viszonyáról a világhoz; — a curiánál a nepotismus veszélyel fenyegető mérvben fejlődött ki, — a pénzügyi erők a helyett, hogy teljesen a magok céljaira fordíttatnának, nagyobb részt egyes családoknak váltak hasznára.

De még mindig volt egy nagy és általános cél, mely felé rendkívüli szerencsével haladtak előre. E magasabb törekvésben minden ellentét közvetítést nyert, a tan és az egyházi-világi igény viszálykodásai lecsillapítottak, a hatalmak meghasonlásai kiengeszteltettek, az általános vállalatok folyamatban tartattak: a curia volt a katolikus világnak útmutató középpontja: a legnagyobb arányokban folytatódtak a térítések.

De láttuk, hogyan történt, hogy még sem jutottak célhoz, hanem belső viszály és külső ellenállás folytán önmagokra vették vissza.

Azóta immár az állam, a belső fejlődés összes viszonyai is más alakot öltöttek.

A hódítás és a szerzés szellemében, mely nagy célnak szenteli magát, egyszersmind odaadás rejlik; a korlátozott önösséggel össze nem fér az: most pedig a curiánál az élvezet, a birtoklás szelleme kerekedett felül. Az évjáradék-birtokosok testülete fejlődött ki, mely azt képzelte, hogy igaz joga van az állam és az egyházi kormányzat

jövedelmére. Noha e joggal kártékony módon visszaélt, mégis ugyanazon buzgalommal ragaszkodott hozzá, mintha a vallás lényege ahhoz lenne kapcsolva.

De épen ez okozta, hogy az ellenmondás különböző részről engesztelhetetlenül föléledt.

Olyan tan lépett föl, mely a vallás mélységeinek új szemléletéből fakadt, melyet a római udvar kárhoztatott és üldözött, de kiküszöbölni képtelen volt. Az államok független magatartást kezdtek követni; a pápai politikára való tekintetekkel nem törődtek; belügyeikben olyan önkormányzatot vettek igénybe, mely a curiának egyházi téren is egyre csekélyebb befolyást engedett.

Ezen a két mozzanaton nyugszik immár a pápaság további története.

Olyan időszakok következnek, melyekben sokkal kevésbé szabad tevékenységet fejt ki, mint inkább, hol erről hol amarról a részről megtámadtatva, csupán arra gondol, hogy úgy a hogy védekezzék szakadatlanul.

A figyelmet rendszerint az erő vonja magára és csak a tevékenység szempontjából érthetők az események: a jelen könyvnek nem is az a szándéka, hogy az utolsó korszakokat kimerítően rajzolja. De ezek mégis fölötte sajátságos színjátékot kínálnak s a mint az előbbi idők szemléletével kezdtük, úgy bizonyára nem szabad befejeznünk e munkát a nélkül, hogy kísérletet ne tegyünk elléptetni szemünk előtt a későbbiek is, habár csak körvonalaikban.

A támadás először az államok részéről indul ki. Ez a legszorosabban összefügg a katolikus világnak két ellentétes részre, az osztrák és a francia pártra történt szakadásával, melyet a pápa sem legyőzni, sem megnyugtadni többé nem képes. A politikai állás, melyet Róma elfoglal,

határozza meg az egyházi engedelmesség azon fokát is, melylyel találkozik. Már láttuk, hogyan kezdődött a dolog. Nézzük, hogyan fejlődött tovább.

XIV. Lajos és XI. Incze.

Bármí jó katolikus volt XIV. Lajos, mégis elviselhetetlennek tartotta, hogy a római szék független, sőt az övével nagyon is gyakran ellenkező politikát kövessen.

Mint Incze és Sándor s ha IX. Kelemen maga nem is, de környezete, akképen X. Kelemen — 1670-től 1676-ig — s nepotja Pauluzzi Altieri a spanyolok részére hajlott.¹⁾ XIV. Lajos ezért azzal állt boszút, hogy folyton beleavatkozott az egyházi hatalomba.

Önkényesen elkobzott egyházi javakat; eltörölte ezt vagy amazt a szerzetet; igényt tartott azon jogra, hogy az egyház javadalmait katonai évdíjakkal terhelje; továbbá azon jogra, hogy valamely püspökség széküresedése idején a jövedelmeket maga élvezze s az attól függő javadalmakat maga töltsse be s e jogot, mely regale névvel nagyon híressé vált, olyan tartományokra igyekezett kiterjeszteni, hol sohasem volt érvényben; fölötte fájó sebet ütött a római évjáradék-birtokosokon, midőn a curiához menő pénzküldeményeket korlátoló felügyelet alá helyezte.²⁾

¹⁾ Morosini: *Relatione di Francia 1671. Conosciuta naturale partialita del Crdl. Altieri per la corona cattolica rende alla christianissima sospetta ogui sua attione. Il pontefice presente è considerato come un imagine del dominio chi resiede veramente nell'arbitrio del nipote.*

²⁾ Instruzione per monsr. arcivescovo di Patrasso 1674. Questo fatto arrivato alla corte, sicome eccitò lo stupore e lo scandalo univer-

Folytatta mindezt XI. Incze alatt is, ki egészben ugyanazon politikát követte, mint közvetlen elődei; Inczénél azonban ellenállással találkozott.

XI. Incze az Odescalchi családból Comoból származott; huszonöt éves korában karddal és pisztolylyal jött Rómába, hogy valamely világi foglalkozásnak, esetleg Nápolyban katonai szolgálatnak szentelje magát. Egyik bibornok, ki jobban átlátott rajta, mint a hogy maga ismerte magát, tanácsával rá vette, hogy a curiánál válasszon életpályát. Ezt annyi odaadással és komolysággal cselekedte, és lassan-lassan mint derék és jó érzületű ember, olyan hírt szerzett, hogy a conclave idején a nép az ő nevét kiáltotta szent Péter porticusai alatt s a közvélemény elégtételt érzett, midőn ő került ki a hármaskoronával diszítve a választásból. (1676. szept. 21.)

Olyan ember volt, a ki szolgálait is csak akkor szokta magához hivatni, ha épen más dolguk, mely tartóztatná őket, nincs; a kiről gyóntatója szentül állította, hogy sohasem észlelt rajta oly valamit, mi a lelket elvonhatná Istentől; a ki enyhe és szelid volt, kit azonban ugyanaz a lelkiismeretesség, mely magánéletén uralkodott, immár arra ösztönzött, hogy hivatala kötelességeit tekintet nélkül teljesítette.

Hatalmasan neki ment a bajoknak, főkép a pénzügyi kormányzat visszasságainak. A kiadások 2.578,106 scudira és 91 bajoccora emelkedtek; a bevételek, beleértve a data-riát és a spoliákat, csak 2.408,500 scudit és 71 bajoccot tettek. Ez a nagy hiány, évenként 170,000 scudi, a nyilván-

sale, così pervenuto alla notizia di N. Sre mosse un estremo cordoglio nell' animo di S. Beatne.

való államtönk bekövetkeztének előjele volt.¹⁾ Hogy ez a csapás be nem állott, az kétségkívül XI. Inczének az érdeme. A nepotismustól teljesen távol tartotta magát. Kijelenté, hogy szereti unokaöcsését Don Liviot, ki szerénységével megérdemli vonzalmát, de épen ez okból nem ohajtja őt palotájában. Mindazon jövedelmeket és hivatalokat, melyek eddig a nepotok javára szolgáltak, egyenesen az állam javára foglalta le. Ugyanezt tette azután sok más olyan állással, melyek létele inkább teher volt. Számtalan visszaélést és kivételes jogot eltörölt; minthogy végül a pénzpiacz állapota megengedte neki, nem táplált aggodalmat a monték kamatát négyről három százalékra leszállítani.²⁾ Nehány év múlva csakugyan sikerült neki a bevételeket annyira fokozni, hogy a kiadásokkal szemben nem jelentéktelen fölösleget nyújtottak.

És ugyanezen elszántsággal szállt azután szembe a pápa XIV. Lajos támadásaival.

Nehány janzenista érületü püspököt, kik ellenállottak a regáljog említett kiterjesztésének, mely ellenkezett fogalmaikkal az egyházi hatalmak autonomiájáról, e miatt a francia udvar sanyargatott és fenyegetett: a pamiersi püspöknek egy ideig alamizsnából kellett tengődnie. Az

¹⁾ Stato della camera nel presente pontificato di Innocenzo XI. Kézirat. Bibl. Alb.

²⁾ Egy 1743-ból származó 763 oldalnyi kéziratban: Erettione et agionte de monti camerali — találhatók az ide vonatkozó rendeletek és brevék. Az egyik brevében, mely Negroni kincstárnokhoz van intézve, 1684-ben Incze először jelenti azon szándékát d'andar liberando la camera del frutto di 4 p. c. — che in questi tempi é troppo rigoroso.

üldözöttek a pápához fordultak. Incze nem késett pártjokat fogni.¹⁾

Egyszer-kétszer megintette a királyt, ne hallgasson a hizelkedőkre s ne érintse az egyház szabadságait: ezzel azt okozná, hogy az isteni kegyelem forrásai birodalmára nézve elapadnának. Minthogy nem kapott választ, harmad izben ismételte intéseit: immár azonban, tette hozzá, nem fog újra írni, de nem is elégszik meg többé az intéssel, hanem felhasználja a hatalomnak mindazon eszközét, melyet Isten tett kezébe. Nincs veszély, nincs vihar, melytől e tevékenységében félni fogna, Krisztus keresztjében látja dicsőségét.²⁾

A francia udvarnak mindig egyik alapelve volt, hogy a pápai hatalommal a maga papságát, e papsággal pedig a pápai hatalom befolyását korlátolja. De soha tökéletesebben fejedelem nem uralkodott papságán, mint XIV. Lajos. Olyan hódolatot, melynek nincs mása, lehellenek a beszédek, melyekkel ünnepélyes alkalmakkor üdvözölték. »Alig merünk — mondja egy ilyen beszéd³⁾ — követeléseket emelni, attól félve, hogy felséged egyházi buzgóságának határt szabunk. Az a szomorú szabadság, hogy panaszt emelhetünk, most azon édes szükségességgé változik, hogy jótévönket dicsérjük.« Condé [herczegnek az volt a nézete, hogy, ha a királynak eszébe jutna a protestáns egyházba térni át, papsága lenne az első, mely követné.

¹⁾ Racine : Histoire ecclésiastique X. 328.

²⁾ 1679. decz. 27-ki breve.

³⁾ Rémontrance du clergé de France (assemblé à St. Germain en Laye en l'année 1680.) faite au roi le 10 juillet par l'ill. et rév. J. Baptiste Adheimar de Monteil de Grignan. Mém. du clergé tom. XIV. 787.

És legalább a pápa ellen a papság lelkipurdalás nélkül támogatta királyát; évről-évre határozottabb nyilatkozatokat tett közzé a királyi hatalom javára. Végre az 1682-ki gyűlés következett. »A gyűlés — írja egy velenzei követ — az államminisztérium kívánatához képest hivatott össze és oszlattatott fel, az ő sugalmazásai szerint vezetett. «¹⁾ Azt a négy cikkelyt, melyet szerkesztett, azóta mindenkor a gallicán szabadságok manifesztumának tekintették. A három első régibb állításokat ismétel: a világi hatalom függetlenségét az egyházitól, a zsinat felsőbbségét a pápával szemben, a gallicán szokások érinthetetlenségét. Kiválóan figyelemre méltó azonban a negyedik, mert az egyházi tekintélyt is korlátozza. »Még a hit kérdéseiben sem javíthatatlan a pápa döntvénye, míg az egyház hozzájárulását nem bírja.« Látni való, a két hatalom támogatja egymást. A király fölmentetett a pápaság világi, a papság viszont a pápa egyházi hatalmának föltétlen tekintélye alól. A kortársak úgy találták, hogy, ha Francziaországban még egyáltalán a katolikus egyházon belül állanak, úgy már legalább is a küszöbíg jutottak, hogy kilépjenek belőle. A király ama tételeket némileg hitcikkelyekké, symbolicus könyvvé avatta. Azt kívánta, hogy minden iskolában azok szerint tanítsanak, a jogi és hittudományi kar-

¹⁾ Foscari: *Relatione di Francia 1684*. Con non dissimile dipendenza segue l'ordine ecclco le massime e l'interesse della corte, come l'ha fatto conoscere l'assamblea sopra le vertenze delle regalia, unita, diretta e disciolta secondo le convenienze ed ispirationi del ministero politico. Provenendo dalla mano del re l'esaltatione e fortuna de soggetti che lo compongono, dominati sempre da nuove pretese e sperenze, si scorgono più attaccati alle compiacenze del monarcha che gli stessi secolari.

ban senki fokozatot ne nyerhessen, a ki esküt nem tesz reájok.¹⁾

De a pápának is volt még egy fegyvere. A király az összes többi főpapok ellenében legelől a declaratio létesítőit, ama gyűlésnek tagjait léptette elő a püspöki székekbe : Incze vonakodott megadni nekik az egyházi fölszentelést. A jövedelmeket élvezhették, de az ordinatiót meg nem kapták, a püspöki hivatal bármely egyházi cselekményét nem teljesíthették.

Ezt a bonyodalmat még inkább fokozta az, hogy XIV. Lajos e pillanatban és pedig kiváltképen azért, hogy tökéletesen igazhitűnek igazolja magát, a hugenották kegyetlen kiirtásához fogott. A katolikus egyháznak ezzel nagy szolgálatot vélt tenni. Mondogatták, hogy Incze egyetértett volt a rendszabálylyal.²⁾ Pedig a valóságban nem így áll a dolog. A római udvar ekkor nem akart fegyveres apostolok általi térítésekkel semminémű kapcsolatban állani : »ezt a módszert Krisztus nem használta ; az embereket be kell vezetni a templomokba, nem pedig őket kötözve oda hurezolni.«³⁾

Egyre új meg új összeütközések merültek föl. A fran-

¹⁾ Ranke : *Französische Geschichte* III. 368.

²⁾ Bonamici *Vita Innocentii Lebretnél* Magasin VIII. 98.

³⁾ Venier : *Relatione di Francia 1689*. Nel opera tentata nella conversion degli Ugonotti dispiacque al re, non riportar dal pontefice lode che sperava, a ricevè il papa in mala parte che fosse intrapresa senza sua participatione et eseguita con i noti rigori, — — pubblicando che non fosse proprio fare missioni d'apostoli armati, e che questo metodo nuovo non fosse il migliore, giachè Christo non se n'era servito per convertire il mondo : in oltre parve importune il tempo di guadagnar gli eretici al ora che erano più bollenti le controversie col papa.

czia nagykövet 1687-ben olyan erős kísérettel, sőt egy pár század lovassággal vonult be Rómába, hogy a menedékjogot, melyet a követek akkor nem csupán palotájokra, hanem a szomszédos utcákra nézve is igénybe vettek, noha e jogot a pápa ünnepélyesen eltörölte, nem igen lehetett volna tőle megtagadni. A követ fegyveres katonaságára támaszkodva, daczolt saját fővárosában a pápával. »Ők lóval meg kocsival jönnek — mondá Incze — mi azonban járni akarunk az úrnak nevében.« Kimondotta az egyházi fenytékeket a nagykövetre; a S. Luigi templom, melyben ez ünnepi nagymisén volt jelen, tilalom alá vettetett.¹⁾

Ekkor azután a király is a legszélső lépések felé haladt. Közzsinathoz fölebbezett, csapatai megszállották Avignont s a nunciust sz. Olonban ostromzár alá vették; azt hitték, az a szándéka, hogy Harlay párisi érseket, ki mind e lépéseket ha nem épen indította, de mégis helyeselte, Franciaország patriarchájává avatja.

Idáig nem jutott a dolog: a francia követ Rómában kiközösítve, a pápai meg Franciaországban fogva tartva, — harminczöt francia püspök kánoni fölszentelés nélkül, — egyik pápai terület a király által elfoglalva: mindezzel az egyházi szakadás tényleg már bekövetkezett. De azért XI. Incze egy talpalatnyit sem hátrált.

Ha azt kérjük: mire támaszkodott a harcban? úgy találjuk, hogy nem azon visszahatásra, melyet egyházi bün-

¹⁾ Legatio marchionis Lavardini Romam ejusque cum Romano pontifice dissidium 1697. Ez czáfolata Lavardin művének s az eseményeket sok nyugalommal és belátással taglalja; azon jeles publicistikai iratok sorába tartozik, melyek XIV. Lajos igényei ellenében Németországban, Hollandban, Spanyolországban és Olaszországban irattak. Vesd össze Ranke: Englische Geschichte VI.

tetései Franciaországban keltettek, nem apostoli tekintélyének hatalmára, hanem legelől arra az általános ellenállásra, a melyet XIV. Lajosnak Európa szabadságát lényegében fenyegető vállalkozásai ébresztettek: ahhoz csatlakozott a pápa is.

Legjobb tehetségéhez képest támogatta Ausztriát a török háborúban: ¹⁾ e hadjáratok szerencsés lefolyása az egész pártnak s a pápának is új támaszt adott.

Nehezen lesz ugyan bebizonyítható, hogy Incze, a mint mondták, orániai III. Vilmostal közvetlen összekötetésben állott s Anglia elleni tervéről személyesen is tudott volna valamit.²⁾ De annál több bizonyossággal mondhatjuk ki: miniszterei tudtak a dologról. A pápának csak annyit mondtak, hogy az orániai herceg a Rajnánál álló csapatok fővezényletét veszi át s a német birodalom, valamint az egyház jogait védeni fogja XIV. Lajos ellen; e célra ő meg jelentékeny pénzsegélyt ígért. De államtitkára, Cassoni gróf, már 1687. végén azon határozott értesítést vette, hogy az elégedetlen angoloknak az a tervök, hogy Jakab királyt a tróntól megfosszák s a koronát az

¹⁾ Relatione di Roma di Giov. Lando 1689. A pénzsegélyt két millió scudíra becsülik.

²⁾ A Mémoires sur le règne de Frédéric I. roi de Prusse par le comte de Dohna 78. oldalon is fölmerül ez állítás. Krisztina királynő útján jutottak el atyjához a levelek, qui les fesoit passer par le comte de Lippe, d'où un certain Paget les portoit a la Haye. Ez adatot részletessége daczára kétségbe kell vonni, ha figyelembe vesszük, hogy Krisztina királynő ez időben feszült lábon állt a pápával. Azon viszony mellett, mely levelezéséből kitűnik, lehetetlennek tartom, hogy a pápa, ki egykor vállat vonva állítólag azt mondá »è una donna,« ilyen titkot bizott volna reá. Mindazonáltal lehetnek titkos római jegyzékek, melyek az ő közvetítésével továbbíttattak.

orániai herczegnére ruházzák át. A gróf rosszul választotta össze környezetét: háznépében a francziák árulót találtak. Azon iratokból, melyekbe ez urának legtitkosabb kabinetjében bepillantást tudott nyerni, vették a francia és az angol udvarok e tervek első hírét. Csodálatos bonyodalom! A római udvarban kellett összefolyniok egy olyan szövetség szálainak, a melynek célja és eredménye az volt, hogy megmentse a nyugati Európában a protestantismust azon utolsó nagy veszedelemtől, mely fenyegette s az angol trónt örökre megnyerje ezen hitvallásnak.¹⁾ Habár XI. Incze, mint mondám, nem is tudott ezen egész tervről, mégis tagadhatatlan, hogy olyan ellenzékhez csatlakozott, mely nagyobbára protestáns erőkön és ösztönzéseken nyugodott.²⁾ Az ellenállás, melyet a kölni érseki székhely irányában, kit XIV. Lajos támogatott, tanusított, amaz ellenzék érdekének szolgált s lényegesen hozzá járult a háború kitöréséhez. Ez a háború nagyban elősegítette, hogy a pápai tekintély Franciaországgal szemben visszaállíttassék. Ha a pápa a saját politikájával a protes-

¹⁾ Kevéssé vétetett figyelembe, de döntők e viszonyokra a *Lettre écrite par le Cl. d'Etrées, ambassadeur extraord. de Louis XIV, à M. de Louvois 18 Déc. 1687. Oeuvres de Louis XIV. tom. IV, 497.* Kitűnik ebből, mily korán volt II. Jakab értesítve. A fiatal Mylord Norfolk, ki incognitoban Rómában időzött, nyomban futárt küldött hozzá. Makintosh (*History of the revolution, II, 157.*) föltételezi, hogy Jakab 1688. május közepén meg volt győződve az orániai herczeg szándékairól Anglia ellen. De már márczius 10. és 11-én mondta volt a pápai nunciusnak: »il principe avere in principal mirà d'Inghilterra.« (*Lettera di Monsr. d'Adda ugyanott 346.*) Szerencsétlensége az volt, hogy maga sem hitt a dologban.

²⁾ IX. Incze viszonyáról II. Jakab angol királyhoz Ranke: *Englische Geschichte VI. 151.*

tantismust segítette elő, viszont a protestánsoknak, midőn az európai súlyegyent az »exorbitans hatalom« ellen fen-tartották, hozzá kellett járulniok ahhoz, hogy az utóbbi a pápaság egyházi igényeihez is alkalmazkodják.

XI. Incze ezt már nem élte ugyan meg. De mindjárt az első francia követ, ki a pápa halála után (1689. aug. 10.) Rómában megjelent, lemondott a menedékjogról; a király magatartása megváltozott; visszaadta Avignont és alkudozni kezdett.

Ez annál szükségesebb volt, mert az új pápa, VIII. Sándor, bármennyire eltért máskülönben elődének szigorú példájától, ebben a pontban megmaradt Incze alapelveinél. Sándor az 1682-ki határozatokat ¹⁾ újlag érvényteleneknek és üreseknek, semmiseknek, senkit nem kötelezőknek — még azt sem, ki esküt tett reájok — nyilvánította; éjjel-nappal — mondá — keserőséggel telt szívvvel gondol reájok, könnyyel és sohajtással nyitja fel szemeit.

VIII. Sándor korai halála után a francziák min-dent elkövettek, hogy békeszerető, engesztelésre hajlandó férfiú választassék pápának; ²⁾ a mit Antonio Pignatelli-

¹⁾ In dictis comitiis 1682 tam circa extensionem juris regaliae quam circa declarationem de potestate ecclesiastica actorum ac etiam omnium et singulorum mandatorum, arrestorum, confirmationum, declarationum, epistolarum, edictorum, decretorum quavis autoritate sive ecclesiastica sive etiam laicali editorum, nec non aliorum quomodolibet praejudicilium praefatorum in regno supradicto quando-cunque et a quibusvis et ex quacunque causa et quovis modo factorum et gestorum ac inde secutorum quorumque tenores 1690. aug. 4. Cocquel, IX. 38.

²⁾ Domenico Contarini: *Relatione di Roma 1696*: Tenendosi questa volta da Francesi bisogno d'un papa facile e d'animo assai rimesso e che pot'sse facilmente esser indotto a modificare la bolla

vel — XII. Incze — csakugyan sikerült elérniök (1691. július 12.)

De a pápai szék méltóságából bármit engedni ennek a pápának is ép oly kevésbé volt kedve, a mint nem volt kényszerítő alkalmá, minthogy a szövetségesek fegyverei komolyan és fenyegetőleg foglalkoztatták XIV. Lajost.

Hét esztendőn át alkudoztak. Incze nem egyszer elvette a francia papok részéről javaslatba hozott formulákat. Végül is ki kellett jelenteniök, hogy minden, mi az 1682-ki gyűlésben tárgyalatott és határozatott, nem tárgyaltnak s határozatba nem mentnek tekintendő: »Leborulva szentséged lábai elé, valljuk be e fölötti kimondhatatlan fájdalmunkat.« ¹⁾ Csak ilyen föltétlen visszavonás után adta meg nekik Incze a canoni institutiót.

Csupán ily föltételek mellett állíttatott vissza a béke.

fatta nell'agonia di Alessandro VIII. sopra le propositioni dell'assemblea del clero dell'anno 1682, diedero mano alla elezione di esso.

¹⁾ Azt állították ugyan s a többek közt Petitot (*Notices sur Portroyal* 240.) azon nézetben van, hogy e levelet a janzenisták koholták, pour répondre du ridicule et de l'odieux sur les nouveaux évêques; de először is a másik részről sohasem mutattak fel más formulát, azután pedig a fentebbit a római írók legalább közvetve mindenkör elismerték; ezt teszi például Novaes: *Storia de pontifici* tom. XI. 117. Végül mindjárt azon időben általánosan valódinak tartatott, az udvarnál is ellenmondás nélkül. Domenico Contarini ezt mondja: Poco dopo fu preso per mano da Francesi il negotio delle chiese de Francia proponendo diverse formule di dichiarazione, — — materia ventilata per il corsa di due anni e conclusa et aggiustata con quella lettera scritta da vescovi al papa che si è diffusa in ogni parte. De ez ugyanaz a formula; más nem ismeretes. Daunou: *Essai historique sur la puissance temporelle des papes* II. 196. szintén mint valódit közli ez iratot.

XIV. Lajos megírta a pápának, hogy visszavonja a négy cikkely követése tárgyában kiadott rendeleteit. Látni való tehát, hogy a római szék még egyszer megvédte magát, még pedig igényeinek teljességében a leghatalmasabb király ellen is.

De nem nagy hátrány volt-e már az is, hogy ily határozottan ellenséges irányú nézetek egy ideig törvényszerű, a kormánytól jóváhagyott érvényességet élveztek? Zajos feltűnéssel, országos határozatképen hirdették ki; magán uton, egész csöndben, levél alakjában, mégis csak egyesektől, kik rászorultak a római udvar kegyelmére, vonattak vissza. XIV. Lajos ezt megengedte, de ne higyjük, hogy a négy cikkelyt maga szándékolta volna visszavonni, ámbár néha Rómában is ennek nézték a történeteket. Még sokkal későbbben sem akarta túrni, hogy a római udvar a cikkelyek hivatól az institutiót megtagadja. Kijelenté, hogy csupán a kötelezettséget szüntette meg, hogy e cikkelyek taníttassanak; de a legkevésbbé sem szabad bárkit is gátolni abban, hogy azokat vallja.¹⁾ És még egy másik meg-

¹⁾ A király szavai a XII. Inczéhez 1693. szept. 14-én Versaillesben írt levélben a következők: J'ai donné les ordres nécessaires afin que les choses contenues dans mon édit du 22 Mars 1682 touchant la déclaration faite par le clergé de France (à quoi les conjunctures passées m'avoient obligé) ne soyent pas observées. Egy 1713. július 7-ki levélben, melyet Artaudból ismerünk (Histoire du pape Pie VII 1836. Tom. II. 17) még ez áll: on lui (au pape Clément XI) a supposé contre la vérité, que j'ai contrevenu à l'engagement pris par la lettre que j'écrivis à son prédécesseur, car je n'ai obligé personne à soutenir contre sa propre opinion les propositions du clergé de France, mais il n'est pas juste que j'empêche mes sujets de dire et de soutenir leur sentiment sur une matière qu'il est libre de soutenir de part et d'autre. Látni való, hogy XIV. Lajos utolsó éveiben sem volt annyira római-

jegyzést kell tennünk. Épenséggel nem a saját erejével védte meg magát a pápa, hanem csupán egy nagy politikai combinatio következtében, csupán azzal, hogy Franciaország általában szűkebb határok közé szoríttatott vissza. Mi történik akkor, ha ezek a körülmények változnak, ha nem akad többé senki, ki a római széket a támadó fél ellenében meg akarná védeni?

Spanyol örökösödés.

Az, hogy a Habsburg-család spanyol ága kihalt, a pápaságra is a legfőbb fontosságu esemény volt.

Azon az ellentétén, melyben a spanyol monarchia Franciaországhoz állott s mely az európai politika jellegét általában meghatározta, nyugodott végokaiban a pápai székek szabadsága és önelhatározása is; a spanyolok vezéreszméi békével környezték az egyházi államot másfél századon át. Bármilyen történjék, mindenkor veszedelmes lehetett, hogy egy olyan állapot, melyre a létel összes szokásai vonatkoztak, egyszerre kétségessé vált.

De még aggasztóbb volt az, hogy az örökösödésre nézve viszály forgott fenn, mely általános háborúvá való fajulással fenyegetett, olyan háborúvá, melynek azután nagyobbára Olaszországban kellett kivivatnia. A pápa maga alig menekülhetett a kénytelenségtől, hogy pártot foglaljon; másrészt azzal sem kecsegtethette magát, hogy ezen párt diadalához valami lényegessel járulhatna.

Egy velencei követ följegyzí azon általa is némi

hódolatos, mint föltételezik. Elszántan mondja : »je ne puis admettre aucun expédient.«

kételylyel kísért hírt,¹⁾ hogy XII. Incze pápa II. Károly spanyol királynak azt tanácsolta, hogy a francia herceget nevezze ki örökösévé s hogy a szent atyának ezen tanácsa kiválóan közreműködött ama végrendelet szerkesztésében, melytől olyan sok függött.

Ez a hír annyiban tökéletesen alapos, a mennyiben II. Károly, ki megbotránkozott az európai hatalmak szándékán, hogy monarchiáját feloszszák s kit már államtanácsa megnyert azon eszmének, hogy elismerje a francia igényeket, lelkiismeretének teljes megnyugtatóására e lépésnél a római székhez fordult, mely azt azután határozottan helyeselte s az előadott okokat még néhány újjal egészítette ki.²⁾

A római szék akkor jó lábon állt XIV. Lajossal; abban hagyta a franciaellenes politikát, melyet VIII. Orbán óta csaknem szakadatlanul követett. Minthogy a másik részen erős protestáns befolyást lehetett várni, a szentszék előnynek látta a vallásra, ha az egész spanyol monarchia osztatlanul átszáll egy olyan családból való herczegre, mely akkor kiválóan katholikusnak tartotta magát. Azon bizottságban, mely ez ügyben kiküldetett, részt vett Giovan Francesco Albani bibornok is, ki csakhamar pápának megválasztatott (1700. nov. 16.) Egy pillanatig sem csinált tit-

¹⁾ Morosini Relatione di Roma 1707. Se il papa abbia avuto mano o partecipazione nel testamento di Carlo II, io non ardirei d'asserirlo, nè è facile di penetrare il vero con sicurezza. Bensi addiro solo due fatti. L'uno che questo arcano, non si sa se con verità, fu esposto in uno manifesto uscito alle stampe in Roma ne primi mesi del mio ingresso all'ambasciata, al lora che dall uno l'altre partito si trattava la guerra non meno con l'armi che con le carte. L'altro che il papa non s'astenne di far publicie legj al christmo d'essersi ritirato dal partaggio ricevendo la monarchia intiera per le nepote.

²⁾ Ranke : Französ. Gesch. IV, 108.

kot érzelmeiből. XI. Kelemen, — mert így nevezte magát — nyilvánosan dicsérte XIV. Lajos abbeli elhatározását, hogy az örökséget elfogadja: szerencsekivánó levelet intézett V. Fülöphöz s egyházi javakból pénzbeli segélyben részesíté, mintha joga iránt kétség sem forogna fenn.¹⁾ XI. Kelemen a római udvar növendékének, igazi képviselőjének volt tekinthető, mely udvarból sohasem távozott; nyájassága, írói tehetsége, feddhetetlen élete általános elismerést szereztek neki; ²⁾ a három utolsó pápához, bármennyire különbözők lettek légyen, egyenlően jól hozzá tudott simulni, magát szükségessé tudta nekik tenni; gyakorlott, használható és mégis sohasem kényelmetlen tehetségével emelkedett folyton magasabbra. Ha egyszer azt mondotta, hogy mint bibornok jó tanácsot tudott adni, de mint pápa nem tud magán segíteni, úgy ez azt jelentheti, hogy képebbnek érezte magát arra, hogy egy mástól kiinduló ösztönzést megragadjon és tovább vezessen, mint arra, hogy szabad elhatározásra jusson s a maga szándékát valósítsa. Midőn mindjárt trónraléptekor újított szigorral vette fel a többek közt a jurisdictionalis kérdéseket, csupán a közvéleményt, a curia érdekét követte. Most meg erősen hitt a nagy király szerencsében és hatalmában is. Nem kételkedett benne, hogy XIV. Lajosé marad a győzelem. A Németországból és Olaszországból 1703-ban Bécs ellen indított vállalatnál, mely a harc gyors eldöntését helyezte kilátásba, nem birta, mint a velencei követ állítja, palástolni

¹⁾ Buder : *Leben und Thaten Clemens XI.* tom. I. 148.

²⁾ Erizzo, *relatione di Roma 1702.* Infatti pareva egli la delizia di Roma, e non eravi ministro regio né natione che non credesse tutto suo il cardinale Albani. Tanto bene, teszi hozzá, sapeva fingere affetti a variare linguaggio con tutti.

az örömet és az elégtételt, melyet benne a francia fegyverek haladásai keltettek.

De épen azon pillanatban fordult a koczka; a király ama német és angol ellenségei, kikhez XI. Incze csatlakozott volt, kiktől azonban XI. Kelemen lassankint elidegenedett, olyan diadalokat arattak, mint azelőtt sohasem; a császári hadak a porosz sereggel egyesülve Olaszországba özönlöttek: azt a pápát, ki olyan kétszinűen viselkedett, nem voltak hajlandók kimélni: a császárság régi igényei, melyekre V. Károly óta nem gondoltak többé, újra fölelevenedtek.

Nem akarjuk itt mindazt a keserű tévelygést ecsetelni, a melybe XI. Kelemen bonyolítottatott; ¹⁾ végül a császáriak határidőt szabtak neki békejavaslataik elfogadására, melyek közt a legfontosabb az osztrák trónkövetelő elismerése volt. Hasztalan nézett szét a pápa segítséget keresve. Megvárta a kijelölt napot, melynek elteltével a császáriak, mint kijelentették, a várost és a pápai államot ellenségképen árasztották volna el; e nap 1709. január 15-ke volt; csak ennek utolsó órájában, este tizenegy órakor irta alá az egyezményt. Egykor szerencsekivánattal üdvözölte volt V. Fülöpöt, most kénytelennek látta magát, Fülöp ellenlábását, III. Károlyt katolikus királynak elismerni.²⁾

¹⁾ Például a beszállásolások Parmában és Piacenzában, hol a papokat is sarczfizetésre kényszerítették. Accord avec les députés du duc et de la ville de Plaisance 14. déc. 1706. art. IX, que pour soulager l'état tous les particuliers, quoique très-privilégiés, contribueroient à la susdite somme. Épen ezt nem akarta a pápa tőlni. Erre a császári igényeket fokozott erélylyel újították meg. Contredéclaration de l'empereur Lambertynél V. 85.

²⁾ A feltétel, mely eleinte titokban tartatott, az osztrák követ-

Ezzel azonban nem csupán a pápaságnak döntő birói tekintélyére méretett súlyos csapás, hanem politikai szabadságát és önelhatározását is elragadták tőle. A francia követ azon nyilatkozattal távozott el Rómából, hogy ez nem is székhelye többé az egyháznak.¹⁾

Már-már általában más alakot kezdett a világ helyzete öltetni. Tagadhatatlanul mégis a protestáns Anglia volt az, mely a spanyol és katolikus monarchia végső sorsa ügyében a döntést létrehozta. Minő befolyást gyakorolt tehát még a nagy kérdésekre a pápa egy protestáns hatalomnak ezen túlsúlya mellett?

Az utrechti békében olyan országok, melyeket a pápa a saját hűbérének tekintett: Szicilia, Szardinia, új fejedelmeknek adattak, a nélkül, hogy ebben csak tanácsát is kikérték volna.²⁾ Az egyházi főpásztor csalhatatlan eldöntése helyére a nagyhatalmasságok megegyezése lépett.

Sőt e mellett a pápai széket különös szerencsétlenség érte.

Politikájának mindenkor egyik legelőkelőbb szempontja az volt, hogy az olasz államokra befolyással birjon, s a mennyire lehet, közvetlen fensőbbiséget érvényesítsen reájok.

Most azonban nem csupán a német Ausztria vetette meg lábát csaknem nyílt küzdelemben a pápával Olaszországban; Szavoya hercege szintén a pápával való ellentétben jutott a királyi hatalomhoz és új nagy birtokokhoz.

nek Marlborough herceghez intézett levelében jutott köztudomásra. Lambertynél V. 242.

¹⁾ Lettre du maréchal Thessé au pape 12. juillet 1709.

²⁾ Minő különös volt Szavoya magaviselete: Lafitau Vie de Clément XI. tom. II. 78.

És így ment ez immár tovább.

Hogy a Bourbonok és Ausztria közötti viszály elintéztessék, a hatalmak teljesítették a spanyol királyné azon ohaját, hogy egyik fiának átengedjék Parmát és Piacenzát. Két század óta még tagadásba sem került a pápa fensőbb-sége e herczegség felett; a herczegek hűbérbe kapták s adót fizettek érte; de most, hogy ez a jog új jelentőséget nyert, mivel előre lehetett látni, hogy a Farnese-család fiágban nem sokára kihal, nem voltak reá többé tekintettel. A császár egy spanyol infansnak adta hűbérül az országot. A pápa nem tehetett egyebet, mint hogy tiltakozást bocsátott ki, melyet senki sem vett figyelembe.¹⁾

De csak egy pillanatig tartott a béke a két uralkodó család közt. 1733-ban a Bourbonok megújították igényöket Nápolyra, mely Ausztria kezén volt; a spanyol követ szintén felajánlotta a pápának felsőbb-sége elismerését s a hűbéradót. XII. Kelemen ekkor szívesen úgy hagyta volna a dolgokat, a mint álltak; bibornokokból alakított bizottságot küldött ki, mely a császári igények mellett döntött. A hadi szerencse azonban ezuttal is a pápai ítélet ellen fordult: a spanyol fegyvereké maradt a győzelem. Rövid idő múlva Kelemen kénytelen volt Nápoly és Szicília investitúráját ugyanazon infansnak ítélni oda, kit olyan nagy bosszúsággal látott Parmának birtokába helyezkedni.

Mindezen küzdelmek végleges eredménye nem valami nagyban ütött ugyan el attól, melyet a római udvar eredetileg szándékolt vala; a Bourbon-család kiterjeszkedett Spanyolországban és Olaszország nagy részében, — de

¹⁾ Protestatio nomine sedis apostolicae emissa in conventu Cameracensi. Roussetnél: Supplément au corps diplomat. de Dumont III., II, 173.

mégis minő teljesen más körülmények közt történt ez, mint eredetileg hitték.

A döntő szó a legfontosabb pillanatban Angliától indult ki; nyilvánvaló ellentétben a szentszékkal nyomultak a Bourbonok Olaszországba; a tartományok különválása, melyet kerülni akartak, épen bekövetkezett s Olaszországot és az egyházi államot szakadatlanul ellenséges hadakkal töltötte meg. Ezzel a pápai szék világi tekintélye egész legközelebbi környezetéig meg volt ingatva.

Ez azután az egyházjogi vitás kérdésekre, melyek a politikai viszonyokkal oly szorosan összefüggtek, szükségképen nagy visszahatást gyakorolt.

Mennyire érezni kényszerült ezt már XI. Kelemen!

Nem egyszer eltávolították Nápolyból nuncziusát; Sziciliában egy ízben a római érzelmű papokat tömegesen összefogdosták és az egyházi államba vitték;¹⁾ már-már minden olasz területen nyilvánult a szándék, hogy csupán benszülőtteket engedjenek az egyházi méltóságok birtokába jutni;²⁾ Spanyolországban is bezárták a nuncziaturát,³⁾ s XI. Kelemen egyszer azt hitte, hogy kénytelen lesz Alberonit, a spanyol vezérő minisztert az inquisitio elé idézni.

Évről évre messzebb vivőkké lettek ezek a bonyodalmak. A római udvarnak nem volt meg többé az az ereje és erélye, hogy hiveit összetartsa.

¹⁾ Buder : Leben und Thaten Clemens XI ; III. 581.

²⁾ Lorenzo Tiepoloból — relatione di Roma 1712. — látjuk, hogy a császáriaknak Nápolyban valamint Milanóban már akkor az volt a szándékuk, »que benefici ecclesiastici siano solamente dati a nazionali, colpo di non picciolo danno alla corte di Roma se si effettuasse.«

³⁾ San Felipe : Adalékok Spanyolország történetéhez III, 214.

»Nem tagadhatom — mondja Mocenigo velencei követ 1737-ben, — van benne valami természetellenes, ha a katolikus kormányok mindnyáját olyan nagy viszálykodásokban látjuk a római udvarral, hogy képzelni sem lehet kiegyezést, a mely ez udvart nem életerejében sértené. Akár a nagyobb felvilágosodás, mint sokan föltételezik, akár a gyöngék elleni erőszakoskodás szelleme teszi, de bizonyos, hogy a fejedelmek gyors lépéssel törnek arra, hogy a római széket minden világi jogosítványától megfoszszák.« ¹⁾

Ha Rómában felnyitották szemöket, ha szétnéztek, észre kellett venniök, hogy minden kockára van téve, ha kezet nem nyujtanak a békéhez.

XIV. Benedek — Prospero Lambertini 1740—1758. — emléke áldásos, mert eltökélte magát, hogy az elengedhetetlen engedményeket megteszi.

Ismeretes, mennyire nem engedte magát XIV. Benedek méltóságának nagy jelentőségétől elvakíttatni, önhittséggel eltöltetni. Tréfáló fürgeségéhez, bolognai adomáihoz nem lett hűtelen azért, mert pápa volt. Fölkelt munkája mellől, környezetéhez lépett, elmondott egy ötletet, mely munka közben eszébe jutott s azután újra visszatért asztalához.¹⁾ Mindig a dolgok fölött maradt. Szabad pillantással tekintette át a pápai szék viszonyát az európai hatalmakhoz s meglátta, mit lehet megtartani, miről kell

¹⁾ Aluise Mocenigo IV : Relatione di Roma 16. april 1737.

²⁾ Relatione di F. Venier di Roma 1744 : Asceso il papa al trono di S. Pietro, non seppe cambiare l'indole sua. Egli era di temperamento affabile insieme e vivace, e vi restò : spargeva fui da prelato li suoi discorsi con giocosi sali, ed ancor li conserva : — — dotato di cuore aperto e sincero trascurò sempre ogn'una di quelle arti che chiamano romanesche.

lemondani. Jó egyházjogtudós volt s mégis sokkal inkább pápa, semhogy ebben valami nagyon messzire ragadtatta volna magát.

Pápaságának bizonyára legrendkívülibb ténye az a concordatum, melyet 1753-ban Spanyolországgal kötött. Rábirta magát, hogy lemondjon a kisebb javadalmak betöltésének jogáról, mely ott még mindig a curiát illette, habár most már csak heves ellenmondás között. De az udvar így minden kártalanítás nélkül veszítse el a jelentékeny pénzbeli nyereséget, melyet eddig onnan húzott? Egy csapásra elejtse a pápai hatalom a személyekre való befolyását is? Benedek következő kivezető utat talált. Az említett javadalmak közül ötvenkettő név szerint a pápa betöltésének tartatott fenn, »hogy megjutalmazhassa azon spanyol papokat, kik erre erélylyel, tiszta erkölccsel, tudományossággal vagy a római székek tett szolgálatokkal igényt szereznek.«¹⁾ A curia veszteségét pénzzé számították át. Kitünt, hogy bebizonyíthatólag 34,300 scudira rug a veszteség. A király kötelezte magát olyan tőkét fizetni, melynek kamatai három százalékkal számítva ugyanannyit tesznek: ez a tőke 1.143,330 scudiban állapíttatott meg. A mindent

¹⁾ Accio non meno S. Sta che i suoi successori abbiano il modo di provvedere e premiare quegli ecclesiastici che per probità e per illibatezza de' costumi o per insigne letteratura o per servizi prestati alla s. sede se ne renderanno meritevoli. (A concordatum szavai, a többek közt az angol Committee reportban 1816. 318 oldal.) Carvajal egy utasításából (ki van nyomtatva Cantillo: Tratados de par 425) kitűnik, hogy a spanyol kormány szándékai eredetileg még sokkal tovább mentek. A hivatalos tárgyalások mellett Ensenada, a beavatottabb miniszter, egy titkosat is folytatott. A pápa maga szerkesztette a concordatumot; Ensenada megküldte a kikötött összeget, még mielőtt az okmány aláíratott.

kiegyenlítő pénz egyszer végre egyházi ügyekben is bebizonyította közvetítő erejét.

A legtöbb más udvarral XIV. Benedek szintén engedményeket tartalmazó szerződésekre lépett. A portugáli király patronusi joga, melylyel már birt, még inkább kiterjesztetett s megadatott neki azon egyházi tiszteleti előjogaihoz, melyeket szerzett, a »Leghivőbb«-nek czime is. A szardíniai udvar, mely kétszerte elégedetlen volt, mivel az engedményeket, melyekre kedvező pillanatokban szert tett, az utolsó pápaság alatt visszavonták, most az 1741-ki és 1750-ki concordáló utasításokkal kielégítettett.¹⁾ Nápolyban, hol a kormánynak — a császárnak is — támogatásával főleg Gaetano Argento által olyan jogász-iskola alakult, a mely az egyházi jognak contestatióit legkiválóbb tanulmányává tette s a pápai igényekkel szemben élénk ellenállást fejtett ki ¹⁾, XIV. Benedek megtűrte, hogy a nunciatura jogait nem csekély mértékben korlátozzák s a papokat a közadózásban való részvételre szorítsák. A császári udvarnak megadta az ünnepnapok kért apasztását, mi annak idején olyan nagy feltűnést keltett; ámbár a pápa csak azt engedte meg, hogy ily napokon szabad dolgozni, a császári udvar habozás nélkül erőhatalommal kényszerítette a lakosokat a munkára.

Ilyképen még egyszer kiengesztelődtek a katolikus udvarok egyházi fejökkel; még egy ízben helyreállott a béke.

De lehetett-e azt a meggyőződést táplálni, hogy ezzel

¹⁾ Risposta alla notizie dimandate intorno alla giurisdittione ecclesiastica nello stato di S. Mta Torino 5. Marzo 1816. A Commitee-reportban 250. oldal.

¹⁾ Giaunone Storia di Napoli VI. 387.

rendben van minden? El lehetett-e az állam és egyház közötti viszályt, mely csaknem a katholicismus benső szükségességén nyugszik, az ilyen könnyű szerrel történő egyezkedésekkel intézni? Ezek épenséggel nem felelhettek meg másnak, mint azon pillanatnak, melyben keletkeztek. A felzavart mélységből már új és sokkal hatalmasabb viharok tünetei jelentkeztek.

A nemzetközi helyzet változása. Belső forrongások.

A jezsuiták eltörlése.

Nem csupán Olaszországban, déli Európában, hanem a dolgok általános politikai helyzetében is a legnagyobb változás ment végbe.

Hol voltak az idők, mikor a pápaság — még pedig nem ok nélkül — azt a reményt táplálhatta, hogy újra meghódítja Európát és a világot?

Azon öt nagyhatalom közé, mely már a tizennyolcadik század közepén a világ sorsáról határozott, három nem-katholikus emelkedett. Érintettük, minő kísérleteket tettek előbbi korszakokban a pápák, hogy Lengyelországból Oroszországot és Poroszországot, Franciaországból s Spanyolországból Angliát legyőzzék. Most épen ezek a hatalmak vettek részt a világuralomban; sőt ámitás nélkül mondhatni, hogy azon időben övék volt a túlsúly Európa katolikus felével szemben.

Nem mintha egyik hitelv a másikon, a protestans hittudomány a katolikuson diadalmaskodott volna: ezen a téren nem mozgott többé a viszály; a változást ama nemzeti fejlődések okozták, melyek alapjait fentebb érintettük: a nem-katholikus rész államai általában a katho-

likusoké fölé kerekedtek. Az oroszok összetartó monarchikus érzelme Lengyelország széthulló arisztokracziáján, — az angolok ipara, gyakorlati érzéke, tengerészi tehetsége a spanyolok hanyagságán és a francziák ingadozó, belállapotok véletlen gerjedelmeitől függő politikáján, — Poroszország erélyes szervezete és katonai fegyelme a foederativ monarchia alapelvein győzedelmeskedett, a mint az akkori Ausztriában megtestesült.

Noha ez a túlsúly épenséggel nem volt egyházi természetű, szükségképen visszahatást gyakorolt az egyházi ügyekre is.

Először azért, mert ez államokkal a vallásfelekezeti pártok vergődtek hatalomra. Oroszország például Lengyelország egyesült tartományaiban egyszerűen görög (nem egyesült) püspököket nevezett ki ¹⁾; Poroszország emelkedése lassankint újra visszaadta a német protestansoknak az önállóság és az erő olyan érzetét, minővel rég nem bírtak; minél határozottabban vergődött Anglia protestáns hatalma uralomra a tengeren, annál inkább kellett a katholikus hittérítő helyeknek háttérbe lépniök s hatékonyságukban veszteniök, hisz ez a tevékenység egykor politikai befolyáson is nyugodott.

De más értelemben is. Még a tizenhetedik század utolsó felében, mikor Anglia a francia politikához volt fűzve, Oroszország pedig a többi Európától ugyszólván el volt választva, a brandenburgi-porosz hatalom meg csak emelkedő félben volt, a katholikus hatalmak: Franciaország, Spanyolország, Ausztria, Lengyelország még meg hasonlóságukban is uralkodtak az európai világon. Azt hi-

²⁾ Rulhière Histoire de l'anarchie de Pologne I. 181.

szem, lassankint át kellett mennie a köztudatba, hogy ez immár gyökeresen megváltozott: a semmiféle túlhatalom által nem korlátolt politikai-vallásos létel önérzetének el kellett tűnnie. A pápa csak most tapasztalta, hogy nem áll többé a hangadó világhatalom élén.

Végre pedig nem kellett-e gondolkodni azon, mi okozta e változást? Minden vereség, minden veszteség benső átalakulást fog előidézni az olyan legyőzötnél, a ki még nem esett önmaga felett kétségbe: arra fogja ösztönözni, hogy utánozza az erősebb ellenséget, hogy versenyre keljen vele. A nem-katholikus világ szigorúbban monarchikus, katonai-kereskedelmi irányzatai immár behatoltak a katolikus államokba. Minthogy nem lehetett tagadni, hogy a hátrány, a melybe jutottak, egyházi alkotmányukkal függ össze, a mozgalom mindenekelőtt e térre vetette magát.

Itt pedig egyéb, hatalmas forrongásokkal találkozott, melyek időközben támadtak a vallás és a vélemény mezején a katholicizmuson belől.

A jansenista viszályok, melyek eredetét megfigyeltük, kettős hevességgel ujúltak meg a tizenharmadik század elején. Legfőbb helyről indultak ki. Franciaországban, a legfőbb egyházi tanácsban a király gyóntatója, rendszert jezsuita és a párisi érsek szokta a legkiválóbb befolyást gyakorolni. Innen vezette La Chaise és Harlai szoros összeköttetésben a korona vállalatait a pápaság ellen. Nem oly jól értették meg egymást utódaik, Le Tellier és Noailles. Apróbb nézeteltérések lehettek, melyek az első okot szolgáltatták: az egyiknél szigorúbb ragaszkodás a jezsuita, a molinista, a másikinál türelmességre irányuló hajlam a jansenista fogalmak iránt; lassankint azonban teljes meghasonlás támadt közöttük: a király kabinetéből hasonlott

meg a nemzet. A gyóntatónak sikerült nem csupán a hatalmat megtartani, a királyt megnyerni, hanem a pápát is az Unigenitus bulla kiadására bírni, melyben elítéltettek a bűnről, kegyelemről, megigazulásról és egyházzal való jansenista tanok kevésbé rideg kifejezéseikben is, néha szó szerint úgy, mint Ágostonban vélték azokat találni és még sokkal szélesebb terjedelemben, mint az ismert öt tételben foglaltattak. ¹⁾ Ez volt az utolsó eldöntés a régi, Molina által fölvetett valláskérdésekben: a római szék olyan hosszú tétova után végre kétségtelenül a jezsuiták részére állott. Igaz ugyan, hogy ezzel meg tudta magának nyerni a hatalmas szerzetet, mely azóta — mit, mint láttuk, előbb épenséggel nem mindig tett, — a legélénkebben kardoskodott az ultramontán tanokért, a pápai hatalom igényeiért; sikerült neki az is, hogy a francia kormányval jó viszonyban maradjon, mely az említett döntvény hozatalát épen kezdeményezte volt: nem sokára már csak olyanokat alkalmaztak, kik e bullának alávetették magokat. De a másik részen meg a leghatalmasabb ellenzék támadt: a tudósokban, a kik Ágostonhoz, azon szerzetrendekben, melyek Aquinoi Tamáshoz tartották magokat, — a parlamentekben, melyek a római udvar minden új cselekedetében a gallicán jogok sérelmét látták: — most végre a jansenisták komolyan síkra szálltak a szabadságért: folyton messzebb menő me-

¹⁾ A Mémoires secrets sur la bulle Unigenitus I. 123. leírják az első benyomást, melyet a bulla tett. Les uns publioient qu'on y attaquoit de front les premiers principes de la foi et de la morale; les autres qu'on y condamnoit les sentiments et les expressions des saints pères; d'autres qu'on y enlevait à la charité sa prééminence et sa force; d'autres qu'on leur arrachait des mains le pain céleste des écritures; — les nouveaux réunis à l'église se disoient trompés stb.

részséggel fejlesztettek ki egy a rómaival ellenkező tant az egyházról; sőt egy protestáns kormány védelme alatt eszméjüket nyomban valósították: Utrechtben érseki egyház keletkezett, a mely általánosságban katolikus volt, e mellett azonban Rómától teljes függetlenségben tartotta magát s a jezsuita-ultramontán iránynyal szüntelen háborút viselt. Megérdemelné a fáradságot, hogy e véleményeknek egész Európában való fejlődését, elterjedését és hatékonyságát kutassuk. Francziaországban bántották, üldözték, minden állásból kiszorították a jansenistákat; de ez, a mint rendszeren történni szokott, a fődologban nem ártott nekik: az üldözések folyamán a közönség nagy része mellettök nyilatkozott. Ha csak csodákban való hitök túlzásával rossz hirbe nem hozták volna megokolt tanaikat is! De a tisztább erkölcsiséggel és mélyebb hittel mindenesetre szoros viszonyban maradtak, mely mindenfelé utat nyitott nekik. Nyomaikat megtaláljuk Bécsben és Brüsszelben, Spanyolországban és Portugálban ¹⁾, egész Olaszországban ²⁾. Az egyetemes katolikus keresztyénségben elterjedtek tanaik néha nyilvánosan, gyakrabban titokban.

A papságnak ezen meghasonlása is kétségkívül hozzájárult a többek közt, hogy egy még sokkal veszedelmesebb érzület keletkezésének egyengesse útját.

Örökre figyelemre méltó jelenség marad, minő befolyást gyakoroltak XIV. Lajosnak vallásos törekvései a

¹⁾ Llorente Histoire de l'inquisition III. 93—97 elmondja, mennyi dolga volt III. és IV. Károly alatt az inquisitiónak igazi vagy állítólagos jansenistákkal.

²⁾ Például nagyon korán Nápolyban; már 1715-ben azt hitték, hogy Nápolyban a csak némileg gondolkodó emberek fele jansenista. Keyszler Reisen 780.

francia, sőt általában az európai szellemre. Az erőszak legszélsőbb eszközeit alkalmazta, emberi és isteni törvényeket sértett, hogy a protestantismust kiirtsa s még a catholicismuson belől is elfojtsa bármely eltérő véleményt; minden igyekezete az volt, hogy országának tökéletesen és orthodox katholikus tartást adjon. De alig hogy szemét behunyta, már is felfordult minden. A visszaszorított szellem féktelen mozgalomba vetette magát.

Épen a XIV. Lajos eljárása iránt érzett undor okozta, hogy olyan vélemény támadt, a mely hadat üzent a catholicismusnak, sőt általában minden positiv vallásnak. Évről évre gyarapodott az bensőleg erőben, külsőleg meg elterjedésben. A dél-európai birodalmak az állam és az egyház legbensőbb egyesülésére voltak fektetve. Itt most oly érzület keletkezett, mely az egyház és a vallás iránti ellenszenvet rendszerré fejlesztette, a melybe az istenről és a világról való minden fogalmat, az állam és a társadalom összes alapelveit, az összes tudományokat befoglalta. Ellenzéki irodalom volt ez, mely a lelkeket akaratlanul magához vonzotta és oldhatatlan kötelékekkel bilincselte le.

Kézzel fogható, mily kevésbé voltak ez irányzatok egymással összhangban: a reformáló irány természetéhez képest monarchikus volt; ezt nem mondhatni a bölcseletről, mely csakhamar az állammal is szembe szállott: a jansenista, mely ragaszkodott olyan meggyőződésekhez, melyek az egyiknek épen úgy mint a másiknak közönyösek, ha nem épen gyűlöletesek voltak; egyelőre azonban mind összeműködtek. Az ujitás ama szellemét hozták létre, mely annál inkább terjedni szokott, minél kevésbbé van határozott czélja, mennél inkább táplál igényt az egész jövőre s mely a fennállónak visszaéléseiből napról napra friss

erőt szív magába. Ez a szellem terjedt el immár a katólikus népekben. Alapjául bizonyára rend szerint, öntudatosan vagy öntudatlanul, az szolgált, a mit a tizenhatszadik század bölcseletének neveztek; a jansenista elméletek adták meg neki az egyházi alakot és tartást; tevékenységre az államok szükséglete, a pillanat adta alkalom sarkalta. Minden országban, minden udvarban két párt alakult, melyek egyike háborút folytatott a curia, az érvényben levő alkotmány és tan ellen, másika meg a dolgokat úgy, a mint voltak, az egyetemes egyház előjogait is fentartani törekedett.

Ez utóbbi mindenekelőtt a jezsuitákban nyert megtestesülést: ez a szerzetrend látszott az ultramontán alapelvek fővédbástyájának: első sorban ő ellene irányult a roham.

A tizenhatszadik században még nagyon hatalmasak voltak a jezsuiták: mint előbb is, főleg azzal, hogy övék volt a nagy urak és a fejedelmek gyóntató széke s ők vezették az ifjuság oktatását; vállalataik akár a vallás — ámbár ezt nem a régi erélylyel űzték többé — akár a kereskedelem terén, még mindig felölelték a világot. Most ingadozás nélkül az egyházi orthodoxia és alárendelés tanaihoz tartották magokat; a mi ezekkel bármi tekintetben ellenkezett: tulajdonképeni hitetlenség, jansenista fogalmak — reform-törekvések —, minden ugyanazon kárhozzátás alá esett nálok.

Először a vélemény, az irodalom terén támadtattak meg. Nem lehet azonban tagadni, hogy a reájok rontott ellenségek tömegével és erejével inkább az egyszer felkapott tanokhoz való merev ragaszkodást, a hatalmas urakra való

közvetett befolyást, a kárhoztatást, nem pedig a szellem igazi fegyvereit állították szembe. Alig lehet érteni, hogy sem ők magok, sem a velök szövetkezett többi hívek nem létesítettek egyetlen eredeti és hatásos könyvet a védelemre, míg ellenségeik művei előzönlöttek a világot és megállapították a közmeggyőződést.

De mihelyt egyszer a tan, a tudomány, a szellem ezen mezején legyőzettek, a hatalom birtokában sem tarthatták többé magokat sokáig.

A tizenhatszadik század derekán ama két irányzat egymás közötti küzdelmeiben majdnem minden katolikus államban reformokat óhajtó miniszterek kerültek kormányra: Franciaországban Choiseul ¹⁾, Spanyolországban Wall, Squillace, Nápolyban Tanucci, Portugalban Carvalho: csupa olyan férfiak, kik életök gondolatává tűzték ki: megtörni az egyházi elem túlsúlyát. Az egyházi ellenzék ő bennök képviselőt és hatalmat nyert, azon nyugodott személyes állásuk; a nyílt küzdelem annál inkább kikerülhetetlenné vált, mert a jezsuiták személyes ellenhatással, a legfőbb körökre való befolyással állták útjukat.

Eleinte még nem gondoltak a szerzet megsemmisítésére: egyelőre csak az udvaroktól akarták eltávolítani, hiteltől s ha lehet, gazdagságától kívánták megfosztani. Azt hitték, hogy e célra még a római udvart is felhasználhat-

¹⁾ Du Hausset amaz emlékiratainak függelékében van következő dolgozat: de la destruction des Jesuites en France. Ez Choiseul ellenszenvét a jezsuiták iránt onnan származtatja, hogy a rend generalisa Rómában egy ízben tudtára adta, hogy nagyon jól tudja, mit beszéltek Párisban egy bizonyos vacsorán. Ez azonban olyan történet, mely sokféleképp ismétlődik s aligha lesz alappal. A dolgok kissé mélyebben fekszenek.

ják. A szakadás, mely a katolikus világot két részre osztotta, végül bizonyos értelemben Rómában is beállott: volt egy szigorúbb meg egy enyhébb párt: XIV. Benedek, ki ez utóbbit képviselte, régóta elégedetlen volt a jezsuitákkal: eljárásukat a hittérítő helyeken gyakran hangosan kárhoztatta. ¹⁾

Midőn Carvalho a portugál udvar párttöredékeinek mozgalmában, a jezsuiták daczára, kik meg akarták buktatni, az államhatalomnak, sőt a királyi akaratnak is ura és mestere maradt, a szerzet reformjára szólította fel a pápát. ²⁾ Természetesen azt a mozzanatot emelte ki, a mely a legtöbb rosszalásra adott okot: a társaság kereskedői irányát, mely egyébiránt a maga kereskedelmi törekvéseiben is alkalmatlanságot okozott Carvalhonak. A pápa nem habozott a dologba belemenni. Az ő szemében is iszonyat volt a szerzetnek világi foglalkozása. Carvalho indítványára ennek egy barátját, a portugál Saldanha bibornokot bízta meg a szerzet visitatiojával. Csakhamar a visitor rendeletet adott ki, melyben a jezsuitákat kereskedői tevékenységek miatt komolyan megintette és a királyi hatóságokat felhatalmazta elkobozni ezen papok minden árúczikkeit.

De időközben már Franciaországba is ugyanezen oldalról támadták meg a társaságot. Egyik, Lavallette atyával Martiniqueon összeköttetésben álló kereskedőház tönkrejutása, mi sok más bukást vont maga után, a vesz-

¹⁾ Már mint Lambertini főpap korában. *Memoires du péré Norbert II.* 20.

²⁾ Jezsuita részről nagyon élénken rajzolja a pártok küzdelmét a Murr által egy olasz kéziratból fordított jezsuiták története Portugálban.

teségben érdekelteket arra indította, hogy panaszaikkal a törvényszékekhez forduljanak, melyek az ügyet buzgón fölkarolták. ¹⁾

Ha XIV. Benedek tovább életben marad, úgy feltehető, hogy a szerzetet, ha nem is megsemmisítette, de lassanként mélyreható és alapos reform alá vetette volna.

De XIV. Benedek ez időben meghalt. A conclaveból — 1758. július 6. — ellenkező érzelmű férfiú, XIII. Kelemen került a pápai trónra.

Kelemen tiszta lelkű, tiszta szándékú ember volt: sokat és áhítatosan imádkozott, legfőbb dicsvágya az volt, hogy egykor szentté nyilváníttassék. El mellett azon vélelényt táplálta, hogy a pápaság minden igénye szent és sérthetetlen: el volt tökéelve, semmiféle engedményt nem tenni; sőt abban a meggyőződésben élt, hogy állhatatos kitartással még mindent meg lehet nyerni, Róma elhomályosodott fényét vissza lehet szerezni. ²⁾ A jezsuitákban a római szék és a vallás leghívebb védelmezőit látta: helyeselte őket úgy, a hogy voltak: reformra szorúltaknak nem találta őket. Mindebben szilárdította őt környezete, mely vele imádkozott.

Nem mondhatnók, hogy Torregiani bibornok, ki a pápai hatalom kezelését első sorban eszközölte, hasonló módon át lett volna az egyházi érzületektől járva. Sőt inkább abban a hirben állt, hogy például a pápai jövedelmek bérleteinél személyes érdekei vannak, hogy a hatalmat ál-

¹⁾ Vie privée de Louis XV. IV. kötet 88.

²⁾ Sammlung der merkwürdigsten Schriften die Aufhebung der Jesuiten betreffend 1773 I. 211. Mennyire ellenkezett ez a közvéleménnyel, a többek közt kitűnik Winkelmann leveleiből.

talában a hatalomért magáért szereti. De nem nagy értékű volt-e erre nézve is, hogy a szerzet fentartassék? Hisz ez mindazt a befolyást, hatalmat és tekintélyt, mely miatt a jezsuitákat féltékeny alkirályok Amerikában és nagyratörő miniszterek Európában gyűlölték, végre is a római szék lábai elé rakta le. Torregiani a magáévá tette ügyöket. Hogy így cselekedett, az meg viszont őt szilárdította állásában az udvarnál. Az egyedüli ember, a ki megbuktathatta volna, Rezzonico pápai nepot, attól félt, hogy isten egyházának árt vele, ha megteszi. ¹⁾

Ahogy azonban az ügyek a világon alakultak, ezen különféle indító okokból eredő buzgalom nem okozhatott egyebet, mint azt, hogy a támadások hevesebbekké váltak s maga a római szék ellen fordultak.

Portugálban a jezsuiták — még nem láthatni tisztán, ártatlanul-e vagy nem — a király élete elleni merénylet tárgyában indított vizsgálatba bonyolítottak ²⁾; csapás

¹⁾ Carattere di Clemente XIII. e di varj altri personaggi di Roma. A British Museum 8430 számú kézírata: La diffidenza che (il papa) se medesimo et la soverchia umiliazione che lo deprime lo fa diferire ai sentimenti altrui che sono per lo piu o schiocchi o interessati o maligni. — — Chi lo dovrebbe scuotere non si move — —

²⁾ Az 1759. január 12-én kelt ítéletben »a Jézus-társaság eltántorodott szerzetesei ellen« főleg néhány »törvényes föltevés« hozatik fel. A leglényegesebbek: azon dicsvágyuk, hogy a birodalom gyepelőit kezükbe kerítsék (15. §.), elbizakodottságuk a merénylet előtt, levertségök annak megghiúsulta után (26. §.) —, végül és pedig mert sokkal terhelőbb, szoros összeköttetésök a fővádlottal, Mascarenhasszal, kivel előbb össze voltak veszve. Casta atya állítólag azt mondotta, hogy a királygyilkossággal »még könnyű vétek sem fog elkövetetni.« (4. §.) Ez ellen azonban felhozták, hogy a vallomásokat, melyekre ez adatok alapítvák, a kánpad csikarta ki, hogy a pör iratai általában telvék elhamarkodással és formátlansággal. Jogilag az ité-

csapásra következett; végül irgalmatlan erőszakossággal elűzettek s egyenesen az egyházi állam partjaira szállítottak.

E közben Franciaországban az említett pör által szintén a parlamentek hatalmába jutottak, melyek kezdetől fogva gyűlöltek őket. Ügyöket nagy zajjal tárgyalták; végül arra ítélték az egyetemes társulatot, hogy ő tegyen eleget Lavallette kötelezettségeinek. De nem állottak meg ennél. A jezsuita-rend alkotmányát újabb vizsgálatnak vetették alá s általában kétségbe vonták lételének törvényességét a francia királyság területén.

Figyelemre méltó és jellemző, minő pontokra fektették itt a fősúlyt."

Két dologra nézve tettek szemrehányást a szerzetnek. Ezek voltak: folyton tartó ellenmondása a négy gallican tétel ellen és a rendfőnök korlátlan hatalma.

Az első azonban most már nem szolgált elháríthatatlan nehézségül. A jezsuiták generálisa nem ellenezte, hogy a szerzet tagjainak legalább hallgatólag megadassék az engedély, hogy a négy tétel irányában való ellenmondást abban hagyják s a francia papság 1761-ki tárgyalásaiban csakugyan előfordúl, hogy ajánlkoztak reá, hogy tanelőadásaikban e tételekhez tartják magokat.

Egészen máskép állt a dolog a másik kifogással.

A parlamentek, a király által kirendelt bizottság, sőt

letet bizonyára sohasem lehet indokolni. Lásd Oelfers: Über den Mordversuch gegen den König von Portugal am 3. September 1758. Berlin 1839. Schmith Memoires of the Marquis of Pombal I. 287 közölt levél szerint Acciajuoli bibornok, mikor Portugallból visszatért, állítólag kereken kimondotta: »that the Jesuits were undubtably the authors of the attempted assassination of H. M. Dom. Joseph.«

a francia püspökök azon gyűlésének többsége, mely Luy-nes bibornoknál tartatott ¹⁾, egy értelemmel kijelentették, hogy az az engedelmesség, a melyet a Rómában székelő rendfőnököknek követelni joga van, össze nem egyeztethető az ország törvényeivel s általában az alattvalói kötelességekkel.

Nem azon szándékból, hogy a szerzetet megsemmisítse, hanem inkább azért, hogy ha valamikép még lehet, megmentse, — történt, hogy a király a rendfőnököknek azt az ajánlatot tétette, nevezzen ki helynököt Franciaországba, a kinek ott legyen székhelye s a ki az ország törvényeinek megtartására kötelezze magát. ²⁾

Ha a rend élén olyan ember állott volna, mint Aquaviva, talán még e pillanatban is valami kisegítő eszközre, megegyezésre gondoltak volna. De a társaságnak most hajthatatlan feje volt: Lorenzo Ricci, ki nem érzett egyebet, mint azt az igazságtalanságot, melyet a szerzetesen ejtettek. A pontot, melyet megtámadtak, egyházi és politikai szempontból épen a leglényegesebbnek tartotta. Az encyclicaszerű levelek, melyek töle maig fenmaradtak, mutatják, hogy a személyes fegyelem szempontjából minő végzetlen súlyt fektetett az engedelmesség kötelességére és pedig egész szigorában, mint azt Ignatius hirdette. Ezenfelül Rómában fölébredt a gyanu is, mintha a különböző országok törekvése csupán arra irányulna, hogy a közönséges egyházi kormányzattól függetlenekké váljanak: ezzel látszott benső összefüggésben állani a jezsuiták generálisának

¹⁾ St. Prieste Chutte des Jésuites 54.

²⁾ Praslin levele 1762 január 16. Flassannál Histoire de la diplomatie française VI. 498. Egész előadása nagyon tanulságos.

tett amaz ajánlat is. Ricci azt felelte, hogy az alkotmány oly lényeges módosítása, minőt francia részről óhajtanak, nem áll az ő hatalmában. A pápához fordultak: XIII. Kelemen azt felelte: hogy a tridenti szent zsinat, elődeinek annyi sok constitutiója sokkal világosabban jóvá hagyták ezt az alkotmányt, semhogy ő megváltoztathatná. ¹⁾ Minden módosítást visszautasítottak. Egészen Ricci szellemében van: *sint ut sunt aut non sint*.

Az lett a vége, *ut non sint*, hogy elveszzenek. A parlament, melynek útjába a kormány többé nem gördített akadályt, kinyilatkoztatta (1762. augusztus 6.): a jezsuiták intézménye minden egyházi és világi tekintélybe ütközik s arra van számítva, hogy nyílt és titkos, egyenes vagy közvetett eszközökkel előbb függetlenné tegye magát és végül maga bitorolja a hatalmat; kimondotta, hogy a szerzet visszavonhatatlanul és örök időkre ki legyen rekesztve a királyság területéről. A pápa egyik consistoriumban e határozatot semmisnek és érvénytelennek nyilvánította ugyan²⁾: de már annyira ment a dolog, hogy az allocutiót, melyben ezt tette, nem merte kihirdetni.

A mozgalom feltartóztathatlanul terjedt el az összes Bourbon-országokban. III. Károly spanyol királyt azon ellenállás haragította meg, melyet reformjai irányában a jezsuiták írásban és szóban kifejtettek; őket okozta a népmozgalomért, mely Madridban kitörésre jutott: végül, mint

¹⁾ A jezsuiták beszélnek el Wolfnál: *Geschichte der Jesuiten* III. 365. Ez a könyv csak a szerzet eltörlésére vonatkozólag használható.

²⁾ *Potestatem ipsam Jesu Christi in terris vicario ejus unice tributam sibi temere arrogantes totius societatis compagem in Gallico regno dissolvunt stb.* Az okmányt közli Danou II. 207.

mondják, elhitették vele, hogy a jezsuitáknak az a tervök, hogy helyére testvérét, Don Luist ültessék a trónra¹⁾; erre azon elszánt hallgatagsággal, mely általában kitüntette, előkészítettetett mindent s a jezsuiták házait egész Spanyolországban egy és ugyanazon napon bezáratta. Nápolyban és Pármában késedelem nélkül követték e példát.

Hasztalan volt a pápa részéről a sok intés, kérelem, sürgetés, végre ő is más kísérletet tett. Midőn a pármai herczeg odáig ment, hogy megtiltotta a római törvényszékekhez való minden felfolyamodást s azt, hogy általában az országban levő bármely javadalom nem benszülöttnek adományoztassék, a pápa olyan intésre emberelte meg magát, melyben ezen hűbéresének az egyházi censurákat helyezte kilátásba.²⁾ Még egyszer megragadta az egyházi fegyvereket s védekezni igyekezett akképen, hogy támadólag lépett föl. De a kísérletnek a leggonoszabb következményei voltak: a herczeg oly modorban felelt, mint a régibb századokban akár a leghatalmasabb király sem merte volna: az összes Bourbonok pártjára keltek.

¹⁾ A francia követ levele, mely *Delle cagioni dell' espulsione de Gesuiti* című olasz munkából átment Lebrete az *in coena domini* bulla történetébe IV. 205. A St. Priestnél található kivonatok egy diplomáciai levelezésből sajnos, elégtelenek, hogy erre nézve felvilágosítást adjanak. Egy *Relazione al conte di Firmian* 1767 ápril 7. (a Brera kézírata) azt állítja, hogy a jezsuitáknak mégis volt valami tudomásuk a történendőkről. *Non fu senza forte motivo che poco prima di detta espulsione dimandarano al re la conferma de loro privilegi e del loro istituto il che solamente in oggi si è saputo.* Pénzüket és irományaikat biztonságba helyezték. De a korona előnyét III. Károly olyan nagynak tartotta, hogy miután a dolog sikerült, elkialtotta magát, hogy egy világot meghódított.

²⁾ Botta *Storia d' Italia* XIV. 147.

Avignont, Beneventet, Pontecorvot csapataik birtokba vették.

Idáig fejlődött a Bourbon-udvarok ellenséges érzelme. A jezsuiták üldözéséből közvetlenül a római udvar elleni támadásra mentek át. Az a javaslat tétetett, hogy Róma nagy katonai erővel támadtassék meg s kiéheztessék.

Kihez fordulhatott a pápa? Az összes olasz államok Genua, Modena, Velencze ellene foglaltak pártállást. Még egyszer Ausztriára vetette szemét: írt Mária Terézia császárnénak, hogy e földön ő egyetlen vigasza, ne tűrje tehát, hogy aggkorát erőszakosságokkal nyomorítsák meg.

A császárné — mint egykor VIII. Orbán tette Ferdinánd császárral — azt felelte: Ez az állam s nem a valóság dolga s igazságtalanságot követne el, ha ő beleavatkoznék.

XIII. Kelemen bátorsága megtört. Az 1769. év elején a Bourbon-udvarok követei egymás után, — előbb a nápolyi, azután a spanyol, utóljára a francia — jelentek meg nála, hogy az egész szerzetnek visszavonhatatlan eltörlését követeljék ¹⁾. A pápa február 3-ára consistoriumot hívott össze, melyben az ügyet legalább megfontolás tárgyává látszott tenni akarni. De nem úgy rendelte a sors, hogy megélje e mély megalázást. Előtte való este vértódlást kapott, melybe belehalt.

Az összes bibornokok közt kétségkívül Lorenzo Ganganelli volt a legszelídebb, legmérsékeltebb. Fiatal korában azt mondta róla egyik tanítója, hogy nem csoda, ha

¹⁾ Continuazione degli annali d' Italia di Muratori XIV. I. p. 197.

szereti a zenét, hisz benne is minden csupa összhang. ¹⁾ Így fejlődött tovább ártatlan társalgásban, a világtól való visszavonúltságban, magányos tanulmányokban, melyek mind mélyebbre bevitték az igaz hittudomány titkaiba. A mint Aristotelestől csakhamar Platóhoz fordult, a ki lelkét jobban kielégítette, úgy tért át a scholasticusoktól az egyház-atyákra, ezektől a szent írásra, melyet az ige kinyilatkoztatásáról meggyőződött kedély áhítatával fogott fel: melynek vezetése mellett azután átjárta az a csöndes és tiszta mystika, mely minden dologban istent látja s felebarátaink szolgálatának szenteli magát. Az ő vallása nem vakbuzgóság, üldözés, uralkodni akarás, vitatkozás, hanem béke, alázatosság és benső megértés volt. Egész szívéből gyűlölte a szent széknek a katolikus államhatalmakkal való örökös viszálykodását, mely az egyházat megrontotta.

¹⁾ Anedotti riguardanti la famiglia e l'opere di Clemento XIV. a következő munkában: Lettere ed altre opere di Ganganelli. Firenze, 1829. A mi e kis munkát s magokat a leveleket illeti, ezek interpoláltak lehetnek ugyan, de a dolog velejét illetőleg mégis igazaknak tartom őket: 1. mert védelmők a Ringraziamento dell' editore all' autore dell' anno litterario-ban egészen természetes és kielégítő, ám-bár közzétételök előtt menthetetlen visszaélést űztek velök; 2. mert megbízható emberek, például Bernis bibornok, állítják, hogy látták az eredetieket: a tulajdonképeni gyűjtő Lami florenczi író volt; Bellegarde abbé egy levele szerint — közli Potter Vie de Ricci I. 328 — azok, kik az eredetiek birtokában voltak s másolatokat szolgáltattak, megerősítették ezek hitelességét; 3. mert az eredetiség, egy sajátos s az élet minden helyzetében egyenlőn maradó érzelem bélyegét viselik magokon. Legkevésebbé származhatnak e levelek Carattiotótól. Csak el kell olvasni Vie de Clément XIV. czimű könyvét, hogy meggyőződjünk: mennyire alatta maradnak az ő megjegyzései mindannak, a mi XIV. Kelemtől származik. A jó, mi e könyvben van, csak a Ganganelli-féle szellemnek visszahatása.

Mérséklete nem gyöngeség vagy külső kénytelenség, hanem szabad akarat és benső genialitás volt.

A vallás öléből fejlődött olyan érzelem, mely eredetében bármennyire különbözött is az udvarok világi irányzataitól, másfelől mégis közeledett hozzájuk.

A római curia, mint említettük, épen úgy mint más udvarok, két pártra szakadt: a zelantik, kik minden régi kiváltságot igyekeztek fentartani és a koronák pártja, az úgynevezett regalisták, kik az egyház üdvét a világi hatalom irányában való bölcs engedékenységből vélték találni. Sokáig tusakodtak a conclavében. Végre amazok meggyőződtek, hogy egyik jelöltjökkel sem diadalmaskodhatnak. Érthető, hogy erre minden más ellenfelök közül ahhoz hajlottak, kit a legvallásosabbnak tartottak. A két párt egyesülése folytán Ganganelli — 1769. május 9. — választott pápává. Előde iránti tiszteletből is XIV. Kelemennek nevezte magát: de egy pillanatig sem engedett kétséget az iránt, hogy vele épen ellenkező elv jutott hatalomra.

Ganganelli azon kezdte, hogy az *in coena domini* bullát fel nem olvastatta: az engedményeket, melyeket XIV. Benedek Szardinia királyának tett, és melyeket azóta nem akartak elismerni, még kibővítette; mindjárt a trónralépést követő napon kijelenté, hogy nuntiumt küld Portugálba; a Parma elleni intés hatályát felfüggesztette. A különböző katolikus államok kedvezményeket kívántak: némi módosításokkal egyiket a másik után megadta nekik. De a legkiválóbb kérdés, melyben döntenie kellett, a jezsuita volt. A jezsuiták pártfelei azt állították, hogy Ganganelli a conclavében azon határozott ígéretet tette, hogy a szerzetet eltörli; választása ez ígéreték ára: trónrajutását simonia bünténye szeplőztette meg. De ezt a súlyos vá-

dat nem voltak képesek bebizonyítani. Csakhogy azt sem igen tagadhatni, hogy Ganganelli olyan módon nyilatkozott, mely a Bourbonok minisztereiben azon várakozást kelté, hogy óhajaik értelmében fog cselekedni.¹⁾ A pápa a ferencziek rendjéhez tartozott, a mely mindenkor, főleg a hittérítő helyeken, harczban állt a jezsuitákkal: az ágostoni-thomista tanfogalomhoz tartotta magát, teljes ellentétben a Jézus-társasággal: jansenista nézetektől is alig volt tökéletesen mentes. És azon vizsgálatokban, melyeket mint pápa tartott vagy tartatott, a legtöbb vádpont, melyet olyan gyakran hoztak fel a szerzet ellen, igazoltnak találtatott: a világi ügyekbe való avatkozás: egyházi viszály és pörpatvar, valamint a szerzetes-, akképen a világi papsággal: a hittérítő helyeken pogány szokásokat tűr: általában megütköztető alapelvei vannak: tekintélyes gazdagságot szerzett kereskedelmi üzérlet által is. Egy ideig XIV. Kelemen azon gondolattal foglalkozott, hogy a dolgot reformmal intézi el, mely abból állott volna, hogy mindazt, mi panaszra adott okot, megtiltja s a szerzetet a helyi egyházi hatóságoknak rendeli alá. A Bourbon-hatalmaknak úgy rémlett, hogy meg kell elégedniök azzal, ha a pápai szék egyszersmind eljárásukat jóváhagyja. A pápa viszont attól félt, hogy a szerzet eltörlésével a többi katólikus hatalmakkal támadnak kellemetlenségei. Aggályok

¹⁾ Vernis említi egyik jegyzetében: Les espérances qu'il me donna dans les derniers jours du conclave de satisfaire les souverains sur l'affaire des Jésuites. — — J'ai reconnu, que le pape s'étoit encore moins engagé du coté d'Espagne, que du notre, et que nous n'avions d'autres ressources avec lui, que les espérances générales, qu'il m'avoit donné dans le conclave. — Theinernál: histoire du pontificat de Clément XIV. I. 261.

ébredtek benne, midőn Lengyelország első felosztásakor Franciaország és Ausztria közt elkerülhetetlennek látszott oly félreértés, mely a szóban forgó ügyre is visszahathat. Tényleg azonban az akkori katolikus fejedelmek és államok egyike sem fogta komolyan a jezsuiták pártját. Ellenben a spanyol király a saját papságának nyilatkozatait terjesztette elő, melyek mindenben helyeselték őt és követeléseit. Az egész intézményre kiterjedő rendelkezés ellen gyakran felhozták, hogy a tridenti zsinat jóváhagyta a szerzetet: a pápai bizottság megnézte a canont, de csak említést, nem pedig világos megerősítést talált benne. Ekkor azután Kelemen nem kételkedett többé abban, hogy azt, a mit egyik előde más időkben alapított, ő a maga idejében visszavonhatja. Még nem egy küzdelmébe került ugyan: hisz még azt az aggodalmat is ébresztették benne, hogy élete forog veszélyben. De más módon a katolikus egyház békéjét többé visszaállítani nem lehetett: különösen a spanyol udvar ragaszkodott szertelen hévvel követeléseéhez: ha a pápa nem teljesíti azokat, sehogy sem várhatta volna az elvett területek visszaadását. 1773. július 21-én kelt a pápai eldöntés: »Az isteni szellemtől átlehelve, melyben bizunk, azon kötelességtől indítatva, hogy visszahozzuk az egyetértést az egyházba, azon meggyőződésben, hogy a Jézus-társaság nem hajthatja többé azt a hasznot, mely végből alapított s az okosság és uralkodói bölcsesség más okaitól, melyeket lelkünkben elzárva tartunk, ösztönözve, megszüntetjük és megsemmisítjük a Jézus-társaságot, tisztsegeit, rendházait és intézményeit.«¹⁾

¹⁾ Breve: Dominus ac redemptor. Continuazione degli annali com. XIV. P. II. 107.

Mérhetetlen jelentőségű volt ez a lépés.

Először már a protestansokhoz való viszony szempontjából. Az ellenök való küzdelemre volt az intézmény szánva, alapjától kezdve szervezve; — hisz még dogmaticájának alakja is főleg a Calvinhoz való ellentételen nyugodott; — ez volt jellege, melyet a jezsuiták még a tizenhetedik század végén a hugenotta-üldözésekben megújítottak és megszilárdítottak. Ennek a harcznak azonban immár vége volt: még a szándékos önámításnak sem nyújthatott volna lényeges kilátást többé; a világ nagy viszonyaiban a nem-katholikusoknak eltagadhatatlan túlsúlyok voltak s a katolikus államok sokkal inkább hozzájuk közeledni, mint őket magokhoz vonzani igyekeztek. Azt hiszem, ebben fekszik a szerzet eltörlésének legelőkelőbb, legmélyebb oka. A rend a háború intézménye volt, mely nem illett többé a békéhez. Minthogy azonban egy hajszálnyit sem akart hátrálni minden reformot, mely pedig más tekintetben is nagyon ráfért volna, makacsul elutasított, maga mondta ki önönmagára az ítéletet. Nagy fontosságú, hogy a pápai szék nem bír fentartani olyan egy szerzetet, mely a protestansok legyőzésére alapított, hogy egy pápa — még pedig egyszersmind belső sugallatból — ejti el.

A legközelebbi hatást azonban ez a katolikus országokra gyakorolta. A jezsuitákat megtámadták, megbuktatták főleg azért, mert a római szék felsőbbbségének legszigorúbb fogalma mellett kardoskodtak: midőn a római szék bukni hagyta őket, egyszersmind maga lemondott ezen fogalom szigorúságáról és következtetéseiről. Az ellenzék törekvései kétségbe vonhatatlan győzelmet arattak. Hogy az a társaság, a mely a fiatalság oktatását tette feladatává s azt még mindig olyan nagy terjedelemben üzte, előkészü-

let nélkül, egy csapással megsemmisítettett, az nem törté-
hetett a nélkül, hogy a katolikus világ egész mélyeig,
egész odaig, hol az új nemzedékek képződnek, meg ne ren-
düljön.¹⁾ Minthogy a külső védművet elfoglalta, a diadal-
mas irány támadásának a belső vár ellen még élénkebben
meg kellett kezdődnie. A mozgalom napról-napra nőtt, a
kedélyek elpártolása folyton szélesebb körre terjedt: mit
nem lehetett még várni, minthogy a forrongás már abban
a birodalomban is előtérbe lépett, a melynek létele és ha-
talma a katolikus törekvések eredményeivel — restaura-
tíójok korában — a legszorosabban összefüggött, Ausz-
triában.

II. J ó z s e f.

II. József szándéka az volt, hogy monarchiájának
minden erejét korlátlanul a saját kezében egyesítse. Hogyan
helyeselhette volna tehát Róma behatásait, a saját alatt-
valóinak a pápával való összefüggését! Akár úgy volt,
hogy leginkább janzenisták, akár úgy, hogy hitetlenek kör-
nyezték,²⁾ — kétségkívül itt is, mint a jezsuiták elleni táma-
dásban, kezet fogtak egymással — a császár szokatlan,
pusztító háborút folytatott minden összetartó, az egyház
külső egységére irányuló intézmény ellen. Két ezernél több
zárdából csak valami hétszázat hagyott meg: az apácza-
szerzetek közül csupán a közvetlenül hasznosak nyertek

¹⁾ Montbarey Mémoires 225.

²⁾ Miben hitt van Swieten, azt nem kutatjuk. De hogy volt
Bécsben nagyon kifejlődött janzenista irány is, a többek közt Fessler
élete bizonyítja. Fessler: Rückblicke stb. 74. 78. oldalon s más helye-
ken. Lásd Schlözer Staatsanzeigen IX. 33, 113.

tőle kegyelmet; és még azokat is, melyeket éppen megkímélt, kiszakította Rómával való összefüggésökből. A pápai dispensatiókat olybá vette, mint a külföldi árút s nem akarta engedni, hogy érte pénz menjen ki az országból: nyilvánosan kijelentette, hogy az egyház világiasságának ő a kezelője.¹⁾

Ganganelli utóda, VI. Pius, az egyedüli eszközt, hogy a császár a legszélsőbb lépésektől, talán hitelvi tekintetben is, visszatartassék, már-már azon benyomásban látta, melyet a vele való személyes találkozásban reá tenni remélt: személyesen Bécsbe utazott s nem lehet mondanunk, hogy megjelenésének szelídsége, nemessége és kedvessége hatás nélkül maradt volna.²⁾ De a földolokban József ingadozás és tekintet nélkül haladt tovább. Azon zárdának, melyben ünnepélyesen búcsut vett a pápától, közvetlenül azután tudtára adták megszüntetését. VI. Pius végül kénytelen volt rászánni magát, hogy a püspöki székek betöltését Olaszországban is a császárnak engedje át.

Ilyképen immár a pápaellenes törekvések osztrák részről is előbbre hatoltak Olaszországban. Lipót, ki a mennyire megítélhetjük, maga is janzenista gondolkodású volt, a toscánai egyházat a római székre való tekintet nélkül reformálta: a keresztyénség fővárosától nem messzire a pistojai zsinat határozataiban valóságos manifesztumot tett közzé, melyben gallicán és janzenista elvek egyesültek. Nápoly, mely Karolina királyné által Ausztriával is szoros kapcsolatban állt, a római székekkel való hűbér-kötélék utolsó jeleit is eltörölte.

¹⁾ Ranke Die deutschen Mächte und der Fürstenbund I. 67.

²⁾ Ugyanott I. 76.

A császár vállalkozásainak a német egyházra is voltak közvetett hatásai. Végül az egyházi választó fejedelmek ellentétbe kezdtek helyezkedni a hosszú egyetértés után a római székkal is. Egyesültek bennök az országos fejedelem érdekei, kik a pénz kivitelének véget akartak vetni és az egyházi méltóság vivőinek érdekei, kik tekintélyüket kívánták visszaállítani.¹⁾ Emsi nyilatkozatuk²⁾ után, »mely olyan tollal van írva — mondja egy római főpap, — a mely Sarpi Pál epéjébe mártatott,« jövőre a római primatusnak meg kellett volna azon jogokkal elégednie, melyek az első századokban illették.³⁾ A német canonisták kitünően végezték számukra itt az előmunkálatokat. Kivülők voltak más jogtudósok is, kik a katolikus egyház egész lényét Németországban, ezen hierarchia politikai hatalmát és államkormányzatát megtámadták.⁴⁾ Tudósokat, valamint világiakat elfogott az újítás élénk vágya. Az alsóbb papság és a püspökök, a püspökök és az érsekek, ezek magok és a pápa egymás ellen voltak. Itt is minden nagy változásoknak ment eléje.

¹⁾ Lásd az 1769-ki coblenzi czikkeket a *Deutsche Blätter für Protestanten und Katholiken* című folyóiratban. Heildelberg 1839. I. füzet 39.

²⁾ Ranke : *Die Deutschen Mächte* stb. I. 357.

³⁾ Bartolommeo Pacca : *Memorie storiche sul di lui soggiorno in Germania* 33.

⁴⁾ Például Moser Frigyes Károly : *Über die Regierung der geistlichen Staaten in Deutschland 1787*. Fő javaslat (161. oldal) az, »hogy a fejedelem és a püspök ismét elválasztandó egymástól.«

Forradalom.

De még mielőtt hozzá fogtak, mielőtt József a maga reformjaival czélt ért, a mélyben forrongó elemeknek a legóriásabb robbanása Franciaországban tört ki.

Világos, hogy a papságnak önmagában való tévelygése, két ellenséges párt ellentéte minden vallásos ügyben, az uralkodó pártnak abbeli képtelensége, hogy a vélemény és az irodalom terén megtartsa fölényét, az általános ellen-szenv, melyet nem egészen önhibáján kívül vont magára, leirhatatlanul sokkal járult azon esemény fejlődéséhez, mely az újabb koron uralkodik, a francia forradalomhoz. Az ellenzék szelleme, mely a magában megbomlott katholicismus belsejéből indult ki, egyre inkább megszilárdult. Lépésről-lépésre nyomult előre: az 1789. év viharaiban a hatalom birtokába jutott, azon hatalomnak birtokába, mely hivatva hitte magát a régít tökéletesen megsemmisíteni, új világot alkotni: az általános felforgatásban, melybe a legkeresztyénebb ország sodortatott, azután az egyházi alkotmányt is szükségképen a legsúlyosb csapások egyike érte.

Minden összetalálkozott: pénzügyi szükséglet, az egyesek valamint a községi testületek érdeke, a fennálló vallás iránti közöny vagy gyűlölet; végül maga a főpapságnak egyik tagja tette az indítványt, hogy elismertessék a nemzet, azaz a világi hatalom és legelől a nemzetgyűlés azon joga, hogy az egyházi javakkal rendelkezzen. Eddig a jószágokat nem csupán a francia, hanem egyszersmind az egyetemes egyház tulajdonának tekintették: minden elidegenítéshez megkivántatott a pápa beleegyezése. De mennyre távol estek azok az idők, azok az esz-

mék, melyekből az ilyenféle fogalmak származtak? Most a nemzetgyűlés rövid vita után megadta önmagának a jogot, hogy e javakkal rendelkezzen vagyis elárusítsa azokat, és pedig még korlátlanabb jogosítvánnyal, mint az első indítvány szándékolta. Ennél azonban lehetetlen volt megállania. Minthogy a jószágok elkobzása, a mivel egy perczig sem késedelmeztek, az eddigi viszonyok további fennállását is lehetetlenné tette, haladéktalanul új intézmény alkotásához kellett látni, mely a papság polgári alkotmányában csakugyan létrejött. A forradalmivá lett állam elve az egyházi ügyekre is átvitetett: ¹⁾ a concordatumok által meghatározott kinevezés helyére a népválasztásnak, azon függetlenség helyére, melyet a fekvő jószágok birtoka nyújtott, az állami fizetésnek kellett volna lépnie: az összes egyházmegyét megváltottatták, a szerzetrendeket eltörölték, a fogadalmakat megszüntették, a Rómával való összefüggést megszakították: bármely bréve elfogadását a legsúlyosabb büntények egyikének tekintették volna. Egy carthausi barát azon kísérlete, hogy megmentse a katolikus vallásnak az egyedül való uralmat, csak gyorsította az említett határozatok meghozatalát. Az összes papságtól megkivánták, hogy ünnepélyes eskü letételével kötelezze magát megtartásukra.

Nem tagadhatni, hogy az események ezen folyása a franczia janzenisták közreműködésével s az összes külföldiek helyeslésével ment végbe. Örömmel látták, hogy Babel — gyűlöletökben így nevezték a római curiát —

¹⁾ Meglehetősen rendszeresen, régi egyháztörténészek azon tana szerint: *Tota ecclesiarum distributio ad formam imperii facta est.* Camus: *Opinlon sur de projetde constitution du clergé* 31. mai 1790.

hatalmát ilyen erős csapás sújtotta, hogy megbukott az a papság, melytől ők annyi üldözést szenvedtek. Még elméleti meggyőződésök is erre irányult, mert »midőn a papokat gazdagságuktól megfosztják, valódi érdemek szerzésére kényszerítik őket.«¹⁾

A római udvar egy pillanatig még azzal hízelt magának, hogy belső reakció fog a mozgalomnak határt szabhatni: a pápa nem mulasztott el semmit, hogy hozzájáruljon. Elutasította az új alkotmányt, kárhoztatta azon püspököket, kik esküt tettek reá, biztatással és dicsérő szóval igyekezett a még mindig nagy számú pártot, mely ellenállásba helyezkedett, ebben megszilárdítani: sőt végül az alkotmányos papság legbefolyásosabb és legnevesebb tagjaira az egyházi átkot is kimondotta.

De hasztalan volt [minden: a forradalmi irányzat megtartotta a tért; a belső polgárháború, melyet főleg a vallásos ösztönök lobbantottak lánggra, az újításnak vált javára. A pápa szerencsésnek érezte volna magát, ha a dolog csak ennyiben marad, ha Franciaország nem egyebet, csak önmagát szakította volna el tőle.

De időközben, kitört az általános háború, mely Európa helyzetét csakhamar egész alapjában átalakította.

Azzal az ellenállhatatlan bőszyúltséggel, a lelkesedés, birásvágy és rémület ama vegyülékével, mely a belső küzdelemben fejlődött ki, özönlött a forradalmi hatalom a francia határokon túlra is.

¹⁾ Giani s néhány más abbate levelei Potter: Vie de Ricci II. 315. — Wolf: Geschichte der kath. Kirche unter Pius VI.: a VII. kötet egy fejezete azzal foglalkozik, minő részök volt a janzenistáknak az új alkotmányban. De ez a fejezet gyöngye.

A mit érintett, Belgiumot, Németalföldet, a Rajnán túli Németországot, mely az egyházi alkotmánynak épen legelőkelőbb széke volt, mind azt magához hasonló módon alakította át; az 1796-ki hadjárattal ő lett az úr Olaszországban is; mindenütt forradalmi államok keletkeztek; már-már saját országában, fővárosában fenyegette a pápát.

A nélkül, hogy tulajdonképen tettleg részt vett volna a küzdelemben, csupán egyházi fegyvereinek súlyával állott a pápa az európai hatalmak szövetségéhez. De hasztalan érvényesítette e semlegességét.¹⁾ Tartományait elárasztották, lázadásra bújtogatták; teljesíthetetlen szállításokat és területátengedéseket kívántak tőle, mint soha egyik elődétől sem.²⁾ Mind ez azonban nem volt elég. A pápa nem olyan ellenség volt, mint a többi. Sőt a háború közepett volt bátorsága a pistojai janzenista-gallicán tanokat az *Autorem fidei* bullában kárhoztatni; a hajthatatlan magaviselet, melyet követett, kiközösítő brévái még mindig nagy hatást tettek Francziaország belügyeire; a francziák most a béke ára fejében azok visszavételét, a polgári alkotmány elismerését követelték.

Erre azonban VI. Piust nem lehetett rá bírni. Ebben engedni, a vallás alapjáról való letérésnek, hivatalán ejtett árulásnak tartotta volna.³⁾ A javaslatokra azt felelte:

¹⁾ A pápa kijelentette, hogy a vallás tilt olyan ellenállást, mely vérontást idézhetne elő.

²⁾ *Memoires historiques et philosophiques sur Pie VI. et son pontificat.* Tome II. Itt a római állam vesztesége 220 millió livrera van téve.

³⁾ *Memoria diretta al principe della pace Tavantinál: Fasti di Pio VI. tom. III. 335. S. Santita rimase stordita, veggendo che si cercava di traviare la sua coscienza per dare un colpo il piu funesto alla religione.*

miután isten segítségét kikérte, mint hiszi, az isteni szellem sugallatára visszautasítja e föltételeket.

A forradalmi hatalmak egy pillanatig megelégtültek látszottak — egyezmény kötött az említett engedmények nélkül is, — de csak egy pillanatig. Azon szándékuk, hogy a pápától elszakadjanak, már egészen azon eszméig érlelődött, hogy egyenesen megsemmisítsék. A directorium a magáéval összeférhetetlennek találta a papok uralmát Olaszországban. Az első alkalommal, melyet a lakosságban észlelt véletlen mozgalom kínált, Rómát elfoglalta, a vatikánt megszállotta. VI. Pius arra kérte ellenségeit, hagyják őt ott, a hol élt, immár meg is halni; hisz már több, mint nyolczvan éves. Azt felelték neki, meghalni mindenütt meghalhat; szeme láttára rabolták ki lakó-szobáit; legapróbb szükségleteit elvonták tőle; a gyűrűt, melyet viselt, lehúzták ujjáról; végül Franciaországba szállították el, hol 1799. augusztus havában meghalt.

Csakugyan úgy látszott, mintha a pápai hatalomnak örökre vége lenne. Az egyházi ellenzék azon irányzatai, melyeket keletkezni, emelkedni láttunk, immár annyira érlelődtek, hogy erre az elhatározásra juthattak.

Napoleoni idők.

Oly események következtek be, melyek ezt mégis megakadályozták.

Mindenek előtt az ellenségességnek, melyet a pápaság a forradalmi hatalmaktól tapasztalt, az a következése volt, hogy a többi Európa, bármilyen érzelmű volt különben, védelmébe fogadta. VI. Pius halála ép olyan időbe

esett, melyben a szövetség ismét diadalokat aratott. Így lehetővé vált, hogy a bíbornokok San Giorgioban, Vencze mellett összegyűljenek s új pápa választásához láthassanak. VII. Pius (1800. márczius 13.) választatott meg.

Csakhamar azután a forradalmi hatalom újra győzedelmeskedett ugyan s Olaszországban is döntő tulsúlyra vergődött. De ekkor benne magában nagy változás állott be. A pillanatnyi küzdelmek viharában végbement annyi sok átváltozás után, a monarchia felé kezdett irányt venni. Egy hatalmas egyéniség lépett fel, ki új világbirodalom eszméjét hordotta magában s ki — ez reánk nézve a dolog veleje — az általános romlás láttára és a tapasztalások után, melyeket a Kelet nyújtott neki, meggyőződött arról, hogy tervei valósításához szüksége van, mint a régi államok olyan sok egyéb formáira, úgy mindenek előtt a vallás egységére, a hierarchikus alárendeltségre.

Még a marengoi csatatéren adta Napoleon a vercelli püspöknek a megbizást, hogy a pápával a katolikus egyház visszaállítása iránt tárgyalásokba lépjen.

Az ajánlatban szertelenül sok volt a vonzó, de sok a veszélyes is. A katolikus egyháznak visszaállítása Franciaországban s összeköttetése a pápával csak rendkívüli engedmények árán volt megvásárolható.

VII. Pius elszánta magát reá. Egyszerre elismerte az egyházi jószágok elidegenítését, mely veszteség ingatlan javakban négyszáz millió frankot tett; indító oka, mint kifejezi magát, ez: új zavargások támadnának, ha vonakodnék, ő azonban inkább kész elmenni oly messzire, a mennyire a vallás egyáltalán engedi; elismerte a francia papság új szervezetét, mely papság immár fizetést húzott s a kormánytól neveztetett ki; meg volt elégedve, hogy visz-

szaadták neki a canoni institutio jogát oly terjedelemben s a visszautasítás jogának korlátolása nélkül, mint azt az előbbeni pápák birták.¹⁾

A mit kevésbé előbb senki sem várt volna, most csakugyan megtörtént a katholicismus visszaállítása Franciaországban; ez ország újra alárendelte magát az egyházi tekintélynek. A pápa el volt ragadtatva, hogy »a templomok megtisztítvák a profanácziótól, az oltárok újra felállítvák, a kereszt zászlaja ismét ki van terjesztve, törvényszerű pásztorok állanak a nép élén, az igaz útról letévedt annyi sok lélek van az egységhez visszavezetve, önmagával és az istennel kiengesztelve.« »Mennyi ok — kiáltja — az örvendezésre és a hálára!«

De el lehetett-e képzelni, hogy az 1801. évi concordatummal egyszersmind csakugyan végbe ment a régi egyházi hatalom és a forradalmi állam benső egyesülése?

Mind a két fél csak engedményeket tett: ezek daczára mindegyik ragaszkodott a maga alapelvehez.

A katolikus egyház visszaállítója Franciaországban közvetlenül ezután a legtöbbel járult ahhoz, hogy a német egyház büszke épülete végre teljesen halomra döntessék; birtokai és uradalmi a világi fejedelmeknek, akár protestánsok, akár katolikusok voltak, jutottak. A római udvar ezen mód nélkül megütközött. »A régi decretalisok szerint az eretnekség vont a jószágok elvesztését maga után; most az egyháznak el kell néznie, hogy saját javait az eretnekek közt osztják szét.«²⁾

¹⁾ Lettera apostolica in forma di breve Pistolesinél: Vita di Pio VII. tom. I. 143.

²⁾ Egy bécsi nuntiusnak adott utasítás. — sajnos, kelet nélkül, valószínűleg 1803-ból Daunou: Essai II. 318.

E közben Olaszország számára is készült concordatum-tervezet a francziának mintájára; a pápa itt is kénytelen volt helybenhagyni a papi jószágok eladását, az állások betöltését pedig a világi hatalomnak átengedni; sőt ez egyezményt egyoldalulag nyomban annyi sok korlátoló intézkedéssel egészítették ki, hogy VII. Pius ily körülmények közt vonakodott azt kihirdetni.¹⁾

Napoleon azonban mindenek előtt magában Franciaországban érvényesítette a legbuzgóbban az államhatalom jogait az egyház ellen; az 1682-ki declaratiót a birodalom alaptörvényének tekintette s az iskolákban magyaráltatta; ő sem akart fogadalmakat, szerzeteket; a házasságra vonatkozó rendelkezések, melyek polgári törvénykönyve számára elfogadtattak, ellentétben állottak a házasság szentségszerű jelentségéről való katolikus elvekkel; a szerves cikkek, melyeket kezdettől fogva hozzáadott a concordatumhoz, tökéletesen rómaellenes szelleműek voltak.

Mikor a pápa mind ezek daczára rászánta magát, hogy a császár kérésére az Alpeseken túlra utazzék s koronázásának a szent olajjal megadja az egyházi fölkenést, indító oka az volt, hogy — akár sokat, akár keveset járultak immár francia részről e remény élesztéséhez — azzal biztatta magát, hogy »a katolikus egyház előnyére majd csak végez valamit s a megkezdett művet befejezi.«²⁾ Itt a személyes érintkezések benyomására számított. Magával vitte XIV. Lajosnak XII. Inczéhez írott levelét, hogy meggyőzze Napoleont, hogy már ez a király is elejtette az

¹⁾ Coppi, *Annali d'Italia* III. 318.

²⁾ *Allocutio habita in consistorio secreto* 29. oct. 1804. Olaszul Pistolesinél: *Vita di Pio VII.* tom. I, 193.

1682-ki declaratiót. Az első, olasz nyelvű előterjesztésben, melyet azután Párisban átnyújtott, valósággal hadat üzent e declaratiónak; az új concordatumot pedig a szerves cikelyek korlátozásától megszabadítani igyekezett. Sőt még tovább mentek szándékai, várakozásai. Kimerítő emlékiratban összeállította a pápaság szükségleteit azon veszteségekkel együtt, melyeket ötven esztendő óta szenvedett, és sürgette a császárt, hogy Nagy Károly példájára adja vissza neki a megszállott vidékeket.²⁾ Olyan nagy értékűeknek tartotta azon szolgálatokat, melyeket a forradalmi monarchiának tett.

De mennyire csalatkozott! Mindjárt a koronázás szertartásakor a búskomorság egy árnyalatát vették rajta észre. Mind abból, a mit ohajtott és szándékolt, később sem érte el a legcsekélyebbet is. Sőt inkább épen ez volt a pillanat, melyben a császár szándékai egész terjedelmökben lelepleztettek.

Az alkotmányozó gyűlés el akart szakadni a pápától, a directorium szerette volna megsemmisíteni; Bonaparte esze azon járt, hogy a pápát fentartsa, de egyszersmind leigázza, a saját mindenhatóságának eszközévé tegye.

Ha jól vagyunk értesítve, már akkor azt a javaslatot tétette a pápának, maradjon Francziaországban, üsse fel székhelyét Avignonban vagy Párisban.

A pápa, a mint mondják, ezt felelte: az esetre, ha

¹⁾ Extrait du rapport de Ms. Portalis. Artaudnál: Vie Pie VII. tom. II. 11.

²⁾ Közli Artaud id. műve 31. Lásd Napoleon 1807. július 22-ki levelét. Le pape s'est donné la peine de venir a mon couronnement. J'ai reconnu dans cette démarche un saint prélat, mais il voulait, que je lui cédasse les légations. Bignon Hist. de France sous Napoleon: Deuxieme époque I. 158.

fogságra vetnék, lemondását teljes formaszerűséggel már aláírta s Palermóban téteményezte le, mely kívül esik a francia rendeletek határán.

Egyes-egyedül az angol tengerészet uralma alatt talált volna VII. Pius e pillanatban oltalmat.

A pápát vissza engedték ugyan térni Rómába, meghagyták addigi függetlenségének birtokában; de ez órától kezdve a legvisszataszítóbb ferdeségek fejlődtek ki.

Csakhamar Napoleon minden himezés-hámozás nélkül kijelenté, hogy mint a második és harmadik francia uralkodó családból származó elődei, ő az egyház legidősebb fia, ki azért viseli a kardot, hogy védje az egyházat, ki tehát nem tűrheti, hogy az eretnekekkel és szakadárokkal, minők az angolok és oroszok, álljon közösségben. Különösen szerette magát Nagy Károly utódjának tekinteni, miből azonban ő más tanuságot vont le, mint a római udvar. Ő úgy fogta fel a helyzetet, hogy az egyházi állam Károlynak a pápa részére tett ajándékozása, de épen ez okból az a kötelezettség hárul a pápára, hogy el ne váljon a császárság politikájától; ezt, mondá Napoleon, én sem fogom túrni.¹⁾

A pápa elbámult a föltevésen, hogy egy idegen ember ellenségeit a saját ellenségeinek kelljen tekintenie. Azt felelte: én vagyok az egyetemes pásztor, mindenki atyja,

¹⁾ Schöll Archives historiques et politiques (Paris 1819.) második és harmadik kötetében van Précis des contestations qui ont eu lieu entre le sainte siège et Napoleon Buonaparte accompagné d'un grand nombre de pièces officielles. A levelezés, mely itt egész terjedelmében közöltetik, 1805. november 13-tól egész 1808. május 17-ig terjed. Bignon Histoire de France depuis la paix de Tilsit czimű munkája, mely 1838-ban jelent meg, csak kevés újjal egészíti ki Schöll művét.

a béke szolgája, s már maga az ilyen kívánság borzalmat kelt bennem. »En nekem Aronnak kell lennem, az Úr látnokának, nem pedig Izmaelnek, a ki mindenkire kezet emel s a kire kezet emel mindenki.«

Napoleon azonban a legrövidebb úton sietett célzt érni. Megszállotta Anconát, Urbinót s mikor azon ultimátuma, melyben a többek közt a bíbornokok egy harmadrészésének kinevezési jogát a maga számára követelte, elvetetett, csapatait Rómába indította; azon bíbornokok, kik nem rokonszenveztek vele, kiutasítottak, a pápa államtitkára két izben. Minthogy azonban VII. Piusra mind ez nem tett semmi hatást, az ő személyét sem kimélték; őt magát is eltávolították palotájából és fővárosából. Egy senatus consultum erre kimondotta a pápai állam egyesítését a francia birodalommal. A világi souverainitás összeférhetetlennek nyilvánított az egyházi jogosítványok gyakorlásával; a pápát jövőre a négy gallicán czikkely megtartására formasierően kötelezni akarták; az volt a szándék, hogy jövedelmeit ingatlan jószágokból húzza, körülbelül úgy, mint a birodalom valamely hűbérese; az állam akarta magára vállalni a bíbornok-testület költségeit.¹⁾

Látnivaló, hogy ez a terv az egyetemes egyházi hatalmat a francia birodalomnak vetette volna alá s legalább közvetve a császár kezébe tette volna le.

De hogyan sikerülhetett — a mi nélkülözhetetlen volt — a pápát rá birni, hogy egyezzek bele ezen lealacsonyításba? VII. Pius felhasználta szabadságának utolsó pillanatát, hogy az egyházból való kiközösítést kimondja. Azon püspököktől, kiket a császár kinevezett, megtagadta a ca-

¹⁾ Thibaudau Histoire de la France et de Napoleon. Empire. Tom. V. 221.

noni institutiót. Napoleon nem volt annyira ura papságának, hogy ennek visszahatását hol az egyik, hol a másik s bizonyára német részről is nem érezte volna.

De épen ez az ellenállás szolgált végre is okul arra, hogy a pápa letiportassék. Ennek következményei az egyházi főnökök, a ki meleg részvételt volt az egyház belső állapota iránt, sokkal fájdalmasabban sújtották, mint a világit, kire az egyházi ügyek csak hatalmi eszközül — magában véve közönyös eszközül — szolgáltak.

Savonában, hová a pápát elszállították, elhagyatva, magára szorítkozva, tanácsadó nélkül maradt. Az egyházban támadt zürzavart, melyet az institutió megtagadása okozott, oly élénk, csaknem túlzott módon rajzolták előtte, hogy a jó embert ez valóban arra bírta, hogy noha keserű fájdalmak és heves szabódás után, e jogról tulajdonképen mégis csak lemondott. Mert mi mást jelent az, hogy e jog gyakorlását az érsekekre bizza, valahányszor ő maga más okból, mint azért, mert az illető személyesen méltatlan az állásra, hat hónapnál tovább késik azt gyakorolni. Lemondott e jogról, mely pedig, igazság szerint, utolsó fegyverét alkotta.

És ez nem volt mind az, a mit tőle akartak. Türelmetlen sietséggel, mely testi gyöngeségét még fokozta, vitték Fontainebleaubá; új rábeszélések, a legsürgetőbb követelések intéztettek hozzá, állítsa vissza teljesen az egyház békéjét. Végül csakugyan odáig vitték a dolgot, hogy a pápa engedett a többi, a döntő pontokban is. Beleegyezett abba, hogy Franciaországban legyen székhelye; elfogadta az említett senatus consultum leglényegesebb határozatait. A fontainebleau-i concordatum — 1813. január 25. — azon

föltevésben van fogalmazva, hogy a pápa nem tér többé vissza Rómába.¹⁾

A mit azelőtt katholikus fejedelem komolyan csak szemügyre venni sem merészkedett volna, immár tehát a forradalom autokratájának sikerült. A pápa beleegyezett abba, hogy aláveti magát a francia birodalomnak. Tekintélye örök időkre eszközzé vált volna ezen új uralkodó család kezében: arra szolgált volna, hogy a még meg nem hódoltatott katholikus államok benső engedelmességét és függőségi viszonyait szilárdítsa. Ennyiben a pápaság visszakerült volna azon állásba, a melybe a német császárok alatt, mikor ezek hatalmok teljét birták, főleg a száliai házból való III. Henrik alatt jutott. De még sokkal súlyosabb bilincseket hordott volna. Abban a hatalomban, a mely a pápán most uralkodott volna, volt valami, a mi az egyház elvével ellenkezett; valójában csak más átváltozása volt az az egyházi ellenzék ama szellemének, mely a tizenharmadik században fejlődött s oly erős hajlamot hordott magában a tulajdonképeni hitetlenségre. Ennek az ellenséges hatalomnak lett volna alávetve, ennek lett volna hűbérese a pápaság!

Csakhogy ez úttal sem az volt a sors rendelése, hogy ennyire jusson a dolog.

R e s t a u r a t i o .

Az a birodalom, melynek hierarchikus középpontját alkotni immár a pápa lett volna hivatva, még mindig két-

¹⁾ Bart. Pacca, Memorie Storiche del ministero de due viaggi in Francia stb. 323. oldal. Historisch-politische Zeitschrift I. p. IV. 642.

séges háborúkbán állott legyőzhetetlen ellenségekkel. A pápa fogságának magányában nem kapott pontos értesítést e tusa változandóságairól. Ugyanazon pillanatban mikor hosszú ellenállás után meghajolt, Napoleon már hajótörést szenvedett utolsó legnagyobb vállalatában, Oroszország ellen, s hatalmát egész mélyében megingatta mind az a sokféle következmény, melylyel e vereségnek járnia kellett. Európában újra fölébredt a remény, mely már csaknem el volt temetve: hogy felszabadítja magát. Midőn a pápa, kihez meghódolása következtében ekkor néhány bíbornok visszatérhetett, a dolgok ez állapotáról értesült, benne is föléledt a bizalom; újra föllélekzett: a szövetséges hatalmak minden haladását a maga szabadulása egy-egy tényekép érezte.

Midőn Poroszország kevéssel azután, hogy királya fölhívása megjelent, fegyvert fogott, VII. Pius a fentemlített concordatum visszavételére emberelte meg magát; midőn a prágai kongresszus összegyűlt, pillantását már ama birodalom határain túlra, mely őt körülfogta, merte vetni s jogaira Ausztria császáráját emlékeztette. A lipcsei csata után már olyan bizodalommal volt eltelve, hogy kereken elutasította az ajánlatot, melyet a francziák most tettek neki, hogy országát részben visszaadják; — mikor a szövetségesek a Rajnán átkeltek, kijelenté, hogy többé nem alkudozik mind addig, mig teljes visszahelyezése végbe nem ment. Az események a legrohamosabban fejlődtek; midőn a szövetségesek Párist bevették, a pápa már az egyházi állam határához ért; 1814. május 24-én újra bevonult Rómába. Új korszak támadt a világra; új idő a római székre is.

A mi az utolsó évtizedeknek jellemét és tartalmát

megadta, az a küzdelem volt a forradalom irányzatai, melyek a lelkekben még mindig oly hatalmasul éltek, és azon eszmék közt, a melyekhez a régi államok, mint eredeti alapjokhoz, most a diadal után kettőzött komolysággal visszatértek; — ebben az ellentétben, mint önként értődik, a katolikus egyház legfőbb szellemi hatalmának jelentékeny helyet kellett elfoglalnia.

Legelől a világi legitimitás fogalma, — és pedig majdnem még inkább egyházi ellenfelei, mint a saját pártosai és hívei részéről — szolgált segítségére.

A szövetséges négy nagyhatalomnak -- kik közül három nem volt katolikus -- győzelme ama férfiún, ki a saját fővárosát a katholicismus középpontjává vélte tehetni, hozta a pápát abba a helyzetbe, hogy Rómába visszatérhetett. Először csupán azon három nem-katolikus uralkodó elé, kik épen akkor Londonban együtt voltak, terjesztetett a pápa abbeli ohaja, hogy az egész egyházi államot visszakapja. Ez állam erejét hányszor meg nem feszítették a régibb időkben, hogy a protestantismus akár Angliában, akár Németországban megsemmisíttessék, a római katolikus tanok Oroszországban vagy Skandináviában terjesztessenek! Most pedig kiváltképen ezen nem-katolikus államok közbenjárása volt az, mely a pápát ismét országa birtokába juttatta. Az allocutióban, melyben VII. Pius alkudozásai szerencsés eredményeit a bíbornokokkal tudatta, egyenesen megdicséri ama fejedelmek szolgálatait, »kik a római egyház kebelébe nem tartoznak; Oroszország czárját, ki a pápa jogait különös figyelemmel vette fontolóra; valamint Svédország királyát és Anglia herczegregensét, akképen Poroszország királyát, a ki az alkudozások egész folyamán a pápa mellett nyilatko-

zott.«¹⁾ A felekezeti perpatvarok pillanatnyilag feledésbe merültek; — immár csak politikai tekintetek jöttek számba.

Ismételve észleltünk már az utolsó másfél évszázadban hasonló combinatiókat. Láttuk, mely államoknál talált XI. Incze XIV. Lajossal való viszályaiban támaszt és segédelmet. Mikor a Bourbon udvarok az enyészetnek szentelték a jezsuitákat, ezek északon, Oroszországban és Poroszországban találtak kegyelmet és oltalmat; mikor amaz udvarok 1758-ban elfoglalták Avignont és Beneventet, ez Angliában politikai izgatottságot keltett. De e viszony sohasem lépett nagyszerűbben előtérbe, mint a legutóbbi eseményekben.

Minthogy pedig a pápa ismét szabad, független állásra tett szert Európa fejedelmei között, háborítatlanul gondolhatott az egyházi engedelmesség felujítására is. Egyik legelső cselekedete, melylyel új kormányzatát jelzé, a jezsuiták ünnepélyes visszaállítása volt. 1814. augusztus 7-én, vasárnap maga mondotta a del Gesu templomban Loyola Ignatius oltára előtt a misét, azután egy más misét hallgatott, mire kihirdetteté a bullát, melyben a Jézus-társaságnak megmaradt tagjait felhatalmazta, hogy ismét Loyola szabályai szerint éljenek, növendékeket vegyenek föl, rendházakat és collegiumokat alapítsanak s igehirdetésben, gyónásban és tanításban az egyház szolgálatának szenteljék magokat; a viharos tengeren — mondá a pápa — minden pillanatban haláltól és hajótöréstől fenyegetve,

¹⁾ Né possiamo non fare on gran conto dei meriti verso di noi di Federigo (Guil.) re di Prussia, il cui impegno fu costantemente in nostro favore nel decorso tutto delle trattative de nostri affari. 1845. szeptember 4-ki allocutio Pistolesinél II. 144.

kötelességét mulasztaná el, ha elutasítaná magától azon erőteljes és tapasztalt evezősök segélyét, kik önként följajánlják magokat.¹⁾ Visszaadta nekik azt, a mi egykori vagyonukból még megvolt s az elidegenítettért kárpótlást ígért. Lelkére kötötte minden egyházi és világi hatalomnak, legyenek jó indulattal a szerzet iránt s mozdítsák azt elő. Látni való volt, hogy a pápa azon reményt táplálja, hogy egyházi tekintélyét nem a tizennyolczadik század utolsó idejének korlátolásában, hanem régibb elődei értelmében fogja gyakorolhatni. És valóban, hogy is találhatott volna ehhez kedvezőbb, erre jobban hívogató pillanatot? Déli Európa restaurált államhatalmai úgy szólván megbánták egykori engedetlenségöket; azt hitték, hogy azzal bocsátották szabadjára ama szellemet, mely önmagokat megbuktatta; most a pápában látták természetes szövetségesöket; az egyház befolyásával annál könnyebben remélték legyőzhetni a belső ellenségeket, melyektől környékezve látták magokat. A spanyol király megemlékezett arról, hogy a katolikus király czimét viseli, és kijelenté, hogy méltóvá akarja rá magát tenni; visszahozta a jezsuitákat, kiket nagyatyja olyan féltékenyen elűzött volt; visszaállította a nuntius biráskodó jogát; a nagy inquisitor rendeletei újra olvastattak. Szárdiniában új püspökségeket alapítottak; Toscanában zárdákat állítottak vissza; Nápoly némi vonakodás után rá állott olyan concordatumra, mely a római curiának igen mélyre menő közvetlen befolyást engedett a királyság papságára. E közben Francziaországban az 1815-ki kamara a nemzet üdvét abban látta, hogy az ó-francia egyház, »a mennyek, az idő, a királyok és

¹⁾ Sollicitudo omnium ecclesiarum — bulla.

az elődök e műve — mint egyik szónok kifejezi magát — visszaállíttassék; ezalatt azonban lényegileg csak annak szükségét értették, hogy visszaadják a papságnak befolyását az államra, a községre, a családra, a közéletre és a közoktatásra, nem pedig ama kiváltságokat, melyekkel a gallican egyház egykor vagy tényleg élt, vagy melyeket világosan fentartott magának; az új concordatum által, melyet terveztek, ez az egyház is olyan függésbe jutott volna Rómához, minőben azelőtt sohasem volt.

A dolgok természetében rejlett, hogy az ily határozott eljárással nem nyomban lehetett a román nemzeteknek egészen más kilátások közt fejlődött szellemén diadalt ülni. Franciaországban a hierarchia iránti régi ellenszenvek zajos harci kiáltásban törtek ki a concordatum ellen; a törvényhozó hatalom a francziáknál oly módon volt szervezve, hogy az 1815. tervek valószínűsítésére soha gondolni sem lehetett. Ép oly heves ellentállást ébresztettek a Ferdinánd-féle uralkodás erőszakoskodásai Spanyolországban; forradalom támadt, a mely, midőn a korlátlan király ellen kelt ki, a ki nem volt képes rajta erőt venni, egyszersmind elszánt anticlericalis irányban működött. Az új cortes egyik legelső rendszabálya az volt, hogy újra megszüntette a jezsuitákat; csakhamar követte ezt az a határozat, hogy az összes szerzetrendek eltöröltessenek, jöszágaik elidegeníttessenek s jövedelmökből az államadósság törlesztessék. És nyomban hason irányu mozgalmak jelentkeztek Olaszországban is; benyomultak az egyházi államba, mely tele volt ugyanily elemekkel; egy ízben a carbonarik már a napot is kitűzték az egyházi területen való általános lázadásra.

De a restaurált fejedelmek még egy ízben támaszt és segélyt találtak azon nagy hatalmasságoknál, melyek az

utóbbi győzelmeket kivívták: a forradalmak elfojtattak. Ez úttal e megtorlasokban a nem-katholikus hatalmak közvetlen részt nem vettek ugyan: de némelyek legalább nem ellenezték, mások meg helyeselték azokat.

E közben azonban a nem-katholikus államokban is új szervezetre tett szert a katholicismus. A positiv vallás, bármely hitfelekezethez tartozzék, a polgári engedelmesség legjobb támaszának tartatott s mindenütt gondoskodtak arról, hogy az egyházmegyéket újonnan rendezzék, püspökségeket meg érsekségeket alapítsanak, katolikus papnöveldéket és iskolákat állítsanak. Minő egészen más alakot öltött a katolikus ügy Poroszországnak a francia birodalomba egykor bekebelezve volt tartományjaiban most a német kormány alatt, mint minővel az az idegen alatt birt! A római egyháznak régi rendje ellen itt-amott mozogni kezdő egyházi ellenzék a protestáns államokban nem talált támogatásra. Ellenben a római udvar a protestáns kormányokkal egészen úgy kötött szerződéseket, mint a katolikusokkal s bele élte magát a kénytelenségbe, hogy amazoknak is befolyást engedjen a püspökök választására. Olykor-olykor ez a befolyás valósággal arra fordított, hogy épen az egyházilag legbuzgóbb férfiak léptessenek elő a legfontosabb állásokba. Azt lehetett képzelni, hogy a felekezeti viszály a felsőbb rétegekben mindörökre ki van egyenlítve. A polgári életben napról-napra jobban lehetett látni, hogy tűnőfélben van. A protestáns irodalom a régibb katolikus intézményeknek olyan elismeréssel adózott, a mely neki egykor lehetetlen lett volna.

A hol pedig a szigorúbb katolikus elv, mely Rómához simul és Rómában nyer képviselmet, a protestáns

államhatalmakkal mégis ellentétbe jutott, ott egyelőre ő maradt fölényben.

Nagy diadalt aratott 1829-ben Angliában.

Az egy évszázad óta kizárólag protestáns hatalom Angliában a forradalmi háborúk alatt a római székhez közeledett. VII. Pius azon 1799-ki szövetség győzelmeinek oltalma alatt választatott meg, a melyben Angolország olyan nagy szerepet játszott. Érintettük, hogy ez a pápa továbbra is az angol hatalomra támaszkodott, hogy irányában ellenségeskedésre rá nem vétette magát. Angliában sem találhatták tehát többé oly szükségesnek, mint azelőtt, hogy a pápához való vallásos viszony minden tulajdonképeni politikai jogból, a közhivatalokra való képesítéstől kizárja az alattvalókat. Már Pitt érezte és kimondotta ezt: ¹⁾ de minden változás, — ez könnyen érthető — azon szokásban, hogy az alkotmány kipróbált alapelveihez ragaszkodni kell, sokáig legyőzhetetlen ellenállásba ütközött. Csakhogy egyrészt a század szelleme, mely minden kizárólagos kiváltságnak ellensége, e kérdésekben is érvényesítette magát. Másrészt a kiválóan katolikus Írországban vallás-politikai szövetkezetek, engedetlenség és nyugtalanság olyan mértékben harapóztak el, hogy végre az a nagy hadvezér,

¹⁾ Ms Pitt is convinced — írja III. György egy levelében 1800. január 31. — that the grounds on which the laws on exclusion now remaining were founded, have long been narrowed, — that those principles, formerly held by the catholics which made them be considered as politically dangerous, have been for a course of time gradually declining, — that the political circumstances under which the exclusiv laws originated, arising from the conflicting power of hostile and nearly balanced sects, — — — and a division in Europe between catholic and protestant powers are no longer applicable to the present state of things.

ki annyi ellenséggel győzedelmesen megküzdött s akkor a kormány gyeplőit vezette, kijelenteni volt kénytelen, hogy ez engedmény nélkül nem maradhat tovább a kormány élén. Így azután mérsékeltek vagy eltörölték az eskük szokásos formáját, melylyel Anglia restaurációja és forradalma korában egyedül vélték biztosíthatni a protestáns érdeket. Hányszor jelentette ki azelőtt lord Liverpool, hogy ha ezt a rendszabályt elfogadják, Anglia nem lesz többé protestáns állam: ha egyelőre nem is von nagy következményeket maga után, azt nem lehet áttekinteni, mi származik belőle a jövőben.¹⁾ Még is elfogadták, — bele mertek menni!

És még fényesebb, váratlanabb diadalt arattak nyomban ez után Belgiumban.

Németalföld királyságban alapításának pillanata óta észak és dél közt viszály mutatkozott, mely az államot szétbomlasztással fenyegette és mely kezdettől fogva kiválóan az egyházi ügyek körül forgott. A protestáns király II. József császár eszméit újra felvette; e szellemben állított felső és alsó iskolákat, kezelte egyáltalán a maga részét az egyházi hatalomban. Az ellenzék más szellemű nevelő-intézetekkel lépett fel ellene s nagyon is szándékosan a legridegebb hierarchicus törekvéseknek engedte át magát. Katholikus-szabadelvű párt és érzelem fejlődött ki, mely valamint Angliában, akképen itt is az általános emberi jogokra támaszkodva, napról-napra nagyobb igényekkel állt

¹⁾ Speech of L. Liverpool 17. Mai 1825. Where was the danger in having a popish King or a popish Chancellor, ip alle the other executive officoers might acknowledge the pope. — — It was said, — that a catholic be prime minister and have the whole patronage of the churcs and state of his disposal. — — If the Bill were to pass, Great-Britain would be no longer a protestant state.

elő, előbb engedményeket, -- például az említett iskoláktól való mentességet — erőszakolt ki magának, végtére, mikor beállott az alkalmas pillanat, a gyűlölt uralmat teljesen lerázta magáról. Sikerült neki olyan királyságot alapítania, melyben a papok ismét kiváló politikai jelentőségre tettek szert. Az alkotmánynak épen demokratikus mozzanatai válnak kiválóan hasznukra. Az alacsony census, mely a közügyekben részt juttat a szegényebb osztályoknak is, a városokban és a vidéken, a melyekre könnyen befolyást nyernek, lehetővé teszi, hogy ők vezessék a választásokat; a választásokkal azóta uralkodnak a kamarákban, a kamarákkal a királyságban. Láthatni őket Brüsszelben, valamint Rómában a közsétatéreken; jól táplálvák és követelősek: élvezik diadalukat.

Ez eseményeknek sem egyikében, sem másikában nem vett, a mennyire tudjuk, a római udvar közvetetlenül tevékeny részt, bármi előnyösek voltak is azok az ő tekintélyére. Ellenben egy harmadikban, a Poroszországgal való összeütközésekben, cselekvőleg lépett föl. Itt a protestáns állam és a katolikus hierarchia irányzatai, melyek a restauráció óta szövetségeseknek látszhattak, de már egy idő óta külön váltak, a legöntudatosabban elszakadtak egymástól, és olyan küzdelembe bonyolódtak, mely méltán magára vonta a közfigyelmet. Azon alkudozás daczára, melyről föl lehetett tenni, hogy barátságos kiegyenlítésre vezet, a pápaság, ragaszkodva a kizárólagos igazhitűség eszméjéhez, kikelt a porosz király egy olyan rendelete ellen, mely a vegyes lakosság családi viszonyait vallásos tekintetben szabályozni volt hivatva. Magában Németországban a pápaság készséges közegekre és hatalmas támogatásra talált.

Azon fejedelem gondoskodása mellett, ki a vallásos

meggyőződést oly alakban is, melyet ő nem tartott a helyesnek, teljes elismerésben részesítette, kiegyezés létesült, mely az egyházi tekintélynek szabad mozgást engedett s mindkét pártot kielégíteni látszott.

De ugyanez időben a minden régire visszatérő papság előtérbe léptével sajátságos visszahatás keletkezett a katolikus Németországban. Mikor egy szertelenül kétséges szentség tiszteletére sok százezer ember meghívott és abba bevonatott, egy ellene irányuló csekély és tulajdonképeni positiv tartalom nélkül való tüntetés a német középosztályban hirtelen napfényre hozta a Rómától való elszakadás hajlamát, melyet oly erősnek senki sem képzelt. Az állam a helyett, hogy e mozgalmat támogassa, ellenkezőleg szilárdítani igyekezett az egyházi élet fennálló alakzatait.

Ama heves zivatarok közepett, melyek Franciaországot megingatták, végre mégis a catholicismus tett szert határozott előnyre.

Az 1830-ki forradalmat magában véve a szigorú egyházi érzület vereségének lehetett tekinteni; tudjuk, hogy X. Károly bukását első sorban vallásos buzgósága készítette elő. Azóta a kibővített alkotmányos jogok, melyekkel mindenki élhet, a hierarchicus törekvéseknek is tért és alkalmat nyújtottak ugyan a terjeszkedésre. De növekvésök, kivált az az igény, melyet a papság a nevelés vezetésére emel, arra emlékeztették az államot, hogy nem csupán szabadságra és egyéni jogokra van alapítva, hanem hogy ellenkezőleg e jogoknak az ő alapfogalmával ellentétes értelemben való gyakorlása reá nagyon veszedelmessé válhat; ritkán uralkodott amaz idő képviselő-kamarájában olyan egyértelműség, mint a jezsuiták megkísérlett szerve-

zésére vonatkozó határozatoknál; úgy, hogy Róma csakugyan meghátrált egy lépéssel. Ekkor azonban beállt az 1848-ki forradalom. Mihelyt az általa alaposzlopaiban megrendített társadalom még a nyugtalanságok közepett újra azt a szilárd talajt igyekezett megnyerni, melyen a közrend egyáltalán nyugszik, minden más ügynél előbb ismét az oktatás ügyét tették megfontolás tárgyává. A megdöntött alkotmány legtüzesebb védői is elismerték, hogy a bölcselettel, mely eddig uralkodott, egyesíteni kell a választ; az ellenkező tanok közt megegyezés létesítettett; ¹⁾ ennek azonban azután az volt a következménye, hogy a papság az oktatás felsőbb vezetésében, valamint minden fokozatában versenyre kelt az állam rendszerével. Hány férfié és nőcongregatio alakult azóta helyi és általános jogosítványokkal Franciaország egész területén, hogy az alsó oktatást egyházi szellemben vegye kezébe! A felsőbb oktatásban a jezsuiták ismét oly állás birtokába helyezkedtek, mely hasonló volt a régihez. A papság minden egyéb tekintetben is, támogatva az előzékeny közhangulattól, mindenek előtt azonban azon nagyon elterjedt aggodalomtól, hogy az ország a bölcséleti tanok által valóságos örvénybe jut, buzgó tevékenységet fejtett ki; egyszersmind dicséretesnek tekintette a különös római egyházi szokásokat a gallican szokásokkal felváltani. A februári forradalom következményeiben általánosságban előnyösnek mutatkozott a clericalis törekvésekre.

Nagy és még nagyobbat ígérő sikerekben részesült ily módon világszerte az újra feléledő katholicismus. De ha szembeszökő dolog, hogy erre befolyással voltak azon törek-

¹⁾ Loi d'enseignement 15. Mart. 1850.

vések, melyek az uralkodó államhatalmaktól való emancipációra irányultak, úgy természetesen nem várható más, mint hogy ezek a pápaság sajátos talaján, az egyházi államban is előtérbe fognak lépni. Olyan eseményekhez közeledünk, melyek ma még majdnem inkább a politikába, mint a történelembe tartoznak. De a pápaság állásának megértéséhez a modern világban mégis múlhatatlanul szükséges azokat legalább könnyű körvonalaikban szemünk előtt elvonultatni.

Egyház és egyházi állam IX. Pius alatt.

Déli Európa megbuktatott kormányainak restaurációjakor épen csak a római maradt távol attól, hogy egyszerűen a régi állapotokhoz térjen vissza. Sőt inkább Consalvi bibornok, a vezérlő államférfiú, a francia occupációt szerencsés eseménynek tekinté, mert az egyházi állam kormányzatának megadta az egységet és egyformaságot, tekintet nélkül a községek, a nemesség és a tartományok hagyományos jogaira; azt mondták róla, hogy a liberalismust a babona talaján tenyészté; csak egyetlen pontban maradt a római szék régi hagyományának híve: az egységesen rendezett állam igazgatását azon egyházi testületekre bízta, melyek a francia uralom idején ki voltak belőle zárva.

A következő két pápa alatt szívesebben visszatértek volna a forradalmi korszakot megelőző rendszerhez: de a kísérlet, melyet ez irányban tettek — máskülönben majdnem eredménytelen lévén — csak ahhoz járult, hogy a lakosság ellenszenvét a papság uralma iránt, a mely állandóan mérvadó maradt, még erősebben föléleszsze. Mihelyt azután 1830-ban a dolgok európai rendje megingott, a láza-

dás az egyházi államban is kitört. XVI. Gergely, ki éppen akkor nyerte el a hármaskoronát, azzal vigasztalta magát — s ez ki is elégítette, — hogy a mozgalom nem ellene, hanem az uralkodó rendszer ellen irányul.¹⁾ El volt tökélsége a rendszert fentartani. Mikor a zendülés elnyomatott, a nagy európai hatalmasságok a történetek következtében azon ohajtást fejezték ki, hogy a nempapi elemnek nagyobb részvételt engedélyezzenek az egyházi állam világi ügyei igazgatásában; tettek is akkor ez irányban valamit, de olyan nagy tartózkodással, hogy ama kívánságnak inkább megtagadása, mint helyeslése rejlett benne. Ezen kívánságok azonban egyre általánosabbak, sürgetőbbek, terjedelmesebbek lettek, de a visszatörlesztés is csak annyival kegyetlenebbé vált; Gergely halálakor a száműzöttek és politikai foglyok számát valami két ezerre tették.

E küzdelemben a bibornokok köréből nagyon eltérő hangok emelkedtek. Az egyik, egy tevékeny államhivatalnok, azt mondá, hogy látja ugyan, hogy a kormányzat saecularisatioja szükséges, de lehet-e ezt az egyház fejétől várni? A másik, — szerzetes — kinek a nép, könnyítéseket remélve, a tiarát szánta volt, — azt kiáltotta oda az embereknek: szerezne nekik annyit, hogy megéljenek, de egyszersmind vesztőhelyeket állíttatna megfenyítésökre. Egy harmadik vélemény felülkerekedett a conclaveben: olyan pápa, IX. Pius választatott, a ki a pápaságnak az állam felett való isteni jogától át volt ugyan hatva, egyszersmind azonban azon nézetet táplálta, hogy a nélkül, hogy e jogot bárminiben sértené, minden méltányos kívánságnak eleget tehet.²⁾

¹⁾ Wiseman : Recollections of the last four popes. 429.

²⁾ Farini : Lo stato Romano dall'anno 1815. al 1850. A könyv az olasz történetírás szónokias szellemét túlságosan magán viseli s

Megnyitotta a börtönöket s az eddigi rendszertől való némely eltéréshez fogott, melyek noha nem voltak gyökeresek, mégis általános lelkesedéssel üdvözlöttek. Mert nem annyira a cselekedetek magokban véve, mint az irány, mely bennök nyilvánul, ébresztik föl az emberek tetzését. Lassankint eltávolította a Gergely-féle reactió embereit; azon bizottságokba, melyek a tervezett javítások eszközzésére hivatva voltak, olyan tagokat nevezett ki, a kik nem voltak papok s a közönségnél a kiváló belátás és hasznavehetőség hírében állottak; végre államconsulta alakíttatott, melyet a pápa maga tanácsadó képviseletnek nevezett, hogy kormányát a törvényhozás és a közigazgatás dolgában támogassa: az államtitkár vezetése alatt lassankint nagyobbára világiakból állíttatott az össze. Ilyen úton vélte IX. Pius a nagyhatalmak tanácsát valósíthatni.¹⁾

De idők és nézetek már megváltoztak; az 1848-ki esztendő kezdődő mozgalma a pápát jóval messzebbre sodorta. Ő is meghallgatta az alkotmányos formákra irányuló kiáltást. A mint mondá, tekintve az egykori szabadságokat, melyek egyszer megszüntetve, többé vissza nem állíthatók, indíttatva érezi magát országának alkotmányt adni két kamarával, vagy a mint nevezték, két tanácscsal, melyek közül az első közvetlenül kineveztetett, a második ellenben census és népszám alapján választatott. Olyan alkotmány, mint más országoké, ez azonban nem volt s nem is lehetett. Mert magokban véve a jogosítványok, melyeket a pápa

épen nem pártatlan, de alapos ismereten nyugszik s a legfontosabb okiratokat tartalmazza.

¹⁾ 1848. ápril 29-ki allocutió: *Le cose, che facevamo nei primi principii del nostro pontificato, bene si convengono con quello, che avevano desiderate i principii dell Europa.*

engedélyezett, korlátoltak voltak; ezenfelül pedig a két tanácsgyűlésben elfogadott törvényt előbb még a bibornokok titkos ülésben vizsgálták át s hagyták helyben, mielőtt az uralkodó a maga szentesítésével ellátta.¹⁾ A legfőbb hatalom a papság kezében maradt.

Ellenben a világiak követelése, mely sokféle nyilvánulásban nyert kifejezést, épen arra irányult, hogy a világi ügyek kizárólag a saját kezökbe kerüljenek. Lehetett-e várni, hogy miután erős képviseletet kaptak a parlamentben, azon korlátozásokba, melyek az elfogadott rendszer elvének nem felelnek meg, bele nyugszanak?

Kikerülhetetlen volt itt a meghasonlás, melyre nyomban egy még terjedelmesebb és csaknem még sürgetőbb kérdés is befolyt.

Az eddigi újítások a párisi februári forradalommal függtek össze; de Olaszországra és az olasz állapotokra még közvetlenebbül mérvadó volt az, hogy Bécsben is megbuktatták azt a kormányt, mely ellen négy évtized óta hasztalan küzdött a nemzeti érzelem. Rómában ez eseményt harangzúgással és »Olaszország« örömkialtással ünnepelték. Carlo Alberto, piemonti király azon kiáltványára, mely közel álló benyomulását Lombardiába az idegeneknek olasz területről való kiűzése céljából jelenté, Rómában fölszereltek egy önkéntes csapatot, hogy a vállalatnál segélyt nyújtson. Ugy látszott, hogy maga a pápa is osztozik ez érzésekben. Legalább így értelmezték proclamációját, melyben fájdalommal szólt azokról, »kik a zivatarban, mely czedrusokat és tölgyeket összetör, isten szavát megismerni

¹⁾ Statuo fondamentale 52. §. Döllinger: Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat 603.

nem akarják« s melyben Olaszország népeit egyetértésre hívta fel.

De valójában aligha ez volt a szándéka.

Az önkéntesek indulásakor vonakodott az erkélyre kilépni s ott búcsuzni tőlök; azoknak, kiket magához rendelt, azt az utasítást adta, hogy az ő házáat védjék — semmit többet.¹⁾ Kevéssel azelőtt Ferrarára vonatkozó jogai megóvása végett már volt egy heves viszálya Ausztriával; tovább, mint az egyházi állam területi épségének fentartására, úgy látszik, ez úttal sem ment dicsvágya. Midőn alkotmányos miniszteriuma a szabályszerűen szervezett csapatok számára, melyek időközben szintén a határra vonultak volt, engedélyt kért, hogy a Pó vizén átkelhesse- nek, a pápa engedett ugyan, de csupán azon fentartással, hogy visszahívja őket, mihelyt jónak tartja. Nem helyeselte a tervet, de nem is ellenezte kellő elszántsággal.

Erre a pápai tábornok azon utasítások alapján, melyeket kapott, felhatalmazottnak tekinté magát nyíltan részt venni a háborúban Ausztria ellen; hirdette mindenkinek, hogy az isten embere, a nagy és igazságos pápa a háború mellett van; ő szentelte meg a katonák kardjait a Carlo Albertóval való egyesülésre és a háborúra Isten és Olaszország ellenségei ellen. A mint meglehetősen zürzavaros felfogásban az osztrák túlhatalmat Olaszországban a Hohenstauf-császársággal azonosították, úgy képzeltek IX. Piust egy új III. Sándornak, a ki el fogja magát tökélni arra, hogy egy köztársasági mozgalom élére álljon. A pápának a miniszteriuma maga ez ösvényre lépett; felhívta a pápát, kövesse az idő áramlatát, kezdje meg bátran

¹⁾ Guardate la case mia : no altro. Gróf Ludolf egy jegyzékéből Petrucellinél : Pio IX.

a háborút: ekkor ő lesz a jelen ura és biztosítani fogja a jövőt.

A pápát a legvisszataszítóbban érintették e dolgok. Végtelenül messze állott minden köztársasági rokonszenvtől; felszólította az olaszokat, engedelmeskedjenek jóakaró fejedelmeiknek; Olaszország egységét abban látta, hogy a fejedelmek egymással szövetségre lépnek s Ausztria olasz hatalom marad; és még sokkal magasabban állt előtte, mint az Olaszországra való tekintet, saját pápai hivatása. Miniszterei sürgetésére a bibornokok consistoriumában ápril 29-én tartott allocutióval felelt, melyben kimondotta, hogy Ausztria ellen hadat viselni nem akar, hogy legfőbb apostoli hivatalának kötelességéhez képest minden nemzetet egyenlő szeretettel karol át.

Ezzel azonban nem csupán az olasz közérzulettől vált el, hanem sokszoros meghasonlásba jutott a parlamenttel is, mely csak azon időben gyűlt össze a nemzeti szellem magas hullámozása közepett.¹⁾

Az akkori miniszterek legjelentékenyebbike: Mamiari előtt azon eszme lebegett, hogy az államot a bibornokok befolyása alól teljesen kiszakítsa és a világi hatalmat a parlament és a felelős miniszterek kezében összpontosítsa, kiket azután a pápa épen úgy köteles követni, mint minden más alkotmányos fejedelem; — ezzel azonban ellentétben állottak a statuto — az alkotmány — határozatai és egyszersmind IX. Pius hierarchicus öntudata. Pius e miniszterekkel alig tudott valaha annyira meg-

¹⁾ A mint Rossi egy hátrahagyott iratában (Farininál) kifejezi: *Spiaceva la guerra: non fu né dichiarata né inpedita. Il paese fe un po la guerra: il papa servò la pace.*

egyezni, hogy e megegyezés a hivatalos nyilatkozat alakjába legyen foglalható.

Végre akadt olyan férfiú, a ki vállalkozott reá, hogy az alkotmányos államkormányzatot a statuto szövegével és a pápa gondolkodásmódjával összhangba hozza. Ez Pellegrino Rossi volt, a kor azon államférfiainak egyike, kik az alkotmányos formákban látták egyedüli eszközét annak, hogy a modern állam egyszerre az önkényuralom reactiója, valamint a köztársaságiak felforgató irányzatai ellen megoltalmaztassék; Rossi becsületes volt véleményében, teljes birtokában állt a század műveltségének, erélyes, félelem nélküli ember volt. A statútót sarkkőnek nyilvánítá, melyen a szabadság épületét föl kell emelni. Az alkotmányos olasz államok szövetsége feletti alkudozásokban, melyek e pillanatban a kedélyeket foglalkoztatták, a messzire célzó piemonti föltevéseket elutasította s fentartotta a pápaságnak, »az egyetlen élő nagyságnak, melyet Olaszország bír,« előrangját. Ez alapon vélte a megingatott közrendet visszaállíthatni. De régi fajta foederatioról, az egyházi hatalomnak az alkotmányos rendszerrel való összekapcsolásáról többé az emberek hallani sem akartak. Az, hogy Rossi képesnek látszott ez eszmét keresztülvinni, a csipős szigor és a siker, melylyel az államhatalmat kezelte, minden szenvedélyt ellene zúdított. A rendszernek, melyet Franciaországban a februári forradalom megbuktatott, Rómában sem volt szabad érvényre vergődnie. Mikor Rossi a cancellaria lépcsőjén fölhaladt, hogy a parlament új ülészakát megnyissa, 1848. november 15-én valaki törrel leszúrta és nyomban véget vetett életének. A gyűlésben a rokonszenv egyetlen hangja sem nyilvánult iránta.

A miniszter catastrophájába a pápa bebonyolítva

látta magát. Az első ellenálláskor, melyet a felizgatott néptömegeknek az új miniszterium összeállítására s az olasz kérdésre vonatkozó követelései irányában kifejtett, palotájában ostrom alá fogták: golyók repültek előszobájába, udvarának egy főpapja agyonlövetett. E zűrzavarban megadott mindent, a mit csak kívántak, a nélkül azonban, hogy ezzel a népet megnyugtatta volna. Midőn a képviselőknek azon indítvány tétetett, hogy fejezzék ki ragaszkodásukat a megsértett szent atya iránt, megesett, hogy az indítványt némi himezés-hámozás után elvetették. Erre a pápa elhatározta, hogy a további erőszak elől futással menekszik; a nála levő idegen követek segítségével sikerült november 24-én nápolyi területre, Gaëtába menekülnie, hol már nem egy pápa keresett menedékhelyet, s hol csakhamar emigransokból és diplomatákból egész udvar sereglett köréje, mely őt ismét a katolikus világ fejének mutatta.

Ellenben Rómában a pápa futása után az alkotmányos kormányzatot nem lehetett tovább folytatni.

Habár a képviselők választása alapján junta alakult, hogy az uralkodást átvegye — csakugyan át is vette —, ez maga kijelentette, hogy nincs [törvényes alapja, hogy hivatalát csak akkorig vállalja el, míg alkotmányozó gyűlés nem állapítja meg a dolgok új rendjét.¹⁾ Minthogy fejedelmi hatalom az országban nem létezett, a nemzeti souverainitás fogalmára hivatkoztak. Nehány nappal később jelezve lőn a nemzetgyűlés, »hogy az államnak szabályszerű, szilárd és mindent felölelő szervezetet adjon, a nemzetnek vagy többségének óhajai szerint«; e gyűlést az

¹⁾ Dichiariamo di assumere un tanto uffizio provvisoriamente e temporaneamente. 1848. deczember 20.

általános szavazatjognak közvetlen választások útján kellett volna létrehoznia. Azon egyházi büntetések daczára, melyekkel a pápa az ezen választásokban való részvételt megtiltotta, a választások mégis végbementek és pedig, mint akkor dicsérték, oly rendben, minő másutt ritkán fordult elő. 1849 február 5-én tartotta első ülését a nemzetgyűlés. Indítvány tétetett, hogy a jövődöbeli alkotmány tárgyában való határozatot az egyetemes Olaszország alkotmányozó nemzetgyűlésére bízzák. De a római gyűlésnek sokkal erősebb fogalma volt a saját jogáról s nem akarta magát a távolba utasíttatni: saját hatalomteljéből azon határozatot hozta, hogy a pápaság jogilag és tényleg elvesztette a római államban való uralmat és hogy ez állam a római köztársaság dicsőséges nevét elevenítse föl; a többi Olaszországgal a közös nemzetiségnek megfelelő viszonyban fog állani. Az eszmékben rejlő ellentétek mily ridegen léptek itt szembe egymással! Elszakadva a pápától, ki állama birtokát istennek az egyház szabadsága érdekében tett különös intézkedésétől származtatja, azt a tételt állították fel, hogy a souverainitás örökös joga a népnek: az egyházi uralom romjain emelkedett a köztársasági eszme. De azért a pápát nem akarták épenséggel kizárni Rómából. Mindjárt akkor megállapították a formulát, mely később gyakrabban ismételtetett, hogy megkapja mindazon biztosítékokat, melyek egy házi hatalma gyakorlásához megkívántatnak.

Odáig azonban IX. Pius még nem jutott, hogy az egyház eddigi alattvalóinak az egyház védnökeivé való emelését elfogadja; még elég erőt érzett s elég támogatást nyert maga körül arra, hogy a küzdelmet újra fölvegye. A mint elejtette az olasz eszmét, hogy az egyetemes egyház

élén való állással összeütközésbe ne jusson, úgy most a szerencsétlenségben, melybe ennek folytán jutott, a katolikus hatalmakat hívta segítségül. Ausztria épen új hadjáratra készült Carlo Alberto ellen, kire az csakhamar szerencsétlenül végződött. De hogy Ausztria mindenhatóvá ne váljék Olaszországban, Franciaország ragadott fegyvert a római köztársaság ellen, mely a piemonti király szövetségese volt. Az osztrákok elfoglalták Bolognát és Anconát; a francia csapatok Róma ellen fordultak. Ugyanaz nap, melyen a római köztársaság a Capitoliumon kihirdette új alkotmányát, mely a nép felségének alapelvét viselte homlokán, a francziák átnyomúttak a Ponte Sistón, »hogy a katolikus világ fővárosát visszaadják az egyház feje souverainitásának, az összes katolikusok legforróbb óhajához képest.« ¹⁾

Ezzel a köztársaság feloszlott: a polgári rend kezelése a pápa által kinevezett bibornoki bizottságra szállt át. 1850 tavaszán IX. Pius visszatért Rómába és megújította uralkodása első éveinek intézményeit: az államtanácsot, a consultát, a községi és tartományi testületeket úgy, hogy a világiaknak ezután is nem csekély rész jutott volna a közigazgatásban. Ellenben az egész államhatalom minden ágban, a belső és külső ügyekben, igazságszolgáltatásban, közoktatásban, a sajtóra való felügyeletben újra a főpapságra ruháztatott, mely ismét előjogainak birtokába lépett.

A papságnak a világiak, a monarchicus irányzatoknak a köztársaságiak, de mindenekelőtt a buzgó katolikusok egyházi fejökkel való rokonszenvének a nemzeti-olasz törekvések feletti győzelme volt ez.

¹⁾ Oudinot kiáltványának szavai.

És e félbeszakítás után az egyházi tekintély nyomban új gyarapodásnak indult; maga a vizsály váratlan sikert hozott neki.

Mint egykor régiebb időkben, úgy az akkoriakban is a spanyol kormány ragadta meg a kezdeményezést a katolikusok közötti egyetértésre s tehetségéhez képest közreműködött az eldöntésben. 1851-ben olyan concordatum köttetett, mely betetőzte a pápaság és a spanyol állam közötti egyetértést, melynek útját már pár év óta egyengették. A pyrenäi félszigeten is eladásra szánták az egyházi javakat, ama jószágokat, melyek mint egy előbbi allocutio megjegyzi, a hitetlenek uralma alatt megmaradtak az egyháznak: ezen elárusításnak ideiglenes, de mindig tagadásba vett egyezményekkel vontak határt: a concordatum erre nézve végleges megegyezést tartalmaz. A jószágok valami kétharmad része meghagyatott az egyháznak, a többinek elvesztésébe a római szék beleegyezett. Ellenben abban a diadalban részesült, hogy a katolikus vallás Spanyolországban és gyarmataiban még egyszer kizárólagos uralomra emeltetett s az oktatás föltétlenül az egyházi felügyeletnek és vezetésnek vettetett alá.

Mellékesen megemlíjtük, hogy az elszakadt gyarmatokban, Dél-Amerika köztársaságaiban, melyekkel szerződések létesültek, a katolikus vallás az állam vallásának, habár nem is kizárólagosnak, ismertetett el, a püspököknek pedig a felügyelet a sajtó és az oktatás felett, a mennyiben a vallást illetik, valamint a pápával való szabad érintkezés biztosított.

Francziaországban az ujonúan keletkező császári hatalomtól, emlékezve első alapítójára, az imperiálista szándékok megújulását lehetett volna várni; emelkedett is ily

szellemben néhány hang, de nem hallgattak rájuk; egyelőre az ügyek ellenkező irányt vettek. A papság megragadta azt az erős kezet, mely épen most szerzett állását biztosította azon felforgató mozgalom ellen, melytől tartani lehetett, ha a köztársasági alkotmány tovább fenmarad. Az uralkodónak, ki még elnök volt, nagy érdemül tudta be, hogy befolyásával és fegyvereivel leginkább hozzájárult a pápa visszahelyezéséhez Rómában; az egyházi-katholikus magatartás, melyet utazásai közben nyilvánított, általános megelégedést keltett. ¹⁾ Úgy beszélt, mondották, mint egy Constantin; e szellemben fogadta őt a papság is. Az egyházi párt azt hiszi, hogy még a december 2-ki tényt is ő maga készítette elő; törvényesítéséhez hívei egyhangú szavazatával csakugyan segédkezet nyújtott. A püspökök az új császársághoz csatlakoztak, mely népszerű tekintélyökben és befolyásukban egyik támaszát látta s viszont az egyházi érdek irányában lekötöleztettnak érezte magát. A birodalom senatusában bibornokok ültek; az egyházi szükségletek egész a falusi templomokig számba vétettek a költségvetésben; a püspöki székek betöltése nem a római udvarral való megállapodás nélkül ment végbe. ²⁾

Hasonló, még feltünőbb fordulatot a pápaság javára élt meg e század Európa harmadik nagy katolikus birodalmában, Ausztriában.

Azt a bécsi márcziusi forradalmat, mely a régi, rettegett hatalmat megdöntötte, lassan-lassan az ottani főpapság is a felszabadítás világításában kezdte tekinteni.

¹⁾ Veuillott: Le pape et la diplomatie 1861. 14. oldal.

²⁾ Így állítja La Guérroiniere, a ki tudhatta: La France, Rome et l'Italie. 18 oldal.

Mert addig még túlsúlyban voltak II. József császár rendeletei, melyek a papságot belső fegyelmére, az oktatásra való befolyására, dotatiojára és Rómával való összeköttetésére nézve az állam szigorú gyámsága alá vetették. Ausztriában is azt kérdezték, mit jelent a hirdetett szabadság, ha az egyház nem kapja meg a maga szabadságát? A kremsieri birodalmi gyűlésben az osztrák püspökök nagyon kiterjedt követelésekkel jelentek meg: magok indítványoztak concordatumot, hogy a világi hatalom egyoldalú törvényhozásának határt szabjanak. De a képviselőknél, kik az egyházi hatalmat inkább túlságosan erősnek, mint gyöngének tartották, nem találtak meghallgatásra; a birodalmi gyűlés, mely attól félt, hogy a vallásos béke s az egyén szabadsága veszélyeztetik, 1849. márczius 1-én elvetette ez indítványokat s ragaszkodott a josephinista intézmények alapelveihez. ¹⁾ De a mit a birodalmi gyűlés megtagadott, ahhoz könnyen segédkezet nyújtott a kormány, mely amazt pár nap mulva feloszlatta. A gaetai tárgyalásokban egyszersmind szó volt róla, hogy a pápaságnak visszatetsző József-féle rendelkezések megszüntessenek. ²⁾ A pápa visszavezetése a saját államába s szorosabb összeköttetése a honi püspöki karral, karöltve járt. Mert azon népszerű viharok forrását, melyek hirtelen ama birodalmat is érintették, a mely ellenök különösen biztosítottnak látszott, a vallásos érzület hiányában vélték találni, mely hiány az egyházi behatás korlátozásából ered; a belföldi

¹⁾ Springer : Geschichte von Oesterreich II. 713.

²⁾ Az 1849. ápril 20-ki allocutio azon biztos reményt fejezi ki :
che vengono eliminate da quel impero alcune massime riprovate sem-
pre della sede apostolica.

egyházi hatalmaknak az egyetemessel való akadálytalan együttműködésében a császárság a saját tekintélye támaszát vélte látni. E nézeten nyugodott az a concordatum, melyet némi idő múlva — 1855-ben — kötöttek. Ebben az állam visszaadta a papságnak a kiváltságokat, »melyek az isteni rend s a katolikus tantételek szerint megilletik«: teljesen szabad közlekedést engedett neki Rómával, legelől pedig a nevelés és a vallásos oktatás mélyre ható vezetését bízta reá. Senki sem lehetett kétségben az iránt, minő ellenkezést fog ez az országban kelteni; de ide vezetett a belső politikai antagonismus és az uralkodó vélemény: a császárság tekintélyének Olaszországban és Németországban is nagy kilátást látszott az nyujtani. A római curia és az osztrák püspöki kar a legszorosabban csatlakoztak egymáshoz; egyesültek azon óhajban és reményben, hogy a tridenti zsinat tételeit háromszáz esztendő eltelte után hajtsák tökéletesen végre. ¹⁾

A mit Ausztriában tettek, annak még más jelleme is volt, mint a Franciaországban és Spanyolországban történeteknek; ez országokban népszerű volt a katolikus eszmék előmozdítása s megfelelt a törvényhozó testületek szellemének: sőt Franciaországban az ellenzék is, a mennyiben ilyenről szó lehet, ezt az irányt kapta föl; általában pedig minden közreműködött; a hierarchia az említett három hatalommal megújított egyetértésben szilárd támaszt nyert, mely fokozott önérzetet adott neki.

Az egyházi egység eszméjét, mely a római püspök primatusán nyugszik, aligha mondották is ki valaha nyo-

¹⁾ 1863. június 1-i breve Schradernél: Pius IX. als Papst und König. 122.

matékosabban, mint IX. Pius tette. »Általa az az apostol beszél, kire az egyház alapítva van: ő az élő tekintély, mely minden viszálykodásban csalhatatlan döntést hoz; Péter székéből indul ki a papi egység; köréje kell a hívő világnak sereglenie.«

És hogy a püspökök mennyire hajlandók ez igényekhez illeszkedni, az 1856-ban egy új hitelv kihirdetésekor tűnt ki. Szűz Mária szeplőtlen fogantatásának s az eredendő bűntől való mentességének tanát, mely a hierarchicus mindenhatóság idejében támadt, akkor is elvetették a legtekintélyesebb tanítók, kiket az egyház követett; későbbi idők hatalmas pápái helyeselték ama tant, de tartózkodtak kihirdetésétől: IX. Pius vállalkozott reá, hogy saját tekintélye alapján egyházi tanná emelje. A lakott világ minden részéből összegyűltek a püspökök, de nem ültek zsinatot; a mit a pápa kinyilatkoztatott igazságul kihirdetett, azt ők híven annak ismerték el: sohasem mutatkozott a pápai csalhatatlanság föltétlenebbnek, ámbár hitelvileg még nem volt megállapítva. A szeplőtlen fogantatás tana a Mária-cultus záró köve; IX. Pius szíve csüngött rajta. Új officiumot hozott be számára s új misét alapított.

Tagadhatatlanul a pápaságnak van azon leginkább monarchikus, mindent legjobban összefoglaló szervezete, mely a mai világban fennáll; és minden nap messzebbre terjeszkedik a földtekén. A délamerikai egyházak mellett, melyekben II. Fülöp vallásos eszméi élnek tovább, új hierarchicus építmény emelkedik a democrata Észak-Amerikában: néhány év alatt két új érsekség és husz püspökség alapított ottan. A forgalom és a telepítések menetét követék az egyházi alapítások Kaliforniába, az ausztráliai szigetekre. E mellett Róma nem mulasztja el a régi alá-

rendeltségben megtartani egy előbbi korszak alapítványait az afrikai partokon és Kelet-Indiában. Középső Ázsiában hat új örmény-katholikus püspökség alapíttatott, az egész föld kerekiségén, az északi sarkig, apostoli praefecturák és vicariatusok állíttattak.

Ha azonban a pápa egyszersmind igényt tart arra, hogy az összes keresztyének atyjának és tanítójának, az egyetemes egyház fejének tekintessék, úgy egyes megtérésekben sem lehetett ugyan hiány; mert a közösség és a csalhatatlanság eszméje az emberi szív egyik vallásos szükségletének felel meg s a meggyőződött hitvallók telvék propagandista buzgalommal. De a többi nagy vallásfelekezetek eltérő formáival szemben a pápa kísérletei mégis meghiúsultak.

»Halljátok szavamat — kiáltja — ti mindnyájan ott a keleten, kik a keresztyén nevet viselitek, de a római egyházzal közösségben nem álltok«; lelki üdvösségükre sürgeti őket, hogy alkalmazkodjanak hozzá. Csakhogy a feleletekből, melyeket a keleti patriarcháktól kapott, kiviláglik, hogy ezeknek sokkal inkább a régi ellenségeskedések vannak emlékezetökben, mint a régi közösség; a római egyháznak egyszerre szemére vetik a középkori hittudósok önkényes folytatását és mostani propagandáját.

Nyugatnak fordulva, a pápa készülleteket tett, hogy régi protestans országokban, például Németalföldön és Angliában a katolikus híveket külön egyháztartományokba egyesítse. Anglia számára IX. Pius »azon reményben, hogy a katolikus ügynek e virágzó birodalomban újabb lendületet ad«, a kormánynyal való megbeszélés nélkül egy érsekséget és tizenkét suffraganus püspökséget állított, melyek czímöket mind angol helységektől vették, az

érsekség Westminstertől; az új érsek egyszersmind a római egyház bibornoka volt: azzal dicsekedett, hogy ezután a katolikus Anglia actiója szabályszerűen a katolikus egység középpontja körül fog mozogni.

De Angliában épen azért küzdöttek századokon át, hogy a pápai tekintélyt kizárják az országból; mikor ez megtörtént, állhatatosan ragaszkodtak azon igényhez, hogy elvben nem szakadtak el a közönséges egyháztól s hogy tulajdonképen ők az igazi katolikusok. Az ország alkotmánya az egyházi hatalomban való részvételen nyugszik, mely a koronának van fentartva. Minő benyomást kelthetett tehát ez említett újítás! A birodalom legfőbb tisztviselői és az alsó néposztályok, egyháziak és világiak, anglicanusok és disszidensek vetekedve emeltek szót ellene. A pápának az ország elleni támadását látták benne, minők előbbi időkben olyan gyakran próbáltattak, de már rég abban hagyottaknak látszottak. Az ellenségesség vagy legalább tiszteletlenség, mely ez eljárásban rejlik, csakugyan onnan származnék, a mint azt mondták, hogy Anglia a pápának Rómában való visszahelyezésekor legalább is közömbösen viselte magát? Egyelőre az angol kormányra ez eljárásból épen nem csekély kellemetlenség származott. Tűrni nem tűrhette, de attól is őrizkednie kellett, hogy a védekezéssel a vallásszabadságnak az alkotmányban gyökerező elvét megsértse. Ez a tekintet okozta, hogy a rendszabály, melyhez folyamodtak, tisztán világi téren maradt; az önhatalmulag osztott czimek megtiltására szorítkozott, a mint nincs katolikus állam, mely az ilyen túlkapást megengedte volna. Csakhogy ez nem merítette ki a pápa actiójának hatását. Minden mérséklet mellett is kitünt, hogy gondolni nem lehet a térítésre oly terjedelemben,

mint Rómában várták; a protestáns meggyőződések a nemzet meggyőződéseinek mutatkoztak, a melyekben egyes hitehagyottak meg nem tántoríthatták. Továbbá nem volt-e mindez csakhamar befolyással az angol politikára? Nem adott-e ez a politika nyilvánvaló kifejezést az elkedvetlenségnek, melyet a pápa támadása a tömegekben és vezetőiben ébresztett?

A legnagyobb reményeket a propaganda a német protestánsok közt uralkodó meghasonlásokba helyezte. Hányszor mondták nekik, hogy egyházi ügyök bomló félben van, romlásához közel áll. Mintha a protestantismus bármikor is fennállott volna belső küzdelmek nélkül, melyek, a mennyiben az egyházi eszmék eleven elsajátításán nyugszanak, egyenesen lényegéhez tartoznak! Az ilyen szétágazó törekvésekkel ismét csak szembe lép a közösség mély értelme's az igyekezet, hogy kifejezést nyerjen, s ennek is vannak sikerei. Az ellenfelek fitymáló nyilatkozatai előmozdították, hogy a protestantismusban öntudatra ébreszték az ő történeti jogosultságát. Az a szellemes fejedelem, ki akkor a porosz trónon ült, a protestantismust a kereszténység egyik sajátos alakjának fogta föl, mely minden többivel egyenrangú. Bármint ítéljünk a pillanatnyi állapotokról és véleményekről: a protestáns-német tudomány értékét elég nagyra becsülni nem lehet: nemcsak önnönmagában van oly szilárd alapra fektetve, hogy minden támadás lepattan róla; minden kétséges ellenségességen felülemelkedve, nőttön-növekvő befolyást gyakorol a katolikuskok tudományosságára, kik módszerét és eredményeit tekintve, közelebb állóknak érzik magokat hozzá, mint a római tételekhez. Csakhogy a hittudományi kutatás az

egyházi hatalom ellenőrzése nélkül ¹⁾ ellenkezik az apostol-fejedelem kathedrájának hivatásáról alkotott fogalommal.

Igy hatnak egymásra egyházi és világi, nemzeti és egyetemes, tudományos és polgári ellentétek s szakadatlan izgatásban tartják a szellemeket a pápaságra vonatkozólag, mely még mindig nagy középpontot alkot. Az emberek nem azzal a hajdani roppant erejű hittel lépnek szembe egymással, mely teremtett és rombolt; ily erő nincs sem a védelemben, sem a támadásban; szakadatlan találkozás, előnyomulás és meghátrálás, támadás és védelem, actio és reactio folyik. Egyik percz sem hasonlít a másikhoz; különböző elemek hol egyesülnek, hol meg újra elválnak: minden túlhajtást követi épen az ellenkezője: a legtávolabb levő közrehat. A küzdelemre jellemző, hogy az emlékezetben fölelevenített múltnak szakadatlan behatása alatt folytatatik. Mindazok a viszálykodások, melyek e téren valaha mozgatták a világot, újra a harczmezőre idéztettek: a zsinatok és a régi eretnekek, a császárok s a pápák középkori hatalma, a reformátori eszmék s az inquisitió, a jansenismus és a jezsuiták, a vallás és a bölcsélet között lefolyt viszálykodások. Bennök hat és működik azután napjainknak fogékony és messzenéző, heves meghasonlásban ismeretlen célok felé előre törő, önbizalommal telt, de örökösen kielégítetlen forrongó valója.

Az egyházi szervezet jelzett kiterjesztését más, a római udvarra nagyon hátrányos eredmények egyensúlyozták.

¹⁾ Ecclesiasticae potestatis, ad quam proprio ac nativo jure unice pertinet, advigilare et dirigere theologicarum praesertim rerum doctrinam. IX. Pius a müncheni érseknek 1863. márczius 21.

Északon, a görög ó-hitűek felé eső határországokban a katolikus egyházat olyan pótolhatatlan veszteség sújtotta, minő nem érte a reformatió kora óta: két millió görög-egyesült visszatérített püspökei vezetése alatt az óhitű egyházba, melyhez elődei tartoztak. És a mint a lengyelek fölkelései vallásos szint öltöttek, a mint a papok magok is fegyvert ragadtak, úgy lépett velők az oroszokban egyszersmind a vallásos ösztönzés szembe, a mely nemzeti érzelmeket áthatja; a fölkelés elfojtása a catholicismusnak nem csupán lenyügzésével, hanem egyenesen üldözésével volt összekötve úgy, hogy végül bekövetkezett a nyílt szakítás Rómával.

Mindezeknél még fontosabb azon elvi, egyszerre egyházi és világi viszály, melybe közvetlen közelében, Olaszországban keveredett a pápaság.

Mig IX. Pius a papság uralmát világi ügyekben, a mennyire épen ment, visszaállította, Piemont, hol az alkotmányos formák érvényben maradtak, vállalkozott reá, hogy a papság hagyományos befolyását megsemmisíti vagy a legszűkebb határok közé szorítja. Azon kezdték, hogy kivonták a felsőbb oktatást a püspökök felügyelete alól. Kevéssel utóbb a turini egyetemen a pápai igényekkel alapeljárásban ellenkező tan jutott érvényre: az egyházi tekintélytől megtagadtak minden más jogosítványt, mint melyet az államhatalom engedményei alapján bír, melyek tehát visszavonhatók.¹⁾ Ezen tanhoz csatlakozott a törvényhozó hatalom Piemontban. 1850-ben a püspöki bíróságokat, az egyházi rend előjogait, az egyházi menedékjogot, a holt kéz szerzeményeit megengedhetetleneknek nyilvánította. Hasz-

¹⁾ I. N. Nuytz *Juris ecclesiastici institutiones*.

talan igyekezett az ország legfőbb papja ez ellen vallásos visszahatást ébresztetni: ellenállásáért száműzéssel lakolt. Az arany kehely hűbéradóját többé át nem szolgáltatták; a római szék minden tiltakozása daczára 1852-ben behozták a polgári házasságot. Némi idő múlva megtették a döntő lépést a klastromok és egyházi egyesületek megszüntetésére.

A tudatos szándék az volt, hogy a szardíniai-piemonti területen törvényhozás útján teremtsenek olyan egyházi állapotot, minő Francziaországban a forradalom viharaiból került vala ki. Ugyanakkor, mikor Ausztria elejtette, Piemont utánozta a josephinista törvényhozást.

A római curia még egyszer alkalmazta ez ellen egyházi fegyvereit: kimondotta átkát mindazokra, kik az egyházi vagyon elleni támadásban akár mint a kamara tagjai, akár mint tisztviselők részt vettek vagy részt fognak venni. De ez a kárhoztatás aligha nem messzebbre ment, semhogy hatása lehetett volna; időközben pedig megváltozott a világ helyzete.

A szardíniai-piemonti kormány erős támaszpontot nyert azzal, hogy a krími háború bonyodalmaiban a hatalmak által Oroszország ellen alkotott szövetséghez csatlakozott. A párisi kongressuson, mely 1856 tavaszán tartott, nem volt szüksége hosszasan igazolni újításait; sőt inkább megragadhatta a kezdeményezést, hogy a pápai kormányzat ellen vádat emeljen a hatalmak színe előtt. Szóba hozta, hogy mindazon ígéretből, mely a pápa visszahelyezésekor adatott, egész terjedelmében tulajdonképen egy sem nyer végrehajtást; e miatt pedig a lakosság hangulata olyan izgatott, hogy sohasem lesz lehetséges eltávolítani az osztrák csapatokat, melyek akkor még a legatiók-

ban állomásoztak. Már pedig mindaddig, míg azok az egyházi államban és a központi Olaszországban tartózkodnak, olasz egyensúly egyáltalán lehetetlen: jelenlétök ellenkezik az 1815-ki szerződések szellemével. ¹⁾ Piemont azt indítványozta, hogy a legatióknak közigazgatási függetlenséget adjanak s kormányukat, mint I. Napoleon tette, säcularizálják.

1857 tavaszán IX. Pius utazást tett Közép-Olaszországban. Észrevették, hogy az idegen területeken, hol csupán mint pápa jelent meg, lelkesültséggel, ellenben a saját országában feltűnő hidegen fogadták. A feliratok, melyekkel itt üdvözölték, egyszersmind keserves panaszokat is tartalmaztak. Senki sem ringatta magát csalódásban arra nézve, hogy az első alkalom adtával itt forradalom várható.

Az egyházi állam összes állapotai még a Franciaország és Ausztria közti egyetértésen nyugodtak; alapjokban mennyire megingottak tehát, midőn e hatalmasságok közt épen a piemonti-olasz ügyek miatt félreértések, meghasonlások támadtak s végül 1859-ben háborúra került a dolog. A mint pedig az osztrákok az első veszteségek után, melyeket szenvedtek, kivonúltak az egyházi államból, hogy Lombardiát megmentse, haladéktalanul kitört a zendülés, először Bolognában, hol juntát ültettek a pápai kormány helyére; e példát követték a többi tartományok. Az általános szavazatjog alapján nemzetgyűlés ült össze 1859. szeptember 1-én. Legelső rendelkezése megfelel azon határozatnak, a melylyel tíz évvel azelőtt az alkotmányozó

¹⁾ Notes des plenipotentiaires sardes 1856. marczius 27. april 16.

gyűlés Rómában megkezdte volt működését: a nép jogára támaszkodva, a római pápa világi hatalma megszűntnek nyilváníttatott. Ezúttal azonban nem mentek egész a köztársasági formáig, sőt inkább a tartományok kifejezték abbeli óhajokat, hogy egyesíttessenek Piemonttal, mely ama nagy eszme zászlóvivőjeképen lépett föl, a mely a kedélyeken erőt vett. Ez eszme Olaszország egysége volt. Az előbbeni századokban magokat a pápákat tartották arra hivatottaknak, hogy ez eszmét valósítsák: a tizenkilencedikben, épen IX. Pius alatt, a pápai szék azon kísértésbe esett, hogy megragadja az egység lobogóját: most e hatalmas eszme Róma ellen fordította életét. Mikor Modena, Parma és Toscana is elszakadt osztrák vagy Bourbon-származású uralkodó házaiktól s Piemonthoz állott, melynek a francziák is átengedték az elhódított Lombardiát, az olasz eszme testet és jövőt nyert az említett hatalomban. Vele egyetértésben a francia államkormány azon felszólítást intézte a pápához, ismerje el az elszakadt tartományok autonomiáját, akár csak egy piemonti vicariatus alakjában, egyszersmind azonban megmaradt tartományaiban léptesse életbe a már elhatározott reformokat, mely esetben ezen tartományokat a katolikus hatalmak biztosítanák neki s megtartásukban pénzzel és katonával fognák támogatni. ¹⁾

IX. Pius mindent elutasított: mert területe egyik részének biztosítását elfogadni, annyit jelentett volna, mint az elszakadt részről lemondani, a mihez, mint mondá, soha-

¹⁾ A javaslatok az elvesztett és a még megtartott tartományokra nézve, a melyek egymásután tétettek, mégis csak összatar-
toznak.

sem adja meg beleegyezését; sőt úgy vélekedett, hogy hadereje fölfegyverzésével maga fog magán segíthetni.

De minő vállalkozás volt ez a zendülésre hajlandó népesség közepett, szövetségesek nélkül, egy elszánt ellenséggel szemben, mely a nemzeti eszméért kardoskodott s az európai főhatalmak erkölcsi támogatásával rendelkezett! Az események a legrohamosabban fejlődtek. Mihelyt egyszer alkalmat nyertek reá, az elszakadt tartományok majdnem osztatlan népszavazattal a Piemonttal való egyesülés mellett nyilatkoztak s Piemont elfogadta őket; már 1860. ápril havában Közép-Olaszország részvételével lehetett a parlamentet megnyitni: ekkor azonban az elszakadás vágya a Márkát és Umbriát is elragadta: itt is, ott is fölébredtek a helyhatósági önállóság érzelmei, hogy az olasz egységnek vessék alá magokat. Ez ellen az egyházi eszmék fentartására a pápa által összegyűjtött haderő semmire sem birt menni. A benszülött ezredek megtagadták a katonai szolgálatot, mihelyt csak megpillantották a piemontiakat. Mindenütt, a hol csak lehetett, kitűzték a háromszínű zászlót s szintén az olaszok általi annexiót követelték: csupán a francia megszálló csapatok biztosították a fővárost. Erre nézve azonban az események menetéből nagy veszedelem támadt: Szárdinia királya fölvette az Olaszország királya czímét s irányadó minisztere azon nézetet fejezte ki, hogy az új királyság csak akkor tekinthető megalapítottnak, ha Rómát nyeri fővárosul. E követelés taglalása azóta az olasz-francia politikának egyik legfontosabb mozzanatát tette, nem a nélkül, hogy az európai viszonyok változásai egyszersmind szüntelen ne hatottak volna reá; mert Olaszország máris olyan hatalom volt, melyre minden politikai számításban tekintettel kellett

lenni. Elégedetlen levén azzal, a mi Európa északi részeiben történt, a francia császár 1864-ben tanácsosnak ítélte, hogy egyetértését Olaszországgal öregbítse. Az olasz egységnek új elismerése rejlett benne, midőn maga javasolta, hogy Florenczet tegyék az olasz birodalom fővárosává; csakhogy ezzel a leglényegesebb kérdés meg nem oldatott, hanem csupán elnapoltatott. A francia császár az 1864-ki szeptemberi szerződésben megígérte, hogy csapatait két esztendőn belül Rómából haza rendeli, mely időben a pápa ismét elegendő haderőt gyűjthet maga köré, hogy a belső rendet fentartsa. Ellenben az olaszok arra kötelezték magokat, hogy az egyházi államot mostani határaiban sem meg nem támadják, sem megtámadni nem engedik. ¹⁾ A francia császár politikája azon nyugodott, hogy jó viszonyt kívánt Olaszországgal fentartani, de ugyanekkor a pápával sem akart szakítani. Az egyiket az európai körülmények, a másikat a pápai tekintélynek Franciaországra való befolyása követelték. Véleménye az volt, hogy még lehetséges Róma és az új királyság közt a kiengesztelődés, melyet arra kell alapítani, hogy a pápa mérsékelje azon alapelveket, melyeket eddig vallott: ez az egész katolikus világra a legüdvösebb következményekkel fog járni; a pápa elismerné azon szabadelvű eszméket, melyek a legtöbb államnak alapjául szolgálnak s a híveknek bizo-

¹⁾ Az ide vonatkozó tárgyalásokban nagy nehézségeket okozott egy szó, melynek értelmezése magát a római szék lételének kérdését érinthette. Az olaszok nem kötelezték magokat arra, mint eredetileg kívánták tőlök, hogy az egyházi államot, a mint akkor volt, respektálják: mert ez esetben sértették volna az egység javára irányuló belső mozgalmakat, melyek ott hatalmasul működtek; csak abba egyeztek bele, hogy azt magok meg nem támadják.

nyítékot adna, hogy a katolikus vallás elismeri és támogatja az emberi nem haladását. Mégis csak túlságosan sokat követeltek ezzel a pápától azon pillanatban, midőn az eszmék, melyeknek helyeslését kívánták tőle, lételét veszélyeztették. Hogyan fogadhatta volna el azt a népszuverénitást, mely őt elmozdítottnak nyilvánította, vagy Olaszország egységét, mely azzal fenyegette, hogy világi birtokát elragadja tőle?

Az egyházi államra vonatkozó minden kívánsággal a pápa az egyházi egység és a saját főpapi kötelessége eszméjét állította szembe. »Mert a római szék jogáról nem lehet lemondani, mint valami világi uralkodó család jogáról, ez a jog az összes katolikusoké; a pápa, ha lemondana róla, az összeséget sértené, az esküt szegné meg, mely kötelezi és egyszersmind oly alapelveknek adna tért, melyeknek az összes fejedelmekre vészesekké kell válniok.« Ezt írta egykor a francziák császárljának. ¹⁾ Nem késedelmeskedett az egyházi állam elszakadt tartományainak lázadóira és bitorlóira a hagyományos formulák hangzatos szavaiban kimondani a nagy kiközösítést, különös tekintettel a tridenti zsinat tételeire; azon brevében, melyben ez történik, kifejti, hogy a fejedelmek különböző érdekei mellett a gondviselés egyik legbölcsebb rendelkezése volt, hogy a római pápának világi hatalmat és vele politikai szabadságot nyújtott: mert a katolikus egyházat nem szabad azon helyzetbe juttatni, hogy attól kelljen félnie, hogy általános ügyeinek kormányzata idegen és világi befolyástól függhet; ezen rendeltetése miatt a római egyházi állam

¹⁾ Az 1860. január 19-ki encyclica erre nézve közlést tartalmaz.

kormányzatának is — az alattvalók jóléte iránti minden gondoskodás mellett — egyházi jellemmel kell birnia.¹⁾

Időről időre Rómában oly ünnepélyességek tartattak, melyekben még egyszer nyilvánult a régi pápaságnak eget-földet átölelő mysticája. 1862 pünkösdjén számos szerzetes, a kik több mint harmadfél évszázaddal azelőtt térítői buzgalmukat Japánban halállal pecsételték meg, szentté nyilvánított, kifejezetten azért is, »mert az egyháznak a szorongatások ez idejében az Istennél új szószólókra van szüksége.« A püspökök ama nagy gyülekezetében, kik e végből megjelentek — számuk kétszáznegyvenre ment —, mindenekelőtt a legközelebb eső szorongattatás került szóba. A püspökök örvendező elégtételüket fejezték ki, hogy magok is szabadok lévén, még egyszer eljöhettek a szabad pápához és királyhoz, valamint azon meggyőződésöket, hogy a pápa sem alattvalója, sem pedig netalán vendége egy másik fejedelemnek nem lehet: a maga tulajdon uralmában, a saját királyságában kell lakóhelyének lennie. Ha Pius azt mondotta volt, hogy inkább életét veszti, mintsem elállana ez üggyől, mely az isten, az igazság és az egyház ügye, a püspökök meg kimondották abbeli készségöket, hogy ezért fogságban és halálban is osztoznak vele.

Tudomásra jutott, hogy a püspökök nem kivétel nélkül voltak e véleményen, de a túlnyomó többség mégis csatlakozott ahhoz, hogy az egyházi államra nézve minden kiegyezési alkudozást el kell utasítani: a katolikus püspöki kar helyeselte a szent atya egyházi politikáját.

¹⁾ *Litterae apostolicae quibus majoris excommunicationis poena infligitur invasoribus et usurpatoribus aliquot provinciarum pontificiae ditionis.*

Az alsó papságban azonban más vélemények is nyilvánultak: orthodox hirben álló jó nevű egyházi írók a pápaság világi uralma ellen nyilatkoztak; a mint a napi sajtó egyáltalán ellene foglalt pártállást. És az 1864. szeptemberi egyezmény nagyon távol állt attól, hogy visszaadja a pápának azt a biztosságot, a melyen elődeinek tekintélye olyan sok évszázadon át nyugodott. Az egyezmény megkötöttet a nélkül, hogy őt a tanácskozásokba belevonták volna; miután a bibornokokkal értekezett, késedelmeskedett róla nyilatkozatot adni; lelkében olyan tervezetekkel foglalkozott, melyekkel az ó-egyházi alapelveket még egyszer általános elismerésre vélte juttathatni; tanácsadói, főleg a jezsuita atyák, megerősítették e nézetében. Elhatározták, hogy a kornak az egyházi tan iránti ellenséges nézetei ellen kimerítő és hiteles nyilatkozattal állanak elő, a mi csakugyan megtörtént az 1864. deczember 8-án kibocsátott encyclicában, melyhez csatolva volt a pápától magától már előbb kárhoztatott tévelyek jegyzéke. Itt kiválóan a piemonti ujításokat tartják ugyan szem előtt, de ehhez általában az állam mindenhatósága elleni legmeszszebb menő alapelvek proclamálását fűzik.¹⁾ A pápai nyilatkozat elmondja: a mint fölteszik, hogy az államot a vallásra való tekintet nélkül kell kormányozni, akkép következtetik azt is, hogy a katholikus egyház csak annyiban érdemel oltalmat, a mennyiben megsértése zavarná a közbékét; az egyház fejének ténykedéseit a világi hatalom hozzájárulásának vetik alá s e nélkül nem engedélyeznek azoknak hatékonyságot; eltörlik az egyházi szerzetrendeket és a

¹⁾ A syllabus tételeinek hosszú sora azon, 1851. augusztus 26-án kelt pápai brévéből van véve, mely Nuytz ellen irányult.

szükséges ünnepnapokat, mert az újabb államgazdaság így követeli; az ifjúság nevelését kiragadják a papság felügyelete alól, mintha ez útját állaná a tudománynak és a polgárosodásnak, pedig ezzel csak ártalmas nézeteknek törnek szabad utat; a püspökök felhivatnak, hogy ez ellenében a legrégibb pápák tanai szerint nyomatékosan hirdessék, hogy az államok a katolikus vallás alapján nyugszanak.

Hisz már — így elmélkedik a pápai nyilatkozat — azt is állították, hogy az egyházat meg nem illeti, hogy rendelkezései megvetőit büntetéssel sújtsa; a tridenti zsinat azon rendeletének érvényességét, mely az egyházi államra vonatkozik, tagadásba vették, mert a dolgok egyházi és világi rendjének összekeverésén nyugszik; a független egyházi hatalomnak isteni jogát egyáltalán tagadták. Midőn IX. Pius e nézeteket elítéli, egyszersmind fentartja elődeinek hagyományait, kik elejétől kezdve üdvös tekintélyt követeltek az egyháznak a nemzetek és fejedelmek felett és saját politikai állását védi. Ama hittudományi — tanítói modorban, a mely sajátja, kutatja azután tovább az általános zűrzavar okait s megtalálja azokat az észnek a kinyilatkoztatás fölébe való helyezésében, valamint azon nézetben, hogy a legfőbb törvény a népnek kifejezett akaratában fekszik; a lelkiismeret és a vallásgyakorlás szabadságát minden ember vele született jogának, a korlátlan sajtószabadságot a jól rendezett állam szükségletének tartják; a protestantismust olyan egyház-alaknak nyilvánítják, mely mellett istennek jótetszően lehet élni. IX. Pius ellenben nem ismeri el, hogy csak remélni is szabadna azok örök üdvösségét, kik a katolikus egyházon kívül vannak; ragaszkodva Péter székének az egyetemes közzsínatokra való előjogához, még inkább kárhoztatja azon gondolatot

hogy vitás kérdések nemzeti zsinat útján juttassanak eldöntésre; újra a biblia-egyesületek, Ó-Anglia vallásos szellemének e legigazabb termékei, valamint a polgári házasság ellen nyilatkozik, melyet a modern törvényhozás követel: védi a papi nőtlenséget.

Érthető a feltűnés, melyet e nyilatkozat keltett. Hányszor fejezték ki még papi részről is az óhajtást, hogy a pápa béküljön ki a szabadelvű eszmékkel: ez a föltevés mozdította elő azon rokonszenvek megújulását, melyekkel a pápa Franciaországban találkozott ¹⁾; a mint ezt a császár ki is mondotta. De az új encyclica megmutatta, hogy ez tévedés volt. A mit a pápa kárhoztatott, az, ha nem is épen minden pontjában, de általánosságban azon modern nézetek és tanok rendszere volt, a melyek az élő emberi nem meggyőződéseibe mentek át.

A politika és a vélemény magasra csapkodó hullámai elé a pápaság óshagyományos önérzetével lépett: meghatárol-e előttök vagy ellenállást fejt ki irányukban, az a század nagy kérdéseinek egyikévé lön.

A vaticani zsinat.

IX. Pius épen nem szándékozott egyedül vívni végig a küzdelmet, melyet immár fölvelt. Nyilatkozatait közte-kintélylyel akarta támogatni, olyannal, a mely előbbi idők-

¹⁾ Dupanloup: La convention de 15. sept, et l'encyclique de 8. Dec. csak az encyclicának téves és túlzott nyilatkozatait utasítja vissza. Ducours sur la question Romaine-jében (1865. április) Thiers kimondja, hogy sajnálja az encyclicát.

ben legtöbbször a pápasággal való ellentétben jelent meg, de egy ízben már a legnagyobb szolgálatokat tette neki. 1864. deczember 6-án a congregatione de riti egy ülésén a pápa félbeszakíttatá a folyó ügyeket, a jelenlevő tisztviselőket kiküldette, hogy a bibornokoknak, kik az ülésre összejöttek, különös közleményt tegyen. Hosszú idő óta, mondtotta nekik, táplálja azon gondolatot, hogy közönséges, egyetemes zsinatot hívjon össze, hogy ezen rendkívüli eszközzel gondoskodják a keresztyén nép rendkívüli szükségleteiről. Felhívta a bibornokokat, hogy véleményes jelentéseiket az ügyre nézve hozzája eljuttassák. Ez előterjesztés után a közigazgatási tisztviselők újra behivattak s a folyó ügyek tárgyalása folytattatott. De nem csupán a congregatióban összegyűlt bibornokok, hanem a testület minden tagja kapott ily felszólítást. Lassan-lassan az ügyről huszonegy vélemény érkezett, a melyek túlnyomó többségökben — csak kettő nyilatkozott eltérőleg — a pápa eszméjéhez csatlakoztak.

Az itt túlsúlyban levő meggyőződés az volt, hogy az uralkodó nézeteknek ellentéte a pápai szék tanaival s általában az egyház szorongatott helyzete a legvégső kényszer alkalmazását teszi szükségessé, a melynél az a szempont az irányadó, hogy a fenforgó tévelyeknek csupán maga a pápa általi kárhoztatása még nem fog célhoz vezetni. Mint egykor a lutheri tant a pápák ítelték el, de e kárhoztatás csupán csak akkor vált hatékonnyá, midőn a tridenti zsinat magáévé tette és helybenhagyta, akképen válik most is szükségessé az azóta lábra kapott téves tanok ellen hasonló védbástyát emelni. A bibornokok megint említik a janse-nismust: ez azonban akkori jelentéktelenségében nem sok gondot okozhatott nekik. Főfigyelmeők tárgyául azon böl-

cseleti tanok szolgálnak, melyek száz esztendő óta fölülkerekedtek s a világi hatalomtól támogatva teljes ellenmondásban állanak az egyházi tannal. Mert ez az utóbbi a kinyilatkoztatott igazságon alapszik, amazok pedig a magára hagyatott s felfuvalkodott emberi gondolkodás szülöttei. Ha IX. Pius az isteni jogról s az isteni behatásról táplált fogalmát olyannyira kiterjeszté, hogy az egyházi államnak a pápai szék általi birtokát szentnek és érinthetetlennek nyilvánítá, úgy viszont éppen akkor az ellenkező tanok alapján vétetett szándékba e birtokot a pápától elragadni. A vallásos, főleg a katolikus véleményeket mindenütt megtámadták a velök ellentétben levők; az egyház egyetemes tantestületét, a püspöki kart is érintették ezek a törekvések.

A bibornokok helyeslő véleményeit IX. Pius tet széssel fogadta s bizottságot küldött ki, mely a zsinat összehívására szükséges előmunkálatokat vezesse. Első ülését a bizottság 1865. márczius havában tartotta. Novemberben azon szándékot, hogy zsinatot akarnak összehívni, közölték a párizsi, müncheni, bécsi, madridi, brüsszeli nuntiusokkal s felkérték őket, jelöljék meg azon tudósokat, kiket a zsinati munkálatok előkészítésére Rómába lehetne hívni. A pápa szándéka az volt, hogy a tanácskozássra kitűzött anyagok még a zsinat összehívásának kihirdetése előtt az intéző congregatióban végig tárgyalassanak. De ennek 1866. májusi ülésében kiderült, hogy még nagyon távol van czéljától. Erre azután a tanácskozásban hosszú szünet állt be, melynek folyamán nagy események, a melyek a pápát is közelről érintették, megváltoztatták a világ helyzetét. A háború Ausztria és Poroszország közt leviharzott; a szadovai csata, nemcsak Németország, hanem

Olaszország felett is döntött: Velence Olaszország királyára szállott. Ez azonban kijelenté, hogy programja még nem teljesült: ismételte azt, a mit miniszterei már régóta kimondottak, hogy Olaszország egysége szükségképen megkívánja Róma bekebelezését.

Ha most azt kérdezzük: min nyugodott az olaszok e szándékával szemben az egyházi állam fennállása, azt találjuk, hogy egyedül a szeptemberi szerződésen, melyet a francziák egyelőre nyomatékkal tartottak fenn. 1866. december havában távoztak el a fővárosból. De még mielőtt egy esztendő eltelt volna, kényteleneknek látták magokat oda visszatérni; mert az olasz kormánynak majdnem lehetlenné vált a Róma meghódítására irányuló nemzeti törekvéseknek ellenállani. A garibaldisták népszerű támadását nem maga idézte föl, de hajlandónak látszott azt a maga javára kiaknázni s az egyházi állam határait átlépni. A francziák császára, hogy ezt megelőzze, Civita-Vecchiát csapataival megszállotta; francia fegyverrel verték vissza a garibaldistákat s tartatott meg a pápa még egyszer az egyházi állam birtokában. Ez azonban olyan támasz volt, a melyben bajosan lehetett bízni, ha számbavették ama tekinteteket, melyeket a császárnak Olaszország iránt követnie kellett és azon válságokat, melyek politikájára elhatározó befolyással lehettek.

Ez időben még egyszer eleven kifejezésre jutott a jelentőség, melylyel az állam birtoka az egyházra jár. IX. Pius a világ minden tájékáról újra nagy számmal hívta meg a püspököket, hogy Péter és Pál apostolok ezer-nyolczszázadik évnapját ünnepelje. Az egyházra szükségesnek látszott, hogy ez olyan területen történjék, mely semmi más felsőbbségnek, csupán csak a legfőbb pontifexnek

van alávetve, a mint a püspökök is kimondották, hogy a pápa törvényes hatalma fentartandó; a pápa számára, mondják, meg kell hatalmának szabadságát és szabadságának hatalmát őrizni; kell, hogy megtartsa azon eszközöket, melyekkel magasztos, mindenkre szükséges hivatalát gyakorolja; összejövetelök maga oda czéloz, hogy minden oldalról megtámadott területi tekintélyét támogassa s bebizonyítsa nélkülözhetetlen voltát az egyház kormányzatára. Mindenfelől veszélyeztetve, csakis a püspökök közérzetétől támogatva, a pápa elérkezettnek vélte az időt, midőn az egyetemes közzsínat összehívását véglegesen ki kell hirdetnie. Nem értenők meg őt, ha csupán csak a világi uralom megmentését akarnók a zsinat czéljának tekinteni. Igaz ugyan, hogy magvát tekintve, a viszály tulajdonképen olasz volt s az új királyság egységtörekvései s s egy egyházi állam független létele közt folyt. De azzal nyert egyetemes jelleget, hogy az olasz királyság a modern eszméket teljes élességökben fogta fel s vette magába, a pápaság viszont arra gondolt, hogy az egyházi tanokat, melyek amazokkal ellentétben álltak, egész terjedelmökben felelevenítse és szentesítse. Ha azonban a püspökök már a különös kérdésben a pápa-királynak pártjára keltek, úgy ez még inkább volt várható az általánosban, mely őket magokat is a legközelebbbről érdekelte. Van valami nagyszerű abban, hogy IX. Pius azon pillanatban, midőn a világi hatalom s az ellenséges és egyházellenes nézetek áramlata államának maradványától megfosztani fenyegette, amaz elhatározásra jutott, hogy közönséges egyházi gyülekezettel újra szentesítteti azon tanokat, melyeken valamint a pápaság általában, akképen egyházi birtoka is ős időktől fogva nyugodott, főleg miután mind ez a világi hatalmak azon

állapotával, minő most alakult, épenséggel ellenkezett. Nem csupán az olasz királysággal, nem is csak az európai politikával, mely az egyházi állam ügyét körülbelül elejté, hanem azon modern eszmék rendszerével is, melyek magokat az államokat átalakították, akartak egyházi részről erős ellenzékot szembe állítani. A nép souverainitása, melylyel egykor a pápaság legelőbbkelő szóvivői rokonszenveztek, most az egyház részéről ellenmondást keltett, minthogy az a fejedelem, kivel e tan ellentétbe helyezkedett, a legfőbb egyházi méltóságot viselte. Midőn immár közönséges zsinatot hívtak össze, ennek célja az volt, hogy egyházi részről vegye védelembe a pápaság tanait és érdekeit s kárhóztassa az ellenkezőket, bármennyire elterjedtek légyen. Egyszerre az elszigetelés és az ellenségesség ténye volt: meg akarták ingatni a tant, melyen a modern, a forradalomtól többé-kevésbé érintett állam nyugszik; ezzel el akarták vonni doctrinair alapját, legalább a hívek kedélyében. Ne beszéljen senki — ezt óhajtották — a római szék hatalmatlanságáról; az ő hatalma mérhetetlen, a mennyiben az ő részén van azon egyház tantestülete, a mely sok száz milliónyi élő és gondokodó embert ölel föl.

Jellemzők az előkészítő congregatiónak szempontjai, a mely üléseit 1867. július 28-án ismét megkezdte, ugyanazon pillanatban, midőn az olasz parlament ujolag a benem avatkozás mellett nyilatkozott, vagyis a mellett, hogy Francziaország ne támogassa a pápát. A legelső előzetes kérdések egyike volt, mennyiben hivassanak meg ősi szokás szerint a fejedelmek a zsinatban való részvételre. Ez történt még a tridenti zsinaton; és ismeretes, hogy ez az egyházi gyülekezet szerencsés végét csupán azon egyezménynek köszönheti, a melyet egy előbbi Pius, — negyedik a

sorozatban — a legtekintélyesebb világi fejedelmekkel, legelől az akkori német császárral és spanyol királylyal kötött. Az előkészítő bizottság első ülésében most is tettek oly irányú indítványt, hogy a fejedelmek meghívassanak, vegyenek részt követeik által a zsinaton. ¹⁾ De nyilvánvaló, mennyit lehetett ez ellen felhozni: mert meg kellett volna hívni Olaszország királyát is, a kivel a pápa közvetlen és engesztelhetetlen ellentétben állt. A bizottság erre nézve nem nyilatkozott: a pápára hagyta a dolgot. A pápának az eszmét nem egyedül az említett okból kellett elvetnie: az ő szándéka egyáltalán kizárólagos egyházi gyülekezetre irányult; semmi módon sem akarta megerősíteni ama nézetet, mely szerint az állam az egyház felett áll. Az összehívó bulla végleges szerkesztésekor a fejedelmek kegye a zsinati gyülekezet részére igénybe vétetett ugyan, arról azonban nem történt említés, hogy magok is részt vegyenek akár személyesen, akár követeik által. ²⁾

Az előbbeni szokástól való még egy másik eltérés is kitűnt mindjárt az összehívó bulla szövegezésekor. III. Pál a magáét felolvastatta a bibornokok consistoriumában: ezek helyeselték és aláírták volt. IX. Piusnak elégnek rémlett annyi, hogy a bullát az említett, a legbizalmasabb bibornokokból alakított bizottság vizsgálja meg. Az egész testületnek egyáltalán nem terjesztették elő; a

¹⁾ Gianelli javaslata Cecconinál (Storia del Concilio Ecumenico Vaticano 23.) per persuaderli a favorirè il Concilio ed invitarli ad intervenire mediante i loro Legati.

²⁾ Studiosissime uti decet catholicos principes, iis cooperentur, quae in maiorem Dei gloriam ejusdem Concilii bonum cedere queant. Ezt a mondatot Cecconi — id. m. 124. — oda magyarázza, hogy vele a fejedelmek jelenléte közvetve nyílt kérdésnek hagyatott.

bibornokokat csupán a kijelölt idő czélszerűségére nézve kérdezték meg; placet-ökkel feleltek.

Milyen legyen azonban immár az egyház összehívandó méltóságainak és a pápának kölcsönös viszonya?

A zsinat újra megnyitásakor Trientben IV. Pius alatt semmisem keltett nagyobb ellenmondást, mint az a követelés, hogy minden előterjesztésnek a pápa követeitől kell kiindulniok. Különösen a spanyolországi püspökök keltek ki ellene és pedig eleinte a katolikus király helyeslése mellett, ki épen a hozzá hűséges püspökök által gyakorolt befolyást a zsinatra. Hasonló eredményt, habár távolról sem az egykori terjedelemben, lehetett volna várni mostan is. Ezt pedig minden körülmény közt ki akarták kerülni.

Ambár a pápa összehívta a zsinatot, mégis ragaszkodott a primatusról való felfogásához, mely kizárt minden szabad tanácskozást. A szervező bizottság előzetes tárgyalásaiban ez a szompont a legerősebben előtérbe lépett. Az isteni rendelkezéssel a pápai székek adományozott primatus fogalmából azt következtették, hogy az előterjesztés, az indítványozás joga egyedül a pápát illetheti. Mint az egyház mysticus testének látható feje szent Péter utóda, az egyetemes keresztyén nyáj főpásztori gondja viselésével van megbízva. Ha immár veszély idején, különösen veszedelmes tévelyek terjedésekor a maga széke köré gyűjti a püspököket, úgy ő adja tudtokra a czélt, melyet szem előtt tart, még pedig azon tárgyak előterjesztésével, melyek tanácskozás alá veendők.

Az indítványozás jogát föltétlenül nem vonják meg a püspököktől: de azt akarják, hogy javaslataikat előbb a pápával vagyis inkább az e célra alakított congregatióval közöljék. Azt a kifogást, hogy ekkor talán jó indítványok

is könnyen figyelmen kívül hagyathatnak, azon tekintettel utasítják el, hogy meg kell elégednie mindenkinek azzal, ha kötelességét megtette, egyebekben pedig bízzék az isteni gondviselésben.

Congregatiók a beérkező indítványok megvizsgálására előbb is voltak a lateráni zsinatoknál; de választás útján a gyülekezetből alakították meg azokat; ezúttal a pápa a saját kezébe vette a tagok kinevezését, azon reá háruló súlyos kötelezettség alapján, hogy a zsinat tanácskozásait vezesse.

Látnivaló, hogyan értette a pápa a zsinat eszméjét. Nem akart reá semmiféle világi behatást, akár magok a fejedelmek, akár követeik által. Sőt eltekintett még a római curiának befolyásától is, a mint az a bibornokokban szervezve volt. Mert távol állott tőle valamely önálló véleményt felidézni. És habár összehívta a püspököket, nekik sem akart semmiféle önállóságot engedni. Ragaszkodott velök szemben a primatusról, a legfőbb pásztori hivatalról táplált saját fogalmához. Nem annyira tanácsukat, mint hozzájárulásukat követelte. A pápák egyházi uralma volt az, melyet ezen tanácskozó alakban is fentartani és érvényre emelni szándékozott.

Az 1868. év Péter és Pál napját azzal ünnepelték, hogy az egyetemes zsinat összehívását egy más ünnepi napra, melyet IX. Pius különösen megbecsült, a Boldog Asszony fogantatása ünnepére, 1869. december 8-ára véglegesen kihirdették. A bulla szövege ugyanazon szellemet lehellé, mely az előzetes tanácskozásokban nyilvánult. A pápaság eszméje, a vallás legfőbb mysteriumaiból indulva ki, föltétlen autonomiával lépett benne elő; elszigetelten, de minden irányban előkészítve és jól átgondolva.

De lehetett-e immár ez eszme kifejtéséhez szabad

tért nyitni, meg lehetett-e neki engedni, hogy midőn világi uralmában a tönkrejutás veszélyének volt kitéve, az egyház mezején a legkiterjedtebb követeléseket teljes érvényre emelje?

Mindjárt a kihirdető rendeletnél feltűnt, hogy a világi hatalmak a régi szokás ellenére kizárattak a zsinatból. Franciaországban rögtön fontolóra vették, ne kívánjanak-e ők is részt a zsinati tanácskozásokban. De épen abban állott a pápaságra a forradalomból háramló előny, hogy ez nem igen történhetett, mert az államhatalmak alkotmányszerűen lemondottak felekezeti jellegökről; az elv, a melyet vallottak, a vallásbeli közöny elve volt. A forradalmak nagyobbára az egyház és állam közötti benső kapcsolat iránt való ellentétből keletkeztek, s fel is bontották azt. Egykor volt olyan idő, midőn pápák és császárok czivakodtak azon, kit illet a zsinat összehívásának joga. Csakhogy abban az időben egyház és állam úgy szólván azonos volt, a császárok néha-néha még egyházasabbak voltak a pápáknál; most ellenben a világi hatalom, midőn saecularizált, némileg maga is saecularizáltatott; több nagyhatalmasságban jelentkezett, melyek nagyobbrészt ellenségesen álltak szemben egymással. Minő alakot lehetett arra nézve találni, hogy az állam, mint ilyen, a zsinaton képviseltessék? E szándék egy pillanatig fenforgott, de nyomban ismét elejtették; csakhogy ezzel még nem arra gondoltak, hogy az összehívott egyházgyülekezetet merőben a pápa befolyásának és tetszésének engedjék át.

A papi közállomány kebelében ellenzék kezdett mozogni. A régi zsinatok közül kivált azok maradtak eleven történeti emlékezetben, melyek önállóságuk tudatában, sőt néha a legélesebb ellentétben léptek a pápaság mellé. Nem

ugyanilyen ellentétet, hanem az összes fenforgó kérdéseknek a legszabadabb megvitatásban álló tárgyalását várták az új zsinati gyülekezettől. Németországban azt hitték, hogy összhangzatos mozgás létesítését remélhetik tőle ama két hatalom: az állam meg az egyház közt, melyek alatt az ember élete lejátsszódik. Ohajtották, hozassanak határozatok a papság és általában a hívek viszonyáról a közmíveltséghez és a tudományhoz, s a világi elem vegyen részt az egyházi intézményekben. Fölidézték az emlékezetben a századok által kipróbált nemzeti, tartományi és egyházmegyei zsinatokat, hogy fölelevenítésöket a közönséges zsinat kezdeményezze. Maga a főpapság nagyobbára e nézetten volt. Franciaországban pápa és püspök, püspök és lelkész viszonyának szabatosabb meghatározását, a biskoposoktestület és a római congregatiók jobb összeállítását követelték akképen, hogy a különböző nemzetek kiküldötteiből alakíttassanak.

Mennyire teljesen ellenkezők voltak a pápa szándékai, a ki csupán a legfőbb hatalomnak régi hagyományos értelemben való új megalapítására és öregbítésére gondolt, míg ellenben számos püspök és az egyház iránt érdeklődő világi elem az egyházi hatalom századunknak megfelelő szellemü átalakulását tartotta szem előtt. A pápa fokozni és összpontosítani akarta elődeinek hatalmát; a püspökök nem csekély számmal inkább a decentralisatióra gondoltak; ők a különböző tartományokban és államokban a sajátos egyházi élet megújítását ohajtották. A hit dolgában szó sem volt nézeteltérésről. A pápa szándéka az volt, hogy az általános érvényre emelkedő népszerű alapelveket nemcsak kizárja, hanem szembe is szálljon velök; a püspökök közül sokan a modern tanokkal való megegyezésre hajlot-

tak; a zsinatban ohajtott alkalmat láttak arra, hogy irányzataiknak útát törjenek.

A zsinat 1869. deczember 8-án nyitott meg Szent Péter bazilikájában. A gyülekezet 764 tagból állott a kerek föld minden tájékáról: de egy harmadánál több mégis olasz volt.¹⁾ A névsorban mindnyájan egyetlen nagy testület-képen jelentkeztek, az egyházi rang szerint, melyet elfoglaltak s minden csoportban kinevezésök ideje szerint rendezve.

Ez a gyülekezet méltán megérdemelte a közönséges, az oekumén nevet. Arra a zsinatra emlékeztette a világot, mely egykor — 1215-ben — keletről és nyugatról sereglett III. Incze pápa köré, de sokkal kiterjedtebb volt, mint amaz, minthogy most a messze Ázsia és Afrika, valamint egy új világ az Oczeánon túl szintén oda küldötte főpapjait. Egy egészen más természetű különbséggel találkozunk, ha az egykori Rómát a mostanival összehasonlítjuk. III. Incze alatt a pápaság benne volt világuralmának fejlődésében; nagy számmal jelentek meg a világi uralkodók, féltékenyen ügyelve rá, hogy a katolikus egyház élő tagjainak tekintessenek. Most ezek hiányoztak vagyis inkább szándékosan távol tartattak: az összegyűlt püspökök tanúságot tehetek arról, hogy egyházmegyéikben mennyire

¹⁾ Volt összesen 276 olasz; ezekhez járult sokkal csekélyebb számban: Franciaországból 84, Spanyolországból 41, Nagybritanniából és Írországból 35, Németországból 19, Belgiumból 6, Portugalból 2, Ausztriából és Magyarországból 48 püspök. A hitetlenek területe is nagy számmal volt képviselve; az európai Törökországból 12, az ázsiaiból 49 érkezett meg, Egyiptomból és Tunisból 3, a francia gyarmatokból Algierből, a Canari és az azori szigetekről 3, Közép- és Dél-Amerikából 5 volt Rómában. Az egyesült államokat 48, a többi Amerikát 65, Ausztráliát 13-an képviselték.

lábra kapott az egyházellenes szellem.¹⁾ Ha közöttük, mint mondtuk, sokan voltak azon nézetben, hogy az egyházi elv csak úgy menthető meg, ha a kor szellemével úgyszólván egyezményt kötnek, mely a nélkül, hogy szakítana vele, még sem engedi át neki az uralmat, a zsinati bizottság választásakor, melyhez haladéktalanul hozzá fogtak, már kitünt, minő nehezen megy majd szándékaikat akár csak kifejezésre juttatni. A pápa és az ő congregatiói köré 550 tagból álló túlnyomó többség csoportosult, s ez olyan jól összetartott, hogy a félannyival gyöngébb kisebbségnek jelöltjei figyelembe sem vétettek.

Mindazonáltal az első előterjesztésnél, mely a syllabus hitelvvé emelésére irányult, erős és élénk ellenzék lépett föl. A nyilatkozatok olyan erélyesek voltak s olyan nagy benyomást tettek, hogy nem látszott tanácsosnak ez alakban messzebbre menni. Említettük a megszorításokat, melyeket a házszabályok az előterjesztések dolgában a gyülekezetre hárítottak. Csakhogy a vitának olyan szabadsága is, minőre most tettek kísérletet, ellenkezésben állott a pápának a primatus előjogáról táplált nézeteivel. IX. Pius szükségesnek látta tehát, hogy határt szabjon neki.

A házszabályok pótlékkal egészítettettek ki, mely kimondotta, hogy valamely előterjesztett schema ellen minden kifogást írásban kell benyújtani, melyhez a módosítás tervezete csatolandó; a bizottságok megvizsgálják e módosításokat s azután jelentést tesznek rólok a zsinatnak. Csak ha az ilyen előzetes eldöntés megtörtént, indulhat meg a vita, melyet szabad az elnöknek félbeszakítani s tíz tag indítványára a többségnek berekeszteni.

¹⁾ L'Épiscopato cattolico, guerreggiato a morte in ogni contrada dallo »spirito del secolo.« Civiltà catt. Ser. VII. vol. IX. 17.

Akármit mondjanak,¹⁾ mégis tagadhatatlan, hogy ezzel szükségképen meg volt gátolva minden alapos és hatékony megvitatás. A zsinatnak még szabatosabban körül írják a szerepet, a melyre eredetileg rendeltetve volt. Inkább legnagyobb terjedelmű egyháztanácsnak, mint a régi zsinatok mintája szerinti gyülekezetnek mutatkozik. Szabad szóra és érvelésre nem hagytak neki tért.

Ez állapotban történt, hogy a nagy kérdés, mely a szellemeket már foglalkoztatta, a pápa csalhatatlansága komolyan szóba jött. Eredetileg e tannak a gallicán tételéhez való vonatkozásából indultak ki. Mert hogyne jutott volna az embereknek eszébe egy zsinat összehívásakor az a régi kérdés: a pápa felett áll-e a zsinat vagy nem s általában minő viszonya van a zsinati hatalomnak a pápaihoz? Hisz tulajdonképen ez ellentétben sarkalt minden törvényes ellenzék a katolikus egyházban. A katolikus és a protestáns felfogás közt a különbség legelől abban áll, hogy az utóbbi nem csupán a pápai, hanem a zsinati tekintélyt is elveti, amaz pedig egyikhez is másikhoz is ragaszkodik; de a kettő közötti ellentét a katolikus világban sem egyenlített ki soha. Az a fejedelem, ki az újabb századokban a régi egyháznak talán a legnagyobb szolgálatokat tette, XIV. Lajos hatalma delelőjén újra proclamálta a zsinatok régi igényeit. De ilyen igényekkel fellépő zsinatot IX. Pius sohasem gyűjtött volna maga köré; ő ragaszkodott a pápai hatalom felsőbbbségéhez, mely ezzel minden ellenmondástól szabadúlva, szükségképen csalhatatlansággá lett. A vaticáni zsinatnak, melyet összehívott, épen arra kellett szolgálnia, hogy ez igénynek örökre véget vessen: azt akarta,

¹⁾ Döllinger nyugodtan és alaposan ellene, Veuillot (Rome pendant le concile I. 290.) szokott hevességével mellette nyilatkozott.

hogy zsinati nyilatkozat írja körül a római szék csalhatatlanságát úgy, hogy irányában ne kelljen az országos egyházak ellenmondásától tartani. Az ideiglenes bizottságokban említették e pontot, de a nélkül, hogy túlnyomó súlyt fektettek volna reá. Hiteles közlésekből nem tűnik ki, vajjon a pápa, mint állították, a zsinatot épen csak ezen kijelentés végett hívta volna-e össze; de hogy előtte lebegett az, az azon magatartás mellett, melyet egyáltalán követett, kétségtelen. A csalhatatlanságra való igény pedig immár annál nagyobb benyomást keltett, minthogy az említett gallicán tételekre való közvetlen vonatkozás nélkül csupán csak a római pápának az erkölcs és a dogmatica dolgában való tévedhetetlensége szempontjából nézték.

Egy pillanatig fenforgott az a gondolat, hogy a pápai csalhatatlanság elismerését közfelkiáltással eszközöljék; ezt a gyülekezet hangulata lehetetlenné tette. De a többség kebeléből magához a zsinathoz felirat intéztett, mely felhívta annak kinyilatkoztatására, hogy a pápai tekintély minden tévelytől mentes.¹⁾

A felirat olasz és spanyol püspököktől indult ki, kiknek egyházi iskolái még ragaszkodtak a középső századok hagyományaihoz. Ez ellen azonban legelől a német püspökök keltek ki, kiknek műveltsége egészen más alapon nyugodott. Azt állították, hogy a zsinat a pápa nélkül az egyház képviselőténak nem tekinthető, másrészt azonban, hogy a vallás dolgában az eldöntés az apostoli hagyományoktól és az egyház egyetértésétől függ. Óvó szavokat emelik az ellen, hogy a pápa csalhatatlanságát hitelvnek mondják ki:

¹⁾ Ab errore immunem esse Romani pontificis auctoritatem. Ez a felirat s a többi is megtalálható Friedberg: Sammlung von Aktenstücken zum ersten vaticanischen Concil 465.

mert egyházmegyékben ez alkalmul vagy ürügyül szolgálta a kormányoknak, hogy az egyház jogait még inkább megszorítsák.

E felirathoz a francia püspökök is csatlakoztak. Nagyonbízott szóról-szóra ismételték azt: csak alig néhány sort hagytak ki, melyekben a németek elismerték, hogy a legrégibb, zsinat előtti időkben független tekintélye volt a római székeknek; a francziák mindent kerültek, a mi egyenesen a gallicán tételekbe ütközött volna. Ettől függetlenül a keleti püspökök figyelmeztették a pápát a nehézségekre és veszélyekre, melyekbe az indítványozott decretum elfogadásával jutnának. Angliában a katolikusok emancipációjakor e tan elejtését határozottan feltételül tűzték ki. Most a catholicismushoz közel álló Puseyistáktól azon figyelmeztető emlékeztetés érkezett, hogy ez a tétel örökre megakadályozná az anglicánok egyesülését a katolikus egyházzal.

Ha azonban a csálhatatlansági nyilatkozat tervezete már magában a papság kebelében olyan nyomós kifogásokat idézett föl, mennyivel inkább hívhatta ki azok ellenmondását, kik a zsinati eseményeket kívülről figyelték meg. Az egyházi tekintélyről szóló schema, melyet a zsinat elé készültek terjeszteni, véletlenségből vagy szándékosan már nyilvánosságra került s nagyon alkalmas volt a világi kormányokban ellentétet kelteni a hierarchiának az általános állami ügyekre irányuló követeléseivel ellen. A francia kormány, mely a gallicán hagyományokról még nem mondott le, február második felében indítatva érezte magát, hogy a zsinat hierarchicus irányzatai ellen általában szót emeljen. Az említett schemában egyelőre csupán az egyház csálhatatlanságáról volt szó, mely nem egyedül magokra a vallás

tanaira terjedt ki, hanem azon eszközökre is, melyekkel azok birtoka megtartatik; nem csupán kinyilatkoztatásukra, hanem mindenre, a mi magyarázatukhoz és védelmök-höz szükségesnek találtatnék. A francia külügyminiszter megjegyzé: ezzel kimondatik az egyházi hatalom felsőbb-sége a világi felett mindenütt, hol a két hatalom érinti egymást. Benne az egyház hatalma korlátlanoknak, törvény-hozás és biráskodás dolgában a világi hatalomtól függet-lennek látszik. Az egyház tekintélye tehát a társadalom alapvető elveire, a kormányok valamint a kormányzottak jogaira és kötelességeire, a választási jogra, magokra a csa-ádokra kiterjedne. Ha pedig az egyház csalhatatlanságát átvinnék, a mint tervezik, a pápára, úgy minden néven ne-vezendő tekintély tőle válna függővé. Már pedig hogyan várható, hogy a fejedelmek a magok souverainitását alá-vessék a római szék attributumainak, melyek az ő részvé-telök nélkül állapítottak meg.

A miniszter azt kívánja, hogy a taglalandó kérdések vele előzetesen közöltessenek, sőt hogy francia meghatal-mazott bocsáttassék a zsinatba.¹⁾

A szándék itt nagyon messze terjedő volt: arra irá-nyult, hogy megegyezés létesüljön a szigorú egyházi tanok s a század mozgalmaiból eredő alkotmányos rendszer közt. Az egyház legfőbb tekintélye s a különböző országok szük-ségletei közötti kiegyezés volt a cél. A francia sajtóban, kivált azon folyóiratokban, melyek a kormány nyal össze-köttetésben állottak, hasonló elmélkedések merültek föl, melyek még jóval messzebbre is mentek. Azt állították, hogy a zsinat nem szabad többé, hogy a kisebbség, mely

¹⁾ Daru február 20-ki jegyzéke. J. Favre: Rome et la republique française 18.

tulajdonképen többség, ha püspöki megyéi terjedelmét vesszük számba, önkényesen elnyomatik olyan többség által, mely e szempontból csupán csak kisebbségnek tekinthető és mely vakon átengedi magát az ultramontán vezetőknek. Már pedig a zsinati gyülekezet fogalma úgy hozza magával, hogy tárgyalásaiban független legyen; a pápa általi összehívás szükséges ugyan, de a tanácskozás tárgyait, valamint a megvitatás alakját a zsinatnak magának kell megszabnia. A zsinat csak közvetítést keressen az egyházi tanok és az államélet követelményei közt s a kettőt hozza összhangzatba; utasítsa tehát vissza s nyilvánítsa érvénytelennek a syllabust, melynek megerősítése végett a pápa a zsinatot összehívta. Emlegették, hogy egy nem-szabad zsinattól a szabadhoz, igazihoz, a szent lélektől vezetetthez kell fölebbezni, a mostanit pedig el kell napolni. Ez a zsinat azonban immár együtt volt. Senki sem emelt tiltakozást összehívása ellen, az előre megjelölt vonalon haladt az előre kitűzött cél felé. Azon kifogásokban, melyek most emelkedtek, a pápa buzgó hívei csak az 1789-ki eszmék támadását látták, melyektől minden rombolás kiindult volt s melyekkel épen szembe kell szállani. Föltéve azon esetet, hogy követek bocsáttatnak a zsinathoz, hogy egyik vagy másik kormánynak eszméit érvényre juttassák, ezek már magokban véve sem tennének benyomást a gyülekezet többségére; a zsinat nem csupán európai, hanem öikumén, közönséges. Hogyan lehet a világ minden részéből összesereglett főpapokról föltételezni, hogy elfogadjanak olyan javaslatokat, a melyek talán valamely franczia vagy ausztriai minisztérium pillanatnyi szándékainak felelnek meg? ¹⁾ Épen arra törekedtek, hogy az egyházi

¹⁾ Hirlapi cikkek kivonatai Venillotnál I.

eszméknek magokban véve újra tért nyissanak. Mind azok a kifogások és tüntetések, melyek fölmerültek, mind azok a panaszok, melyek emeltettek, épen csak az ellenkező eredményre vezettek.

1870. márczius hó első napjaiban a pápa elrendelte, hogy az egyházzól szóló schémába egy fejezetet illeszzenek a római pápa csálhatatlanságáról. E schémában ¹⁾ a római egyház elsősége újra a legnyomatékosabban kimondatik oly értelemben, hogy a pápa Krisztus valóságos helytartója, az egyetemes egyház feje, az összes keresztyének atyja, tanítója és legfőbb birája. Határozottan kárhoztatja azon nézetet, hogy a pápától a zsinathoz lehet fölebbezni s hogy az fölötte állana a pápának. A következő paragrafusokban ²⁾ a külön világi fejedelemség szüksége a pápa számára azzal okadatoltatik, hogy ő más uralkodónak alávetve nem lehet, különben nem gyakorolhatná isteni hivatalát tökéletes szabadsággal. Ez az a végkövetkeztetés, mely a legkiterjedtebb egyházi hatalmat világi uralom birtokával kapcsolja össze s a melyben IX. Pius egyáltalában élt. Ennek megerősítéséhez magában véve nem lett volna szükség a csálhatatlanság külön kijelentésére, a mely benn rejlett a primatus azon fogalmában, melyet Pius pápa táplált; de a sokféle eltérő nyilatkozat, mely magában a zsinat kebelében fölhangzott s melyek azonkívül, a mint láttuk, a kormányoknál élénk tetszéssel találkoztak, az ily kijelentést mégis nagyon kívánatosnak tüntette föl. Az új betétel megállapította tehát, hogy a római püspök, a kinek feladata a vallásnak igazságát fentartani, valamint a reá vonatkozó viszálykodásokat eldönteni, nem tévedhet, mikor meg-

¹⁾ Caput XI. Friedbergnél 450.

²⁾ Caput XII.

határozza, mit kell a vallás és az erkölcs dolgában az egyetemes egyháznak elfogadnia: ez jövőre hitelvnek tekintendő.¹⁾

E közben a római kormány kísérletet tett a francia miniszter kifogásait megczáfolni és aggodalmait eloszlatni; biztosította, hogy az előterjesztésekben semmi olyan nincs, mi a világi hatalom függetlenségét kérdésessé tenné; az egyházi tekintély csupán arra emel igényt, hogy azon egyházi szempontok birtokában maradjon, melyek nem egyedül az e földi, hanem a földön túli életre vonatkoznak, közvetlen befolyást azonban nem követel. Állam nem létezhetik intézményeinek erkölcsi elve nélkül; egyedül erre irányozza figyelmét az egyház. Az új előterjesztések célja csupán az, hogy a modern világ emlékezetében föléleszsze azt, a mi igazságos, hogy azzal békét és jólétet idézzon elő. A pápa csalhatatlansága olyan régi, mint maga az egyház. Távol attól, hogy a püspököket csorbítsa, csak tekintélyök szilárdítását mozdíthatja elő, de nem egyedül a püspököt, hanem a kormányokét is. Mert a két hatalom egyetértésétől függ az államok nyugalma is. Az államtitkár tartózkodik attól, hogy bele bocsátkozzék az egyház tanai és azon alapelvek közti ellentétbe, a melyeken a modern állam nyugszik; csak az egyház bizonyos erkölcsi felügyeletéhez ragaszkodik, melyet katolikus uralkodó nem igen tagadhatott.

A francia minisztérium azonban ebben nem nyugodott meg, hanem nézeteit emlékiratba foglalta össze, fölkerve a pápát, hogy azt a zsinattal is közölje. A pápa

¹⁾ Ut Romanus pontifex, cum supremi omnium Christianorum doctoris munere fungens pro auctoritate definit, quid in rebus fidei et morum ab universa Ecclesia tenendum sit, errare non possit.

elfogadta az iratot: de a zsinat elé terjesztését teljes határozottsággal megtagadta.

Legfőbb fontosságú egyház-politikai kérdéssé lett immár az, ragaszkodik-e ellenmondásához a francia kormány vagy nem? Mert a többi kormányoknál is szóba kerültek a veszélyek, melyeket a zsinat theocraticus végzeményei fölidézhetnek rájuk. Beszéltek arról, hogy a zsinat mellé követi értekezlet adassék, mely szembeszálljon az egyházi tekintély tulkapásaival. S hogy lesz hatása, arra számítani lehetett mindaddig, míg a zsinati gyülekezet kebelében az ellenzék még némi nyomatékkaal működött. Az ellenzék kiemelte a tanácskozás szabadságának szükségét, mely a zsinat fogalmához tartozik; az eddig követett eljárás általában s mindenek előtt az újonnan behozott házszabály az egyházi szabadságba ütközik. Az összes zsinatokban, kezdve a nicäain egész a tridentiig megállapított szabály az, hogy a vallás tanainak dolgában az eldöntés nem a többségtől, hanem a gyülekezet erkölcsi öszhangjától függ. A de fide schema proömiuma feletti részletes vitában — legelőször azt tárgyalták -- a szerémi-boszniai (diakovári) püspök már azzal is nem csekély megütközést keltett, hogy visszautasította a protestantismus elleni támadásokat, melyek a proömiumban előfordultak, de még nagyobbak akkor, mikor a házszabályokat ama döntő pontokban megtámadta. Mert nem számbeli többséggel, hanem erkölcsi egyértelemmel határozhat a zsinat s fogalmazhat olyan tételeket, melyek a jelen és a jövő életre kötelezők. A mostani eljárással csak azt érik el, hogy ettől a zsinattól a világ majdan megtagadja a szabadságot és az igazságot. E nyilatkozatok a gyülekezetben zenebonaszerű mozgalmat keltettek, mely beszéde folytatásában megaka-

dályozta a püspököt: az elnökség nem lépett közbe. Másnap a püspök panaszt emelt a bánásmód miatt, melyben részesült, s annál erélyesebben sürgette a végleges nyilatkozatot a fölvetett kérdésben: különben nem fogja tudni, megmaradhat-e olyan zsinatban, a melyben a püspökök szabadságát teljesen háttérbe szorítják. E tiltakozást más püspökök tekintélyes számmal támogatták úgy, hogy a püspökök egy része és az ellenzéki állást elfoglaló kormányok közt az érdekek és eszmék némi közössége nyilvánult, mely úgy látszott, tovább is fog vezetni. Mert mint hajdan, úgy most is súlyt kellett a kormányoknak arra fektetniök, hogy azon püspökök számára, kikkel mindennapi összeköttetésben állottak, a római curiától való bizonyos függetlenséget követeljenek. Mindkettőjükre visszavetendő volt a pápa föltétlen tekintélye. Ha a kérdést történeti szempontból akarták méltatni, eszökbe kellett jutnia, hogy olyan állapot, minő Németországban immár negyedfélszáz esztendő óta fennállott, és a melyen a német nemzet egész fejlődése nyugszik, lehetetlen lett volna a püspöki tisztnek a pápaságtól való azon tökéletes függése mellett, minőre most törekedtek. Mert a pápák sohasem ismerték el a vallásos békét s nem is igen ismerhették el. Ellenben a birodalom püspökei: a német hierarchia elismerte, akár ellentétben a pápasággal is. A vallásos béke mindenkor jogszerűen fennállónak tekintetett, s ellene komolyan föllépni a pápák sem merészkedtek. Ebben a főpapságnak Németországban történelmileg megbecsülhetetlen, a nemzetre végtelenül üdvös állás jutott. Habár ez a viszony a hierarchicus testület feloszlásával véget ért, még sem forgott fenn olyan tantétel, a mely az egyházi tekintélyt a német birodalomban a pápainak vetette volna alá. Meg-

felelt volna a régi hagyománynak, ha az idők változásaihoz képest olyan viszony létesítették, a mely sürgős esetekben autonom egyesülésre enged tért a kormányoknak és az országos püspököknek. De ez irányban minden eredményhez megkívántatott volna, hogy a kormányok elszántan összetartsanak, a püspökök pedig kitartóan ragaszkodjanak állásukhoz. A francia kormány épen kényszereszközzel is rendelkezett: csapatai megszállva tartották Civita-Vecchiát; azt mondták, hogy csak ezek védelme teszi lehetővé a zsinatnak, hogy együtt legyen.¹⁾ E viszony a kor politikai mozgalmait összefonta a zsinati kérdéssel. De 1870. tavaszán már nem volt valószínű, hogy ama hatalmak követői közt, melyektől itt a legtöbb függött, hogy Poroszország, Ausztria és Franciaország közt egyetértésre és közös eljárásra kerülne a dolog. A francia nemzet körében folyó katonai és népszerű izgatások — Franciaország elviselhetetlennek találta a mult háborúban Poroszországnak Ausztria felett kivívott tulsúlyát, — azon aggodalmat keltették, hogy új európai háború támad, melybe esetleg Ausztria is bele bonyolítottatik. A francia kormány helyzete nem volt olyan, hogy az Olaszországban

¹⁾ Így nyilatkozott mindjárt eleinte a *Civiltà catt.* Ser. VII. vol. II, pag. 9.: *conservando allo stato pontificio un presidio militare, che è di guarentigia validissima alla pace del concilio.*

²⁾ Jules Favre id. m. 26.: *le ministre des affaires étrangères n'avait plus qu'à rompre et à exiger le retrait de nos troupes. S'il faut en croire une lettre publiée par un de ces indiscretions trop familières aux affaires de ce genre, il en avait exprimé l'intention. Le cabinet recula devant une résolution si grave et ne consultant qu'une délicatesse assez rare pour qu'on la puisse louer. M. le comte Daru donna sa démission.*

egymással tusakodó pártoknak akár egyikét akár másikat elidegeníthette volna magától.

Mondották, hogy a francia minisztériumban ez időtájt azt az indítványt tették, hogy a pápát a csapatoknak Civita-Vecchiából való hazahívásával kényszerítsék az eléje terjesztett javaslatok komolyabb megfontolására, mert nem szabad folytatni hagyni oly tanácskozást, mely Franciaország polgári és politikai szabadságát elítéli; általános egyházi szempontból is el kell követni mindent, hogy az egyház visszatartassék azon úttól, a mely örök időkre meghasonlásba hozná a modern eszmékkal. Csakhogy a Tuillériákban a fentjelzett tekintetek kerekedtek fölül. A gallicanismus XIV. Lajosnak eszközül szolgált akkori politikájához: III. Napoleon rászorult a pápához ragaszkodó papság odaadására, sőt magáéra a pápáéra is. És különben sem a zsinat védelmére küldettek a francia csapatok Civita-Vecchiába, hanem azért, hogy az egyházi államot olasz betörések ellen oltalmazzák. Párisban tehát nem lehettek hajlandók az egyházi államot valamely zsinati kérdés kedvéért fölláldozni. Minthogy pedig a többi kormányok sem emeltek komolyabb tiltakozást, mert azt hitték, hogy mindig elég erősek lesznek arra, hogy elfogadhatatlan végzések végrehajtásának utólag ellenálljanak, IX. Pius ez oldalról teljesen szabad kezet nyert. Azon gondolatát, hogy a világi hatalmakat az egyházi tanácskozásokban való minden részvételből kizárja, tényleg ők magok elfogadták: az európai viszonyok nem lehettek kedvezőbbek a pápára. És az ellenzék a zsinaton belül szintén napról-napra gyengébbnek mutatkozott.

Minthogy az említett proömiumnál s az azután következő de fide-cikkelyeknél a kisebbség által emelt kifo-

gásokat is tekintetbe vették, e czikkelyek minden nagyobb ellenmondás nélkül elfogadtattak. Ezzel az új házszabályok lényegileg elismertettek. A zsinat hangulatát illető ezen tapasztalás után a pápát fölhívták, hogy tegye meg a csalhatatlanságra vonatkozó előterjesztést. Eredetileg ez, mint említettük, az egyházra vonatkozó schemába való betételre volt rendeltetve. Csakhogy így e schema tárgyalása tovább elhúzódott volna, mint óhajtották.

Előnyösebbnek tartották a csalhatatlanság kérdését külön előterjeszteni. Május 10-én osztatta szét IX. Pius egy constitutió tervezetét, a mely általános cím alatt mégis különösen a pápai csalhatatlanságra vonatkozó tantételt tartalmazta. Ismétlik benne azon tan kárhoztatását, hogy a zsinat a pápa felett áll s hogy a pápai hatalomtól a zsinatihoz lehetne fölebbezni. Különös nyomatékkal mondják ki, hogy a római szék határozatai érvényességök tekintetében nem szorúlnak a világi hatalom jóváhagyására. A legnagyobb súlyt azon alapelvekre fektetik, a melyek egykor a latin és a görög egyház közti hitvitákban emeltettek volt érvényre. Némi csodálkozást ébreszthet, hogy a XIX. század második feléből származó ezen okiratban olyan szavak ismételtetnek, melyeket tizenháromszáz esztendővel ezelőtt egy konstantinápolyi patriarcha írt egy római pápának ez utóbbi kívánságához képest. Olyan szavak ezek, melyek a római szék és csalhatatlansága előnyeinek a képzelhető legünnepélyesebb elismerését tartalmazzák.¹⁾

¹⁾ A mit a római pápa csalhatatlanságának ott kifejezett elismerésekép idéznek, az szó szerint ugyanaz, mit János patriarcha 519-ben Hormisdas pápának kijelentett. *Prima salus est quia in sede*

A második lyoni és a florenczi zsinat határozatainak némelyek részéről tagadásba vett jelentősége itt kétségbe nem vontnak nyilváníttatik; inkább kiterjesztik a pápai csalhatatlanság terjedelmét s kimerítik azt, semhogy bármiben meghátrálnának.

Mind ez egyetlen lánczát alkotja a követeléseknek és igényeknek, melyeket immár olyan általános elismerésre reméltek juttatni, minőben még sohasem részesültek.

Az általános vita május 14-én kezdődött.

Még egyszer felhangzottak azon kifogások, melyek a különböző nemzetek hangulatából s abból vétettek, minő visszahatása lesz ennek a decretumnak. Mondották, hogy Svájcban a radicálisok javára fog szolgálni; hogy Angliában a protestánsok egyenesen ohajtják; hogy Írországban a katolikusok épen nincsenek mellette. Nem titkolták el, hogy a német tudomány ellentétben áll vele. Az amerikaiak kiemelték, hogy meg kell fontolni, hogy az Egyesült-Államokban csakis a legszabadabb egyház számíthat haladásra; ott azt tartják, hogy valamint a királyok a népekért, azonképen a pápa az egyházért van: hogy használjon neki s nem hogy uralkodjék rajta. A szerémi püspök megjegyzé, hogy nyolcz millió katolikus szlávnak ezzel az együttélés máshitű bonfítársaival nagyon megnehezíttetnék, s hogy ők magok is inkább megingattatnának hitőkben. A prágai érsek oda nyilatkozott, hogy a cseheknél a decretumnak az a következménye lesz, hogy előbb szakadárokká, utóbb meg protestánsokká válnak. A legtöbbet átölelő vélemény Darboy párisi érsektől indult ki. Kifejtette, hogy a csal-

hatatlanság kinyilatkoztatása sem a keleti keresztyén-ségbe új életet árasztani, sem a pogányok megtérítését előmozdítani, sem pedig ahhoz járulni nem fog, hogy a protestánsokat visszavezesse a katolikus egyház ölébe; és a mi fődolog: a katolikus államok beléletében kártékonyan fog hatni. Törvényhozás és államkormányzat mindenütt teljesen világi jelleget visel, a házassági törvény még a családra is kiterjeszti azt: azokat tehát, kik a régi tételek súlyát magokról le igyekeznek rázni, most új hit-elvvel akarnák terhelni és pedig olyan gyülekezet által, a melynek szabadságát sokan tagadásba veszik. Már pedig a világ az igazságot nem akarja parancsképen magára tuskoltatni: a syllabus egész Európában ismertté vált, de mit használt akár csak ott is, hol csalhatatlan oraculum-képen fogadták? Két kiválóan katolikus államban, Spanyolországban és Ausztriában a vallásra ártalmas izgatottságot keltett. Az érsek jelzé, hogy a decretum Franciaországban az egyháznak az államtól való elválasztására fog vezetni s hogy ez a példa Európában majdan követésre talál.¹⁾ Ezen kifogások ereje és a benyomás mellett, melyet tettek, újra föléledt a kisebbség önérzete. Mikor az általános vitát hirtelen megszakították, a kisebbségnél szó volt arról, hogy ezután a zsinatban való minden tevékeny részvételtől tartózkodjanak vagy ünnepélyes tiltakozással segítsenek magokon. De volt úgyszólván egy belső bilincs, mely lehetetlenné tett minden komoly ellenhatást: a tisztelet a pápa iránt, ki összehívta őket s az általános egyházi intentio, melyben mindnyájan osztoztak.

¹⁾ Darboy május 20-ki beszéde Friedrich: Documenta ad illstrandum concilium Vaticanum. II. 415.

A részletes vitában, mely június 6-án kezdődött s már 15-én a csalhatalanságra vonatkozó döntő negyedik fejezethez ért, még egy más tanszerű szempont lépett elő. A domonkosok rendjéből, mely a jezsuitákkal sohasem volt valami nagy barátságban, hangzott fel egy ellenkező szózat.

E rendből egy bibornok, összeköttetésben tizenöt más domonkosrendi püspökkel, kimondotta azon állítást, hogy a pápa csalhatalansága nem a személyes inspiratio egy nemén nyugszik, hanem hogy csak akkor van helye, mikor a pápa a püspökök és általában az egyetemes egyház véleményét fejezi ki. Olyan canont indítványozott, mely szerint a pápa ne a maga kénye szerint, hanem a püspökök tanácsához képest, kik az egyházi hagyományt képviselik, bocsássa ki definitióit.¹⁾ Nézetét Aquinoi Tamásra vonatkoztatá, kinek szavait ily értelemben magyarázta. E kifogást senki sem várta többé s most az a pápa különös méltatlankodását keltette föl: az egyházi hagyomány az én vagyok, — mondotta állítólag. Szemére hányta a bibornoknak, hogy a szabadelvű katolikusokat, a forradalmat és a florenczi — olasz királyi — udvart támogatja. A legközelebbi congregatióban azon tanítást nyerte, hogy itt nem annyira a püspökökről van szó, kiknek tekintélye maga is a pápától vezetendő le, mint a szentlélek támogatásáról. De ezzel a kérdés még nem volt elintézve. A ka-

¹⁾ Facta, ut mos est, inquisitione de traditione quoad veritatem definiendam in aliis Ecclesiis collatoque aliquando consilio cum pluribus vel paucioribus episcopis juxta rei gravitatem et difficultatem Papam vi assistentiae divinae Ipsi repromissae errare non posse. Friedrich : Documenta I. 424.

²⁾ Römische Briefe vom Concil von Quirinus 556.

tholicismus lényegéhez tartozik az egyház tévedhetetlenségében való hit. Ebben ős időtől kezdve a legnagyobb súlyt a püspökök és a hittudósok nyilatkozataira helyezték, különösen ha zsinatban egyesültek. Jogot tulajdonítottak nekik, a mely saját, önnönmagokban rejlő tekintélyökön nyugszik.¹⁾ Az új kor legnevesebb tanítóinál az egyház csalhatatlansága abból származtatott le, hogy a Megváltó az egyházban, az isteni az emberiben tovább él. Csak az volt a kérdés, ki által jut kifejezésre. A mostani zsinatot sokan azon szemrehányással illették, hogy nem alkalmas rá, hogy az egyház össz-tudatát kifejezésre juttassa. A pápára csekély jelentősége volt e kifogásnak: noha ragaszkodott az általa összehívott egyházgyülekezet határozatainak jogérvényességéhez s a püspöki hozzájárulás értékéhez: mégis azt hitte, hogy kötve nincs hozzá.

A revideált schemában, mely július 13-án terjesztett elő, a püspöki tekintély része a csalhatatlanságban egészen tagadásba vétetik. Ismételve van benne, hogy gyakran megtörtént, hogy a püspökök hol egyenkint, hol egyesülten nehéz kérdésekben, melyek a vallás körül fölmerültek, a római székhez fordultak, hogy a bajok orvosságát ott keressék, hol a hit soha meg nem fogyatkozik.²⁾ Nem ritkán a szent szék is tanácsosnak találta közönséges

¹⁾ *Per quos tandem nos docet Spiritus in Ecclesia veritatem? Per eos plane quos Apostolus testatur a Spiritu sancto, ut Ecclesiam regant, esse constitutos, quales vocat Episcopos, Praepositos, Pastores itidem atque doctores. Horum vero auctoritas cum in aliis, tum in sacris Synodis quam maxime cernitur, ubi de fide ac religione illi non modo definire quaedam, sed suo etiam jure ac pro auctoritate Apostolica contestari possunt ac dicere: Visum est Spiritui Sancto et nobis, sicut ex actis constat primi concilii Hierosolymae celebrati.*

²⁾ *Ubi fides non potest sentire defectum.*

zsinatokban vagy részleges gyűlésekben annak definitióját kimondani, a miről isten segedelmével megismerte, hogy a kinyilatkoztatásokkal s az apostoli hagyományokkal összhangban áll. Mert arra ígértetett a római pápának a szent lélek segédlete, hogy az apostoloktól áthagyományozott hitet megőrizhessék s magyarázhassák. A soha tévedésbe nem eshető hittel való megkegyelmezés Péter utódainak adatott részül, hogy az egyház a hitszakadás veszélye nélkül egységében fentartassék. Ha már az előbbi tervezetekben az volt mondva, hogy a csalhatatlanságot hitelvvé kell kinyilatkoztatni, most még nagyobb nyomatékkal isten által kinyilatkoztatott dogmának jelentették ki azt, hogy a római pápa, mikor ex Cathedra beszél, vagyis apostoli tekintélyében definiál vallásra és erkölcsre vonatkozó tanokat az egyetemes kereszténység számára, azon tévedhetetlenséggel bir, melyet Krisztus ígért volt egyházának. IX. Piusra közömbös volt: képesek-e az együtt levő püspökök az egyház öntudatát képviselni és kimondani: szüksége sem volt rájuk, mert az egyháznak ígért tévedhetetlenséget Péter széke számára vette igénybe. Azt már kimondották, hogy a pápa önmaga által ad ki változhatatlan hitdefiniciókat: hogy semmiféle kétségre tér ne maradjon, az »önmaga által« szókhoz azon pótlást csatolták: nem az egyház hozzájárulása következtében.¹⁾

Ez alakban került az előterjesztés 1870. július 18-án végleges szavazás alá, melynél IX. Pius pápai díszben jelent meg s foglalta el trónját. Az aulához vezető bejáratok

¹⁾ Romani pontificis definitiones ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae irreformabiles esse. Acta et decreta Occum. conc. Vaticanani (Rom. 1872.) 172. Martin püspök Omnium concilii Vat. docum. Coll. 20. hiányzik: non autem ex consensu Ecclesiae.

messze ki voltak tárva. Noha az előterjesztés a püspöki tekintély önállósága föltételezésének ellenmondott, mégis alig talált némi ellentmondásra. Igaz, hogy nem csekély számu püspök ilyen vagy amolyan okból távol maradt. A megjelentek — 535-en voltak — a dogmát majdnem egyhangúlag elfogadták: csak ketten feleltek non placet-tel. Általános lelkesedés közt vették tudomásul a szavazatok megszámlálásának ez eredményét. A néma csöndben csak a pápa végleges elhatározását lehetett hallani, a ki most föl-emelkedett ülő helyéről s a felolvasott cikkelyeket, melyekhez a szent zsinat hozzájárul, apostoli tekintélyével megerősítette. Ez egy zivatar mennydörgése és villámlása közben történt, a mely a Vaticánon elvonult.¹⁾ A pápaság buzgó párthívei nem tápláltak aggodalmat felidézni a Mózesi törvénynek a Sinai hegyén történt kihirdetése emlékét.²⁾

Ezzel a zsinatot nem rekesztették be, csak elnapolták: de az elfogadott, a legünnepélyesebben szentesített decretum magában is a legnyomatékosabb fontossággal bír.

A püspöki és a főpásztori, a pápai és a zsinati tekintély viszonyaira vonatkozó kérdés, mely az elmúlt századok hosszú sorát viszálylyal töltötte meg, ezzel a római szék korlátlan hatalmának javára döntetett el. Az egyház nemzetiségi törekvéseinek, melyeknek képviselői a püspökök, kikről egykor úgy látszott, hogy nekik jut a diadal, véget vetettek. És a minek majdnem a legnagyobb fontosságot tulajdonítottak, az az volt, hogy egy élő tekintély isteni behatáson nyugodva ismertetett el a világ viszálykodásai közepe, a melyek eredete épen abban rejlik, hogy az emberek

¹⁾ Stimmen aus Maria-Laach. Neue Folge X. 100.

²⁾ Veuillot Rome pendant le Concile II. 431.

nem akarnak tekintélyt elismerni. Az egyházi eszme volt ez a legszemélyesebb alakban. Így fogta föl célját IX. Pius mindenkor: most elérte. De valamint a csalhatatlan pápa a modern élet minden újítása ellen nyilatkozott: úgy a zsinat határozatában e magatartás jóváhagyása rejlett a legfelsőbb instantia részéről; e magatartást immár az egyháznak a pápa köré gyűlt tanító-testülete hagyta jóvá.

Az immár kihirdetett tantételnek ellenmondani egy püspök sem merészkedhetett a nélkül, hogy a maga lételét ne kockáztassa s meghasonlásba ne jusson ama tekintéllyel, melyen a saját magáé nagyobbára nyugodott. Tagadhatatlan, hogy a csalhatatlansági nyilatkozatnak a katolikus államokra lassan-lassan a legnagyobb befolyást kellett gyakorolnia. Természetesen be kellett többé-kevésbbé következnök azon visszahatásoknak is, melyektől óva intették a pápát. Csakhogy már nem ez volt a legfontosabb eshetőség, mely küszöbön állott.

Ugyanazon napokban, mikor a pápa kihirdetteté és megerősítette csalhatatlanságát, tört ki a háború Franciaország és Poroszország közt. Határozottsággal nem találok, hogy a francia támadásnál vallásos indító okok működtek volna közre. De ki a megmondhatója annak, hová vezetett volna, ha a fegyver szerencséje a katolikus nemzet javára dől el, és ezzel minő új tulsúlyban részesült volna a pápaság azon magatartásban is, melyet immár öltött.

A siker a másik félé lett. Olyan államhatalomé maradt a győzelem, a mely a pápaság kizárólagos uralmával való ellenkezésben vergődött fel s most egyszersmind a német ügyért is kardoskodott: ez jutott olyan állásra, a mely irányadó részt biztosított neki a világ egyetemes politikai-

vallásos mozgalmában. Meggyőződött protestáns azt mondhatná: isten ítélete volt ez a pápa azon igénye ellen, hogy e földön ő a vallásnak és az isteni titkoknak egyetlen tolmácsa.

Az egyházi állam fennállására mindjárt a háború kitörése is ártalmasnak bizonyult, nem csupán azért, mert Franciaország katonai érdekekből indítatva érezte magát csapatait hazarendelni, hanem azért, mert a császárnak arra kellett gondolnia, hogy Olaszország megtartsa semlegességét. Mondották volt, hogy e hatalom megnyugtató végett ki kell húzni lábából azt a tövist, mely a pápa világi hatalmának védelmében áll. Az olaszok az egyházi államban, a minő az akkortájt volt, a reactió tüzhelyét, melyet türniök, vagy a köztársasági forradalom veszélyét látták, melyet megengedniök nem szabad. Minthogy időközben a porosz fegyverek megdöntötték a francia császárságot, az olaszok tökéletesen szabad kezet nyertek. Gondolni sem lehetett Róma megvédésére egy nagy olasz hadsereg ellen azon önkéntesekkel, kik a pápát környezték. Nem méltóság nélkül hátrált meg a pápa. Nem kötött egyezményt, de a birtokba vételt tulajdonképeni ellenállás nélkül hagyta végbemenni. Maga adta ki, minthogy más-kép nem ment, a parancsot, tűzzék ki a fehér zászlót az Angyalvárra. A csapatoknak, kik azért jöttek, hogy megoltalmazzák, — távozásukkor szent Péter temploma lépcsőinek magaslatáról adta áldását. Egyházi tekintélyére húzódott vissza, melynek háborítatlan gyakorlását az olaszok a többi hatalmakkal szemben biztosították neki.

Mennyiben lesz ez a változott viszonyok közepette lehetséges, — ezen nyugszik immár a jelen és a jövő.

The first of these is the fact that the
 number of birds of each species is often
 a factor in the selection of the species.

The second is the fact that the
 number of birds of each species is often
 a factor in the selection of the species.

The third is the fact that the
 number of birds of each species is often
 a factor in the selection of the species.

The fourth is the fact that the
 number of birds of each species is often
 a factor in the selection of the species.

The fifth is the fact that the
 number of birds of each species is often
 a factor in the selection of the species.

The sixth is the fact that the
 number of birds of each species is often
 a factor in the selection of the species.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

